АКАДЕМІЧНА СТУДІЯ

Шоквартальний науковий часопис
студентського наукового товариства
"GAUDEAMUS"
Міжрегіональної Академії управління персоналом

№3 2018

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

АКАДЕМІЧНА СТУДІЯ

№ 3, 2018

Щоквартальний науковий часопис
студентського наукового товариства
“GAUDEAMUS”

Матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції
“Психологічно-оздоровчі можливості сучасного зоологічного парку”

Київ
ДП “Видавничий дім “Персонал”
2018

№ 3
2018

Заснований в 2018 році
Періодичність виходу
4 рази на рік

Рекомендовано Вченою Радою Навчально-наукового інституту міжнародних відносин і соціальних наук ПрАТ "ВНЗ "Міжрегіональна Академія управління персоналом",
м. Київ (Протокол № 7 від 22 лютого 2018 р.)

До друку приймаються наукові матеріали, що відповідають вимогам до публікації в даному виданні.
Редколегія здійснює літературне та наукове редагування матеріалів.
Відповідальність за добір та викладення фактів в публікаціях несуть автори, а за зміст рекламних матеріалів — рекламодавці.
Усі права стосовно опублікованих матеріалів залишено за редакцією.
Передрук можливий за згоди редакції та з посиланням на джерело.
Засновник —
СНТ "GAUDEAMUS"
ПрАТ "ВНЗ "МАУП"

Адреса для кореспонденції:
Міжрегірнальна Академія управління персоналом
(МАУП)
03039, Київ-39,
вул. Фрометівська, 2,
корп. 23 МАУП
e-mail: tuman2014@ukr.net

РЕДАКЦІЙНА РАДА

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:
Студент IV курсу кафедри психології, спеціальності "Медична психологія" ***В. Х. Коваленко***

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
О. М. Олексенко — Голова СНТ "GAUDEAMUS", студент V курсу кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП".
С. С. Іванова — староста студентського наукового гуртка "Арт-терапія. Психокорекція. Реабілітація", магістр, докторант кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП".
Л. В. Сібір — магістр психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП".
К. М. Дорошина — студент IV курсу кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП".
Г. О. Жемчужна — магістрант кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП".
О. Ю. Іанага — магістр, фахівець кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП".
В. В. Гладкий — магістр права, магістрант кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП".

ЕКСПЕРТНА РАДА

ГОЛОВА ЕКСПЕРТНОЇ РАДИ:
І. П. Бідзюра — д-р політ. наук, професор, директор Навчально-наукового інституту міжнародних відносин і соціальних наук ПрАТ "ВНЗ "МАУП".

ЧЛЕНИ ЕКСПЕРТНОЇ РАДИ:
Н. В. Грабовенко — канд. пед. наук, доц., заступник директора Навчально-наукового інституту міжнародних відносин і соціальних наук ПрАТ "ВНЗ "МАУП".
О. Л. Шопша — канд. психол. наук, доц., завідувач кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП".
Т. М. Вакуліч — канд. психол. наук, доц., професор МКА, заступник завідувача кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП".
Н. В. Коляденко — д-р мед. наук, доц., професор кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП", керівник студентського наукового гуртка "Арт-терапія. Психокорекція. Реабілітація" кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП".
А. М. Грись — д-р психол. нвук, професор, керівник студентського наукового гуртка з практичної психології кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП".
Ю. О. Мєлков — д-р філ. наук, професор кафедри філософії та політології ПрАТ "ВНЗ "МАУП".
ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ЗА ВИПУСК: ***В. Х. Коваленко***

Романенко Євген Олександрович – проректор МАУП, доктор наук із державного управління, професор.

Вітаю з виходом 3-го номера щоквартального наукового часопису СНТ "Gaudeamus" "Академічна студія"! Цей випуск містить матеріали І Міжнародної конференції "Психологічно-оздоровчі можливості сучасного зоологічного парку" і свідчить про розвиток наукового потенціалу студентської молоді МАУП у творчій співпраці з вітчизняними і закордонними партнерськими науково-практичними установами та організаціями. Бажаю подальших успіхів і нових наукових досягнень.

Бідзюра Іван Павлович – директор Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та соціальних наук ПрАТ "ВНЗ "МАУП", доктор політичних наук, професор.

Вихід "Академічної студії" № 3 засвідчив необхідність і актуальність цього видання, що викликає інтерес не лише в студентів і викладачів МАУП, а й здобуває популярність в площині міжнародного наукового простору. Серед багаточисельних подібних видань, "Академічну студію" вирізняє креативність та інноваційність публікацій, а її дописувачами стають не лише молоді науковці, а й видатні вчені, завдяки чому з кожним випуском зростає рівень опублікованих матеріалів.

Харьков Сергій Володимирович – заступник генерального директора Київського зоологічного парку загальнодержавного значення.

Урбанізація призвела до появи цілого покоління людей, які не звикли до спілкування з тваринами. Водночас впровадження нових знань щодо поведінки й екології тварин посилюють цікавість до спілкування не тільки з дикою природою, а й з домашніми тваринами. Київський зоопарк — це унікальна навчально-наукова база для освітнього процесу учнів шкіл, технікумів, студентів біологічних факультетів тощо. На базі зоопарку відкрито гурток юних натуралістів, проводяться практики студентів. Популярність зоопарку дає можливість проводити просвітницьку роботу надзвичайно ефективно і надавати стимул для усього освітнього процесу. У цьому сенсі, методи і можливості зоопарку особливо ефективні серед підростаючого покоління. Частина з них у майбутньому присвятить своє життя проблемам захисту довкілля.

Коляденко Ніна Володимирівна – доктор медичних наук, доцент, професор кафедри психології, керівник студентського наукового гуртка "Арт-терапія, Психокорекція, Реабілітація" Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та соціальних наук ПрАТ "ВНЗ "МАУП".

23 жовтня 2018 р. відбулася І Міжнародна науково-практична конференція "Психологічно-оздоровчі можливості сучасного зоологічного парку", яка об'єднала зацікавлених цією проблемою науковців і практиків різних країн світу: України, Грузії, Росії, Азербайджану, Ізраїлю та ін. Фахівцями ПрАТ "ВНЗ "МАУП" розроблено концепцію оздоровчого впливу середовища міського зоопарку в урбаністичному просторі, авторську методику UZPH (надання психологічної допомоги в умовах міського зоопарку), складено банк психодіагностичних методик і проводиться моніторинг впливу тварин на психоемоційні стани людини, а також реакції тварин на контакт із людьми в процесі відвідування зоопарку. Члени студентського наукового гуртка "Арт-терапія. Психокорекція. Реабілітація" також взяли участь у наукових дослідженнях із зоопсихології та зоотерапії. Цей випуск присвячено матеріалам конференції.

АНОНС

- 11 грудня 2018 р., до Міжнародного дня людей з інвалідністю, за ініціативи кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП" та СНТ "GAUDEAMUS" відбудеться І Міжнародна науково-практична конференція "Особливі сім'ї з особливими дітьми" (Психологічні проблеми сімей, які виховують дітей з інвалідністю). Заявки на участь у конференції подавати на кафедру психології. Матеріалам конференції та проблемі інвалідності буде присвячено випуск часопису "Академічна студія" № 4 (див. інформ. лист в кінці даного журналу).
- Орієнтовно на квітень/травень 2019 р. заплановано Міжнародну конференцію "Психологічні проблеми планування сім'ї та сучасних репродуктивних технологій", матеріали якої також будуть опубліковані в часописі "Академічна студія".

Запрошуємо фахівців і молодих науковців до участі в конференціях. За поточною інформацією слідкуйте на дошці оголошень і на сторінці кафедри психології у ФБ.

Кафедрою психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП" засновано новий науковий електронний часопис "Психологічне здоров'я", з першим випуском якого можна ознайомитися на сайті:

http://maup.com.ua/ua/psiholog/vipuski2/1-20181.html

Зараз відбувається процес індексації даного журналу, після виходу 2-го номера його буде подано до експертної ради МОН для присвоєння статусу фахового за спеціальностями 053 — психологія та 222 — медицина. Запрошуємо науковців підтримати даний проект. З умовами подання статей до публікації в даному журналі та іншою інформацією, а незабаром і опублікованими статтями, можна ознайомитися за посиланням:

http://maup.com.ua/ua/psiholog/avtori.html

ЗМІСТ

Харьков С. В.
Цілі та завдання сучасного зоологічного парку *7*

Медведєв В. В.
“ANIMAL ASSISTED THERAPY”: клінічна спроможність, спектр показів і нейрофізіологічні кореляти впливу *13*

Чуприков А. П., Черная Т. В., Марканов Н. М., Домбровска О.
Современное состояние анималотерапии в лечении детей с психоневрологическими проблемами *17*

Коляденко Н. В.
Психокорекційний ресурс середовища міського зоопарку в сучасному урбаністичному просторі *35*

Егоренков А. И.
Анализ методов зоотерапии с точки зрения биоэтической экспертизы *42*

Кіхно І. М.
Обмін мікробіотою як фактор терапевтичного впливу тварини на людину *49*

Михайлов Б. В., Алієва Т. А., Вашкіте І. Д.
Принципи застосування анімалотерапії в роботі з дітьми із затримкою психічного розвитку *55*

Mykhaylov B. V., Aliieva T. A., Vashkite I. D.
Equine assisted psychotherapy in the system of complex psychologycal reabilitation in combatants *65*

Кардонова В. Г.
Психологічна допомога за сприяння тварин (ПДСТ): досвід роботи Київського зоологічного парку *74*

Сидоренко І. В.
Основні аспекти благополуччя тварин – учасників проекту “психологічна допомога за сприяння тварин” *81*

Здоровенко Н. В., Бондаренко Н. В.
Концептуальні основи організації позитивної взаємодії людей і тварин у процесі UZPH (Urban Zoo Psychological Help) *86*

Рухадзе Манана
Грузинская школа райттерапии (иппотерапии) *91*

Кириллова Л. Г., Мирошников А. А., Бураго А. С.
Роль иппотерапии в комплексной реабилитации детей с расстройствами аутистического спектра *94*

Древіцька О. О.
Позитиви фелінотерапії..... 100
Іванова С. С.
Чи існує альтернатива дельфінотерапії? Можливості застосування авторської методики UZPH (Urban Zoo Psychological Help) в психокорекції дітей із захворюваннями спектра аутизму 103
Савон Є. Є., Коган В.
Аналіз світового досвіду психокорекційного впливу тварин на прикладі методик AAA (Animal-Assisted-Activities) та AAT (Animal-Assisted-Therahy) 110
Козлов Михаил
Аутизм как одна из ветвей эволюционного развития человечества..... 116
Полященко П. А.
Проект "Каніс-терапія. Харків", досвід роботи 128
Фесенюк Н. П.
Фактори психоемоційного впливу тварин та їх використання в лікуванні та профілактиці ПТСР..... 132
Олексенко О. М.
Здатність до інсайту в тварин 135
Жемчужна Г. О.
Тварини на благо людям 138
Ганага О. Ю.
Особливості інтелекту у ворон 143
Коваленко В. Х., Дорошина К. М.
Огляд досягнень зоотерапевтичних ініціатив у постраданських країнах 151
Дорошина К. М., Коваленко В. Х., Фесенюк Н. П.
Психосоціальна діяльність зоопарків 159

УДК 591.5+591.6+591.9+36+008

С. В. ХАРЬКОВ
заступник генерального директора
Київського зоологічного парку загальнодержавного значення,
м. Київ, Україна

ЦІЛІ ТА ЗАВДАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНОГО ЗООЛОГІЧНОГО ПАРКУ

С. В. Харьков, заступник генерального директора Київського зоологічного парку загальнодержавного значення, м. Київ, Україна. **Цілі та завдання сучасного зоологічного парку.**

***Ключові слова*:** зоологічний парк, тваринний світ, взаємодія людини і тварини, екоцентризм, завдання.

Анотація. Напрямками діяльності зоопарків задля досягнення цілей збереження тваринного світу планети є просвіта та інформаційна робота, наукова діяльність, рекреація населення. Ця діяльність пов'язана з постійною взаємодією людини і тварини. Взаємодія має проводитись у парадигмі екоцентризму, тобто взаємовигідної і ненасильницької співпраці людини і тварини. Однією з базових проблем для такої співпраці в Україні є відсутність сучасного понятійного апарату, який вже розроблено і широко використовується в США та країнах Західної Європи. Для заповнення цієї прогалини ми пропонуємо ввести ряд термінів, що визначають види взаємодії між людьми і тваринами в рамках їх спільної роботи.

С. В. Харьков, заместитель генерального директора Киевского зоологического парка общегосударственного значения, г. Киев, Украина. **Цели и задачи современного зоологического парка.**

***Ключевые слова*:** зоологический парк, животный мир, взаимодействие человека и животного, экоцентризм, задачи.

Аннотация. Направлениями деятельности зоопарков для достижения целей сохранения животного мира планеты является просвещение и информационная работа, научная деятельность, рекреация населения. Эта деятельность связана с постоянным взаимодействием человека и животного. Взаимодействие должно проводиться в парадигме экоцентризма,

то есть взаимовыгодного и ненасильственной сотрудничества человека и животного. Одной из базовых проблем для такого сотрудничества в Украине является отсутствие современного понятийного аппарата, который уже разработан и широко используется в США и странах Западной Европы. Для заполнения этого пробела мы предлагаем ввести ряд терминов, определяющих виды взаимодействия между людьми и животными в рамках их совместной работы.

Kharkiv S. V., deputy general director of the Kyiv Zoological Park of national importance, Kiev, Ukraine. **Goals and tasks of the modern zoological park.**

***Keywords*:** zoological park, animal world, interaction of man and animal, ecocentrism, tasks.

Abstract. Directions of activity of zoos in order to achieve the goals of preserving the animal world of the planet are education and information work, scientific activity, recreation of the population. This activity is related to the constant interaction between man and animal. Interaction should take place in the paradigm of ecocentrism, that is mutually beneficial and non-violent cooperation between man and animal. One of the basic problems for such cooperation in Ukraine is the lack of a modern conceptual apparatus, which has already been developed and widely used in the USA and Western Europe. To fill this gap, we propose to introduce a series of terms defining the types of interaction between humans and animals in the framework of their joint work.

Актуальність дослідження обумовлена суспільним інтересом до теми утримання тварин в неволі, зокрема у зоопарках, про що свідчать пріоритетні напрямки діяльності як міжнародних, так і вітчизняних провідних зоозахисних рухів, таких як Born Free [1], Freedom for animals [2], People for the Ethical Treatment of Animals — PETA [3], Асоціації зоозахисних організацій України — АЗОУ [4].

З іншого боку, актуальність проблеми забезпечення високих стандартів утримання тварин в зоопарках підтверджується жвавою дискусією на рівні керівних органів ЄС щодо імплементації положень Директиви ЄС1999/22 про утримання диких тварин в зоопарках в національні законодавства держав – членів ЄС [5].Для України, яка обрала шлях до євроінтеграції, така дискусія також має надактуальне значення, оскільки бажання приєднатися до загальноєвропейської родини обумовлює узгодження як правового поля, так і загальних цінностей і стандартів, в тому числі і щодо утримання диких тварин в неволі, зокрема в зоопарках.

Метою дослідження є визначення цілей та завдань діяльності сучасного зоологічного парку.

Перші згадки про утримання непродуктивних диких тварин у неволі відносяться до IV тисячоліття до нашої ери [6]. Найстарішим із науково підтверджених звіринців вважається Давньоєгипетський заклад у Геракополісі, знайдені скелети тварин з якого датуються 3500 р. до нашої ери [7]. Тодішні звіринці були мало чим схожі на сучасні зоологічні парки, виходячи з мети їхньої діяльності — їх створювали для розважання публіки. Про умови утримання тварин в таких місцях не переймалися.

Характерними спільними рисами стародавніх звіринців були:

- повна невідповідність умов утримання природнім потребам тварини;
- відсутність будь-яких функцій у закладів із дикими тваринами, окрім споглядально-розважальних для господаря та його гостей.

Ситуація почала потроху змінюватися в XVIII столітті, коли у звіринці "Gardin des Plarttes" вперше з'явилася просвітницько-дослідницька функція [8]. Установи із утримання непродуктивних диких тварин у неволі без змагань, боїв та циркової дресури, що існували до цього, правильно називати звіринцями, а не зоологічним парком.

Перший зоологічний парк було відкрито Карлом Гаґенбеком (1844–1913) у Гамбурзі 7 травня 1907 р. У 1896 році на виставці в Берліні Гаґенбек отримав патент № 91492 від Королівського патентного бюро "на Панораму", тобто вольєри без грат [9].

Карлом Гаґенбеком вперше було запроваджено такі принципи:

- зоогеографічний та ландшафтний принципи розташування експозицій;
- групове утримання тварин відповідно до видових потреб;
- приховане обмеження вольєрів (озера, скелі, дерева, западини) [10].

Засновник наукової біології зоопарків Хайні Хедигер (1908–1992) у 1940 році сформулював 4 задачі зоопарків:

1. Перша і найважливіша задача зоопарку — служити місцем відпочинку широких верств міського населення.

2. Відвідувачам зоопарку має надаватись оптимальний обсяг відомостей з природознавства, головна мета — дати зрозуміти, наскільки негативно впливає людина на природу.

3. Зоопарки повинні служити охороні природи в самому широкому сенсі цього слова, й не лише шляхом просвіти та знайомства з природознавством. Сюди відносяться і безпосередній контакт відвідувачів з тваринами (можливість погладити приручену тварину), і підготовка тварин, що утримуються та розмножуються в зоопарку, для нового заселення спустошених життєвих просторів або для "підкріплення" популяцій, яким загрожує знищення.

4. Щоб мати змогу захищати природу и види, необхідні точні знання. Зоопарки повинні займатися дослідженнями живої тварини, причому предметом біології зоопарків є зоологія, екологія, психологія, фізіологія, паразитологія, ветеринарія тощо [11].

На поточний момент, опосередкованим підтвердженням відповідності зоологічного закладу статусу зоологічного парку є членство в Європейській

асоціації зоологічних парків та акваріумів (ЄАЗА), адже ця асоціація є єдиною професійною спілкою зоопарків, згаданою в розпорядчих документах Європейського Союзу, а саме в Директиві ради ЄС 1999/22 від 29 березня 1999 р. про утримання диких тварин у зоологічних парках [12].

Головним документом ЄАЗА є Конституція, відповідно до ст. 10 якої:

"Статус члена Асоціації надається лише тим організаціям, робота яких, відповідає вимогам, щодо якості утримання тварин та управління господарством, за яке вони відповідальні" [13].

Ст. 1 Конституції ЄАЗА містить визначення сучасного зоологічного парку: "Зоопарки та акваріуми: постійно діючі і відкриті для публіки заклади, які утримують колекцію диких тварин в цілях підтримки проектів збереження видів та досягають цих цілей через проведення: просвітницької, інформаційної, рекреаційної роботи, участі в наукових дослідженнях" [13].

До того ж, зважаючи на етимологію слова "зоологічний" (від д.-гр. ζῶον — тварина, + λόγος — вчення, наука), зоологічний парк має займатися питаннями вивчення тварин.

Виходячи з Конституції ЄАЗА, цільова діяльність зоологічного парку ґрунтується на збалансованій взаємодії людини з людиною за участі тварини, де кожен із них суб'єктивізується, вимагаючи врахування власних потреб і бажань, а з іншого боку, непримусово надаючи необхідних послуг. Так, людина в зоопарку опікується питаннями благополуччя тварин, питаннями надання відвідувачам просвітницьких, інформаційних та рекреаційних послуг. Зі свого боку, тварина є безпосереднім учасником (добровільним асистентом) у наданні цих послуг.

В Україні та країнах СНД участь тварин у лікуванні, навчанні, психологічній реабілітації та рекреації людей носить назву "зоотерапія" [14] (або "анімалотерапія" в тому ж значенні) з групою назв, що визначають конкретний вид тварин, яких використовують у роботі: каністерапія (собака), іпотерапія (кінь), фелінотерапія (кіт), апітерапія (бджола), гірудотерапія (медична п'явка), дельфінотерапія тощо [15]. Основним недоліком такого одновимірного поділу за видом тварин є зведення результатів участі тварини в спілкуванні між людиною і твариною лише до лікувального ефекту, залишаючи поза окремою увагою навчальний та рекреаційний аспекти. Враховуючи цілі і напрямки роботи сучасного зоологічного парку, відсутність необхідної термінології призводить до некоректного розуміння як самої діяльності, так і оцінки її результатів. Так, робота з тваринами задля забезпечення процесів навчання, інформування та рекреації населення, визначаючись словом зоотерапія, повністю нівелює інформаційно-просвітницьку та психолого-рекреаційну функції, зосереджуючись на медичному факторі, який може бути відсутнім у цих процесах.

Взаємовідносини між людиною і твариною є предметом практичної філософії — етики. На поточний момент існує три головних моделі таких відносин:

- Антропоцентризм, заснований на абсолютизації ролі людини;

• Біоцентризм, де головна роль надається природі;

• Екоцентризм, що намагається синтезувати попередні два підходи.

Найбільш актуальним, таким, що відповідає на сучасні виклики, є екоцентризм [16].

У США та ряді країн Західної Європи, зокрема Великобританії понятійний апарат, що описує лікувальну, навчальну, реабілітаційну та інші форми взаємодії між людиною та твариною значно ширше. Зокрема, чітко прописаними є такі форми, як Animal-assisted therapy — AAT (лікування, терапія), Animal-assisted education — AAE (навчання, просвіта), Animal-assisted activities — AAA (діяльність, активність) [17] та загальне поняття, що всі ці напрямки об'єднує — Animal-assisted-interventions — AAI (посередництво, втручання) [18].

Рухаючись у руслі екоцентризму, з огляду на практичну необхідність, пропонуємо ввести три нових терміни:

Біопартнерство "людина – жива природа".

Зоопартнерство "людина – тварина" (як складова частина Біопартнерства).

Тварина-асистент (на відміну від біо-ресурсу).

Біопартнерство — процес взаємодії людини та живої природи, яке приносить користь обом партнерам за мінімальної шкоди для кожного з них.

Зоопартнерство — те саме у підмножині людина-тварина. Процес взаємодії людини і тварини, що приносить користь обом партнерам, за мінімальної шкоди для кожного з них.

Тварина-асистент — спеціально відібрана та підготовлена тварина, що є учасником процесу зоопартнерства.

Введення останнього поняття дозволяє впровадити аналоги для вищезгаданих англомовних термінів:

ВТА — взаємодія із твариною-асистентом (аналог американської AAI) та відповідно:

АТА — активність з твариною-асистентом (аналог американської AAA),

НТА — навчання з твариною-асистентом (аналог AAE),

ТТА — терапія з твариною-асистентом (аналог AAT).

***Висновки*:** Основною ціллю роботи сучасного зоологічного парку є збереження тваринного світу планети через підтримку проектів збереження рідкісних та зникаючих видів. Напрямами діяльності зоопарків задля досягнення цілей підтримки таких проектів є просвіта та інформаційна робота, наукова діяльність, рекреація населення. Ця діяльність пов'язана з постійною взаємодією людини і тварини. Взаємодія має проводитись у парадигмі екоцентризму, тобто взаємовигідної і ненасильницької співпраці людини і тварини. Однією з базових проблем для такої співпраці в Україні є відсутність сучасного понятійного апарату, який вже розроблено і широко використовується в США та країнах Західної Європи. Для заповнення цієї прогалини ми пропонуємо ввести ряд термінів, що визначають види взаємодії між людьми і тваринами в рамках їх спільної роботи.

Список використаних джерел

1. Zoos: what are the issues? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.bornfree.org.uk/zoo-issues
2. Freedom for animals [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.freedom foranimals.org.uk/zoos
3. Animals Are Not Ours to Use for Entertainment [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.peta.org.uk/issues/animals-not-use-entertainment/zoos/
4. Асоціація зоозахисних організацій України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://azou.org.ua/index.php/members/12-kspa
5. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=uriserv:OJ.L_.1999.094.01.0024.01.DEU
6. *Заварин В. П.* Принципы проектирования зоологических парков (на примере Северо-Западного региона СССР) / В П. Заварин. — Лд, 1987. — 230 с.
7. World's Firstt Zoo [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://archive.archaeology.org/1001/topten/egypt.html
8. *Скуратова Л. С.* История развития зоопарков / Л. С. Скуратова // Вестник АлтГТУ им. И. И. Ползунова. — 2010. — № 1–2. — 66 с.
9. *Прасолов В. С.* Зоопарк Гагенбеков: "Так близко, так естественно, так прекрасно" / В. С. Прасолов // Наука из первых рук: познвательный журнал для хороших людей. — 2007. — № 3 (15). — С. 114–125.
10. Зоологический форум: дикие животные в неволе [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ecoclub.nsu.ru/isar/mu6/3.htm
11. Assessing Animal Welfare in Animal-Visitor Interactions [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.1999.094.01.0024.01.ENG
12. EAZA Documents [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.eaza.net/assets/Uploads/Governing-documents/EAZA-Constitution-2006.pdf
13. *Минеев И. М.* Энциклопедия традиционной народной медицины: Направления. Методики. Практики / И. М. Минеев. — М.: АСТ; Сопричастность, 2002. — 702 с.
14. Зоотерапія [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Зоотерапія
15. *Кишкин Н. В.* Понятие "экоцентризм": научно-философское содержание / Н. В. Кишкин, В. А. Нехамкин // Гуманитарный вестник МГТУ им. Н. Э. Баумана. — 2017. — № 8. — С. 2–18.
16. Animal-Assisted Interventios [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.avma.org/KB/Policies/Pages/Animal-Assisted-Interventions-Definitionsaspx
17. Animal Assisted Intervention International [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://aai-int.org/aai/animal-assisted-intervention/

УДК 615.8:616.8:612.8:612.1/8

В. В. МЕДВЕДЄВ
доктор медичних наук, доцент кафедри нейрохірургії Національного медичного університету імені О. О. Богомольця, м. Київ, Україна

“ANIMAL ASSISTED THERAPY”: КЛІНІЧНА СПРОМОЖНІСТЬ, СПЕКТР ПОКАЗІВ І НЕЙРОФІЗІОЛОГІЧНІ КОРЕЛЯТИ ВПЛИВУ

В. В. Медведєв, доктор медичних наук, доцент кафедри нейрохірургії Національного медичного університету імені О. О. Богомольця, м. Київ, Україна. **“ANIMAL ASSISTED THERAPY”: клінічна спроможність, спектр показів і нейрофізіологічні кореляти впливу.**

***Ключові слова*:** “Animal Assisted Therapy”, нейрофізіологія, лікування, реабілітація, неврологічні розлади, психічні розлади.

Анотація. На даний час у англомовній літературі найбільш часто вживаним терміном, що описує ефективне використання просторового контакту пацієнта і здорової тварини з психокорегуючою та лікувальною метою, є “animal assisted therapy” (AAT). AAT є перспективним напрямком прикладних та фундаментальних досліджень; впливи AAT обмежуються афективною, поведінковою, психо-соціальною та інтелектуально-мнестичною сферами; чи не найцікавішим аспектом вивчення AAT є з’ясування нейрофізіологічних корелятів застосування методу при різних психологічних станах чи неврлого-психіатричних розладах.

В. В. Медведев, доктор медицинских наук, доцент кафедры нейрохирургии Национального медицинского университета имени А. А. Богомольца, г. Киев, Украина. **“ANIMAL ASSISTED THERAPY”: клиническая способность спектр показаний и нейрофизиологические корреляты влияния.**

***Ключевые слова*:** “Animal Assisted Therapy”, нейрофизиология, лечение, реабилитация, неврологические расстройства, психические расстройства.

Аннотация. В настоящее время в англоязычной литературе наиболее часто употребляемым термином, описывающим эффективное использование пространственного контакта пациента и здорового животного с психокорегуючою и лечебной

целью, является “animal assisted therapy” (AAT). AAT является перспективным направлением прикладных и фундаментальных исследований; влияния AAT ограничиваются аффективной, поведенческой, психо-социальной и интеллектуально-мнестической сферами; ли не самым интересным аспектом изучения AAT является установление нейрофизиологических коррелятов применения метода при различных психологических состояниях или невролого-психиатрических расстройствах.

Medvedev V. V., PhD, MD, Associate Professor of the Department of Neurosurgery of The O. O. Bogomolets National Medical University, Kyiv, Ukraine. **ANIMAL ASSISTED THERAPY: Clinical Ability, Spectrum of Impressions and Neurophysiological Correlation Impact.**

***Keywords*:** “Animal Assisted Therapy”, neurophysiology, treatment, rehabilitation, neurological disorders, mental disorders.

Abstract. At present, in English literature, the term "animal assisted therapy" (AAT) is the most frequently used term describing the effective use of spatial contact between a patient and a healthy animal with a psycho-corrective and therapeutic purpose. AAT is a promising area of applied and fundamental research; the effects of AAT are limited to affective, behavioral, psycho-social and intellectual-mnestic spheres; Perhaps the most interesting aspect of the study of AAT is the elucidation of the neurophysiological correlates of the method in various psychological states or neurological and psychiatric disorders.

На даний час у англомовній літературі найбільш часто вживаним терміном, що описує ефективне використання просторового контакту пацієнта і здорової тварини з психокорегуючою та лікувальною метою, є “animal assisted therapy”[1] (надалі — AAT). На наш погляд, вживання іменника “терапія” в розкритті смислу даного психолого-медичного методу не зовсім влучне, породжує побічні коннотації. Тим не менше, можна констатувати, що AAT є повноцінним науково-практичним явищем, що описується значною кількістю публікацій у фахових рецензованих виданнях[2].

Патологічні стани, для корекції яких ефективність AAT виявлена достовірною, на даний час включають: депресивні й тривожні розлади у осіб старечого віку[3] (C. Ambrosi та співавт., 2018), у тому числі на тлі сенильної деменції

---

[1] https://en.wikipedia.org/wiki/Animal-assisted_therapy; російськомовний відповідник — “пет-терапия”, “анималотерапия” (https://ru.wikipedia.org/wiki/Пет_терапия).

[2] кількість робіт за ключем “animal assisted therapy” у базі даних “pubmed” наближається до 2,5 тис; https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/?term=animal+assisted+therapy

[3] геріатричні розлади, вік пацієнтів — 60–90 років, n =17, контрольна вибірка — n = 14; протокольна “каніс-терапія”, тривалістю 1 міс.

(A. Kårefjärd, L. Nordgren, 2018; S. Peluso та співавт., 2018); порушення психологічного статусу й соціальної поведінки у контексті психічної патології[4] (J. C. Templin та співавт., 2018; S. Peluso та співавт., 2018); посттравматичний стресовий розлад і суїцидальну налаштованість[5] (D. Bergen-Cico та співавт., 2017; J. Lass-Hennemann та співавт., 2018); підліткову мережеву ігроманію[6] (K. D. Kang та співавт., 2018); розлади аутистичного спектру[7] (S. M. Srinivasan та співавт., 2018); комплексну психологічну травму у дітей та підлітків (T. M. Naste та співавт., 2018); синдром порушення активності та уваги у дітей[8] (Y. Oh та співавт., 2018[9]); психологічні дисфункції у дитячій онкології (N. B. Silva, F. L. Osorio, 2018) й стоматології (R. B. Nammalwar, P. Rangeeth, 2018) тощо.

Загалом, більшість мета-аналітичних досліджень проблеми обережно окреслюють коло ефективності ААТ розладами афективної й поведінкової сфери, меншою мірою — інтелектуально-мнестичної; стани, що супроводжуються вираженою органічною патологією мозку, є перспективними з точки зору ААТ лише у аспекті корекції асоційованих психологічних дисфункцій, порушень афективної й мотиваційної сфери пацієнтів. Більшість авторів відмічає загалом достовірний, однак стриманий позитивний ефект ААТ при перелічених станах, констатує потребу у подальшому дослідженні ефективності методу, удосконаленні епідеміологічних та індивідуально-дослідницьких засобів її верифікації, збільшенні методологічної якості досліджень (J. D. Charry-Sánchez та співавт., 2018; E. Friedmann та N. R. Gee, 2018; M. K. Mueller та співавт., 2018)[10].

Ключем до з'ясування механізмів позитивного впливу ААТ є дослідження мозкових корелятів явища взаємодії людини і тварини — "human-animal interaction". У основі цих досліджень лежить вивчення нейрофізіологічних механізмів комплексного впливу образу й власне тварини на психічний процес і його мозкові кореляти. Парадоксально, але на даний час робіт такого

---

4 "patient satisfaction"

5 ветерани військових дій; *n* = 48; "каніс-терапія" тривалістю 1 рік.

6 середній вік — 15,6 років; *n* = 15, контрольна вибірка — *n* = 15; протокольна "еквіно-терапія" протягом 7 діб.

7 autism spectrum disorder.

8 attention-deficit hyperactivity disorder (ADHD).

9 "This trial is promising, but further studies are required to evaluate the long-term clinical effectiveness of hippotherapy". — Y. Oh та співавт., 2018.

10 J. D. Charry-Sánchez та співавтори (2018): "Conditions studied included depression, dementia, multiple sclerosis, PTSD, stroke, spinal cord injury, and schizophrenia. ... Overall quality was low. The degree of animal interaction significantly influenced outcomes. **Results are generally favorable, but more thorough and standardized research should be done to strengthen the existing evidence**"; M. K. Mueller та співавтори (2018): "The findings from this study could indicate a relationship between pet ownership and depression, but **it is impossible to determine the directionality of that relationship.** ... Future research should include measures of HAI in longitudinal, population-based surveys".

виду вкрай мало. Так, доведено вплив "пет-терапії"[11] на ефективність навчання, емоційного й соціального розвитку дітей (A. Beetz та співавт., 2018; K. Hurley, L. M. Oakes, 2018), соціальну комунікативність студентів (J. Fedor, 2018). Встановлено кореляцію факту носійства певних видів однонуклеотидних поліморфізмів гену рецептора окситоцину й рівня емпатії особи щодо тварин (M. Connor та співавтори, 2018), у тому числі домашніх (D. A. Kertes та співавт., 2018); дані особливо цікаві, зважаючи на кореляцію деяких поліморфізмів зазначеного гену з індивідуальними особливостями соціального темпераменту, емпатичності, стресової реактивності, ризиком постнатальної депресії у жінок, депресивних та тривожних розладів підліткового віку (M. Connor та співавтори, 2018). З'ясовано, що під час споглядання фото тварини-компаньйона (S. Hayama та співавт., 2016) збільшується активність кори головного мозку у ділянках преклину, клину і верхньої тім'яної часточки; останні дві ділянки беруть участь у асоціативних процесах, у тому числі у роботі так званого "дорзального шляху" зорової системи (формування уявлення "де?" або "як?"), виконавчих функціях, процесуальній пам'яті й плануванні рухової активності, орієнтації у просторі[12]. Вплив "еквінотерапії" на активність елементів афективної сфери у ігроманів (K. D. Kang та співавт., 2018) супроводжується змінами активності у ділянці мигдалевидного комплексу, парагіпокампальної звивини, присередньої і нижньої лобової звивини, очноямкових звивин, хвостатого ядра, огорожі, мозолистого тіла. Цікаво, що переживання емоційного задоволення від споглядання будь-яких естетично довершених візуальних образів (як життєрадісного, так і тужливого характеру) супроводжується збільшенням активності присередньої частини очноямкової кори (T. Ishizu, S. Zek, 2017) — ділянки, пов'язаної з реалізацією ряду вищих психічних функцій[13], у тому числі прийняття рішення, оцінювання, соціальної поведінки, афективної і вольової сфери, критичності.

Висновки. ААТ є перспективним напрямком прикладних та фундаментальних досліджень; впливи ААТ обмежуються афективною, поведінковою, психо-соціальною та інтелектуально-мнестичною сферами; чи не найцікавішим аспектом вивчення ААТ є з'ясування нейрофізіологічних корелятів застосування методу при зазначених психологічних станах чи невролого-психіатричних розладах.

---

11 від англ. pet — домашній улюбленець.

12 https://en.wikipedia.org/wiki/Precuneus; https://en.wikipedia.org/wiki/Superior_parietal_lobule.

13 https://en.wikipedia.org/wiki/Orbitofrontal_cortex.

УДК 364.048.6

А. П. ЧУПРИКОВ,
Т. В. ЧЕРНАЯ
Национальная медицинская академия последипломного образования имени П. Л. Шупика, г. Киев, Украина

Н. М. МАРКАНОВ
Дельфинарий "НЕМО", г. Одесса, Украина

О. ДОМБРОВСКА
Реабилитационный Центр "Добра Виоска", г. Варшава, Польша

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ АНИМАЛОТЕРАПИИ В ЛЕЧЕНИИ ДЕТЕЙ С ПСИХОНЕВРОЛОГИЧЕСКИМИ ПРОБЛЕМАМИ

А. П. Чуприков, Т. В. Черная, Национальная медицинская академия последипломного образования имени П. Л. Шупика, г. Киев, Украина; ***Н. М. Марканов***, дельфинарий "НЕМО", г. Одесса, Украина; ***О. Домбровска***, Реабилитационный Центр "Добра Виоска", г. Варшава, Польша. **Современное состояние анималотерапии в лечении детей с психоневрологическими проблема.**

***Ключевые слова*:** дети с психоневрологическими проблемами, анималотерапия.

Аннотация. Взаимоотношения человека с животными во все времена привлекало внимание ученых всего мира. В данной статье рассматриваются аспекты использования животных в реабилитации детей с различными психоневрологическими заболеваниями. Анималотерапию как вспомогательный метод реабилитации можно отнести к современным практикам укрепления психического и физического здоровья детей и подростков.

А. П. Чуприков, Т. В. Чорна, Національна медична академія післядипломної освіти імені П. Л. Шупика, м. Київ, Україна; ***Н. М. Марканов***, дельфінарій "НЕМО", г. Одесса, Україна; ***О. Домбровська***, Реабілітаційний Центр "Добра Віоска", м. Варшава, Польща. **Сучасний стан анімалотерапії в лікуванні дітей з психоневрологічними проблемами.**

***Ключові слова*:** діти з психоневрологічними проблемами, анімалотерапія.

Анотація. Взаємовідносини людини з тваринами в усі часи приваблювало увагу вчених усього світу. У даній статті розглядаються аспекти використання тварин в реабілітації дітей з різними психоневрологічними захворюваннями. Анімалотерапію як допоміжний метод реабілітації можна віднести до сучасних практик зміцнення психічного і фізичного здоров'я дітей та підлітків.

Chuprikov A. P., Cherna T. V., National Medical Academy of Postgraduate Education named after P. Shupyk, Kiev, Ukraine; ***Markanov N. M.***, NEMO Dolphinarium, Odessa, Ukraine; ***Dombrovska O.***, Dobro Vioska Rehabilitation Center, Warsaw, Poland. **The current state of animalotherapy in the treatment of children with psycho-neurological problems.**

***Keywords*:** children with neuropsychiatric problems, animal therapy.

Abstract. Human relations with animals at all times attracted the attention of scientists around the world. This article discusses aspects of the use of animals in the rehabilitation of children with various psycho-neurological diseases. Animal therapy as an auxiliary method of rehabilitation can be attributed to modern practices to strengthen the mental and physical health of children and adolescents.

Несмотря на заметные успехи современной медицины, всеже существуют заболевания, трудно поддающиеся лечению. К ним следует относить детские неврозы, синдром раннего детского аутизма, детский церебральный паралич (ДЦП) и другие отклонения в психонервном развитии детей. При этом ранний детский аутизм (РДА) становится распространенным явлением во многих странах. Так, по данным английских источников, РДА сегодня составляет 56 случаев на 10 тыс. детей. Это нарушение психики и поведения детей приводит к выраженным особенностям социального поведения и нарушениям функций общения. К сожалению, в современных условиях эта частота не уменьшается даже с учетом роста возможностей современных реабилитации и лечения.

В процессе поиска новых, более действенных средств помощи детям с отклонениями в развитии специалисты обратили внимание на анималотерапию. Именно она в научных кругах в настоящий момент рассматривается как эффективное дополнительное терапевтическое средство в реабилитации людей с различными психическими и физическими ограничениями. При анималотерапии главным объектом лечебного и профилактического воздействия могут быть ключевые факторы патогенеза нервно-психичес-

ких заболеваний, которые плохо поддаются лечению традиционными способами.

Как метод лечения анималотерапия начала развиваться со второй половины XX века. Этому способствовало развитие современных взглядов и научных методов исследований взаимоотношения человека и животных. Наиболее общим понятием, обозначающим те или иные контакты между человеком и животным, считается понятие “взаимодействие”. Это понятие является ключевым в анималотерапии.

В основу деления анималотерапии на виды положены два критерия. По первому критерию — целенаправленность использования животных и их образов, Н. Л. Кряжева различает ненаправленную анималотерапию (естественную), когда человек просто получает положительный эмоциональный заряд от общения с домашним животным; а также направленную, в которой обученные животные-терапевты работают в тандеме с человеком-специалистом по заранее разработанным лечебным программам.

По мнению R. Berger (1988, 1994) и других ученых ненаправленная анималотерапия способствует развитию у детей эмпатии, независимости и инициативности, терпения и самоконтроля, чувства собственной значимости и компетентности, а самое главное — развитию чувства доверия через облегчение безусловного принятия любви. Даже ненаправленая анималотерапия (например, канистерапия) в различных возрастных группах оказывает положительный терапевтический эффект приблизительно в 50–60 % случаев. Описываются следующие факторы, от которых зависит положительный эффект при взаимодействии с животным: сложившихся отношений между членами семьи, психологического климата в семье, особенностей психики владельцев (их ценностно-мотивационных установок, ролевых ожиданий от животного, уровня агрессии, уровня эмоциональной лабильности, уровня тревожности, способности адекватно реагировать на нужды животного); от характерологических особенностей животного (мотивации в борьбе за статус, уровня агрессии, пассивно-оборонительного поведения, способности к усвоению принятых в семье норм, способности дифференцированно реагировать на эмоциональные состояния владельца, способности вырабатывать различные паттерны поведения по отношению к разным членам семьи, уровня доверия по отношению к владельцам).

Основателем направленной анималотерапии считается психиатр из США Борис Левинсон, который в 1962 г. целенаправленно использовал помощь животных (собак) в ходе лечения психических расстройств у детей.

Выделяют следующие функции анималотерапии:

1. Психофизиологическая функция. Взаимодействие с животными могут снимать стресс, нормализовать работу нервной системы и психики в целом.

2. Психотерапевтическая функция. Взаимодействие с животным может существенным образом способствовать гармонизации межличностных отношений человека и животного.

3. Реабилитационная функция. Контакты с животными являются дополнительным каналом взаимодействия личности с окружающим миром, способствующие как психической, так и социальной ее реабилитации.

4. Функция удовлетворения потребности в компетентности.

5. Функция самореализации. Эта функция удовлетворяется путем выработки умения быть значимым для других.

6. Функция общения. В. Агафонычев в своей книге "Анималотерапия" считает, что общение с животным на языке эмоций исключает боязнь человека показаться смешным, неловким, что характерно для человеческого общения. По мнению автора, анималотерапия эффективна при психосоматических расстройствах.

В зависимости от того, какой вид живого существа используется в анималотерапии, выделяют дельфинотерапию, иппотерапию, канистерапию, фелинотерапию, апитерапию, гирудотерапию и др.

Наблюдения показывают, что у животных есть мораль, проявляется альтруизм, находчивость, чувство юмора, привязанность и любовь. На этом основан еще один интересный лечебный эффект — общение с животным открывает для детей позитивный мир бескорыстия и заботы.

Животные способны к творчеству, которое проявляется в играх, а также в специфической деятельности, никак не связанной с задачами жизнеобеспечения. У животных есть системы общения и передачи личного опыта, в том числе использующие символы и образы. К. Юнг обнаружил взаимосвязь между образами и психикой, считая, что творчество является одним из способов психологической интеграции, проявляя скрытые интеллектуальные и духовные возможности.

Иппотерапия. Среди других методов анималотерапии, иппотерапия, терапия с использованием лошадей, занимает особое место прежде всего из-за ее распространенности. Она популярна в Европе. Множество иппотерапевтических центров создаются частным образом, при этом дети-инвалиды получают эту помощь бесплатно, за счет общин и муниципалитетов. В Украине при конно-спортивных базах существует не менее 25 центров иппотерапии. Стоит вопрос о централизованной подготовке специалистов в этой области.

До настоящего времени не принята единая классификация и терминология в иппотерапии, которая была бы одобрена и утверждена Международной Федерацией верховой езды для инвалидов ("FRDI"). Термин иппотерапия является международным. Он обозначает использование общения с лошадью, верховой езды на лошади и в упряжках в качестве средства лечения, реабилитации, воспитания, адаптации и интеграции. Синонимом термина иппотерапия в разных странах служат названия "терапевтическая верховая езда", "адаптивная (реабилитационная) верховая езда", "экитерапия", "верховая езда для инвалидов", "райттерапия" и др. В настоящее время в 45 странах мира действуют центры лечения верховой ездой, а с 1974 г. проводятся международные иппотерапевтические конгрессы. В Нидерландах, Швеции и Великобритании метод иппотерапии патронируют королевские семьи. Орга-

ническое сочетание приемов нейрокинезитерапии и лечебной верховой езды создает эффективную комбинацию высокого качественного уровня. Езда на лошади становится лечебным мероприятием в том случае, если она осуществляется по показаниям и под контролем соответствующего специалиста. Взаимодополняющее влияние иппотерапии и нейрокинезитерапии основано на принципах нейрофизиологии. Именно нейрокинезитерапия позволяет повысить работоспособность и выносливость мышц, ускорить кровоток и лимфоток, облегчить работу сердца, понизить рефлекторную возбудимость мышц с повышенным тонусом, стимулировать работу ослабленных и паретических мышц (А. Г. Смолянинов, 2011).

Первые исследования по иппотерапии были выполнены французским врачом Перроном в конце XIX столетия. Он опубликовал их в работе "Эмоции, вызываемые верховой ездой, гигиена этого занятия". В этой работе он доказывает, что благоприятное влияние верховой езды на организм заключается в активации двигательной, дыхательной систем, а также системы кровообращения. Одним из основоположников современной иппотерапии считается Ю. Лаллери, который в 1960–1970 гг. всесторонне изучал теоретические аспекты воздействия лошади на течение заболеваний у людей.

Взаимоотношения человека и лошади выстраивались тысячелетиями и являются частью истории развития цивилизации. Лошадь является живым существом с уникальными физическими и психическими возможностями, общение с которой снижает чувство психологической усталости, вносит в сознание ощущение равновесия и умиротворенности. Для ребенка общение с лошадью это эмоциональный подъем и расширение кругозора, а на фоне дефицита общения это еще и приобретение большого сильного друга. В процессе иппотерапевтических занятий у большинства детей увеличивается желание общаться с окружающими и стремление к расширению сферы своих интересов. Находясь в обществе лошади, ребенок получает непередаваемые ощущения пребывания в ее "энергетическом" поле. У ребенка развивается особое кинестетическое чувство — эмоциональный порыв к движению, что создает высокую степень мотивации к занятиям. Занятия иппотерапией можно с большим успехом использовать как средство обучения функциональному языку. Таким образом, иппотерапия способствует формированию ребенка как личности. Эта цель может быть достигнута потому, что животное, не имеющее культурной надстройки, принимает пациента таким, как он есть и позволяет установить внушающие уверенность отношения (Харчук Ю., 2007).

Занятия по иппотерапии проводятся психологом-инструктором, который следит за состоянием ребенка-аутиста, дает пациенту посильные задания, предлагает и помогает выполнять различные упражнения, руководит работой коновода и помощника. При этом ребенок не использует средства управления лошадью, но под руководством инструктора по максимуму пользуется набором психоэмоциональных и физических воздействий, которыми располагает лошадь. Этот метод обладает комплексным воздействием на организм и соче-

тает в себе воздействие двух лечебно-профилактических факторов: биомеханического и психогенного.

Для больного ребенка верховая езда — это целый комплекс психологических переживаний, которые составляют основу действия психогенного фактора. Однако, первый этап иппотерапии начинается не с верховой езды, а со знакомства пациента и лошади на расстоянии. Даже обычное наблюдение за движениями лошади несет в себе терапевтическую составляющую. На следующем этапе используют сближающие приемы, такие как “прикосновение” и кормление. Прикасаясь к лошади больной ребенок чувствует приятное тепло живого тела, пытается контролировать напряжение мышц руки. При этом ребенок учится мотивированному контролю над двигательным актом. Научившись подобным действиям, ребенок переносит это умение в социальную жизнь. Постепенно овладевая самыми простыми навыками общения с лошадью, ребенок начинает верить в свои способности и чувствовать свою индивидуальность. Активное участие в иппотерапевтической команде расширяет двигательное и эмоциональное пространство ребенка, становясь тем благоприятным фоном, который необходим для самоутверждения и способности к сотрудничеству (А. Г. Смолянинов, 2011).

Биомеханический фактор способствует созданию у детей новых рефлексов, способствует развитию равновесия, совершенствует координацию движений. У детей с последствиями органического поражения гловного мозга, нередкому среди детей, больных аутизмом, иппотерапия компенсирует ограниченность двигательной активности и накапливающийся вследствие этого дефицит афферентной импульсации. В еще большей степени это относится к детям с ДЦП.

Биомеханическую основу иппотерапии исследовали В. Н. Коновальчук, Р. А. Пополитов, Е. В. Архангельская (2010). По данным этих авторов, биомеханический фактор способствует снижению спазма мышц, увеличению объема движений в суставах, увеличению силы мышц спины, живота и конечностей. С помощью иппотерапии достигается оптимальная согласованность всадника с движениями лошади, которая во многом идентична походке здорового человека. Идущая лошадь передает всаднику более ста колебательных импульсов за минуту. При иппотрерапии создается возможность многократного повторения движений, что создает условия для формирования и закрепления навыков. В ходе занятий у ребенка вырабатывается умение держаться в седле, что является интуитивным чувством резонансного ритма движения. Область таза всадника, воспринимая разнонаправленные колебательные движения лошади, перемещается в такт движениям животного. Правильное положение таза пациента способствует настраиванию на индивидуальную частоту живого существа, таким образом лошадь становится естественным генератором двигательных резонансных импульсов. Эти компоненты тесно связаны с автоматическими двигательными реакциями тела человека в трех плоскостях: сагиттальной (статика – динамика), фронтальной (смещение центра тяжести), горизонтальной (ротация). У всадника это вызывает ответ-

ные мышечные вибрации, которые когут многократно усиливаться. Результатом такого "отклика" является глобальный поток афферентных импульсов, поступающих в мозг ребенка от его собственных мышц. В процессе иппотерапии наступает естественная нейромоторная интеграция образа тела, улучшается подвижность таза и плеч, происходит нормализация тонуса мышц спины и живота. Кинетика верховой езды такова, что позиция "всадник" в значительной мере способствует устранению контрактур приводящих мышц бедра, а также совершенствованию механизмов удержания позы. Усиливая двигательную активность в процессе реабилитации, мы также добиваемся согласованности действия дыхательных мышц.

Положительное действие иппотерапии усиливается еще тем, что нормальная температура тела лошади выше человеческой на 1,5–2 градуса. Движения мышц спины идущей лошади разогревают и массируют мышцы ног всадника, усилився кровоток в конечностях. Регулярные занятия способствуют адаптации организма к физическим нагрузкам. Помимо центральной нервной системы в процессе адаптации большое участие принимает симпато-адреналовая и гипоталамо-гипофизарная системы (гуморальная регуляция). При иппотерапии увеличивается максимальная производительная сила мышц, даже бездействующих, то есть имеется эффект "переноса" тренировочных влияний.

Применение иппотерапии в детской психиатрии пока только начинается. Однако, даже первые результаты использования иппотерапии в комплексном лечении детей с аутизмом, задержкой психоречевого развития и умственной отсталостью показывают, что общение, игры, езда на лошади ускоряют достижения положительных сдвигов в развитии детей. Улучшается коммуникабельность и социализация этих детей. То, что эти успехи достигаются не за счет фармсредств (родители часто отказываются от них), имеет особую ценность.

Практический опыт указывает на то, что иппотерапия оказывает заметное влияние на развитие речи. Некоторые типы движений лошади имеют эффект, с помощью которого перекидывается мостик от двигательных реакций к речи. Высокая степень мотивации занятий может послужить импульсом к тому, чтобы ребенок заговорил. Развитию речи также способствует сочетание иппотерапии и музыкотерапии. Езда под музыку может оказывать гармонизирующее влияние на различные нарушения двигательной и психической сфер. Через паузы в мелодии можно развить чувство начала и конца определенных частей занятий. Различные аллюры требуют и различного ритма мелодий. Например, четырехтактные мелодии подходят для езды шагом. Музыка способствует снижению мышечного тонуса и улучшению концентрации внимания. Комфортность занятий для ребенка можно повысить, если проводить их в сопровождении его любимих записей. Пробуждение музыкой высших чувств, гармонизация сознания повышают частоту акустического поля организма. Кроме того, нейроны "моторной коры" головного мозга связаны с дыхательными мышцами в речи и пении. Поэтому подключение музыкотерапии в занятия способна закрепить и усилить позитивный эффект лечения.

Этапы иппотерапевтического процесса:

- ознакомление с лошадью;
- посадка на лошадь, самостоятельное спешивание;
- езда с седлом и без седла;
- посыл в шаг и остановки на шагу;
- примение средств управления во время езды шагом (остановки, обороты, изменения направления при езде шагом);
- гимнастические упражнения сначала на неподвижном животном, затем — во время ходьбы;
- применение элементов манежной езды шагом;
- управление без подстраховки (в отдельных случаях со стременем и езда на корде);
- применение быстрого аллюра лошади — рыси (для старших и уверенных в себе детей).

Упражнения на неподвижном коне:

- укладывание вдоль и поперек лошади (на спину и на живот);
- движения руками (вверх, в сторону, вперед с акцентом на супинацию, пронацию и работу пальцами);
- “Покажи, где у лошадки ушки, грива, хвост?”
- повороты в стороны (руки на пояс или в стороны);
- вращательные движения в плечевых, локтевых и лучезапястных суставах;
- подъемы плеч поочередно и вместе;
- упражнения с фиксацией рук в положении “за голову” и на пояснице (наклоны и повороты из этих исходных положений);
- наклоны вперед и назад;
- наклоны с касанием пальцами руки области голеностопного сустава противоположной нижней конечности;
- разгибание в голеностопных суставах — подъемы на стременах;
- дыхательные упражнения (проводятся и во время других элементов комплекса и согласуются с ним);
- выполнение упражений с асимметричной посадкой;
- использование элементов подвижных игр — набрасывание кольца, упражения с мячом.

Когда ребенок хорошо выполняет упражения на неподвижном животном, предлагается выполнение упражений во время ходьбы. При этом комплекс дополняется следующими элементами:

- посадка спиной вперед с закрытыми глазами;
- езда, стоя на стременах;
- езда с элементами управления лошадью: посыл в шаг, остановка в шагу, освоение элементов манежной езды шагом;
- наклоны и повороты головы;
- наклоны туловища вперед (с захватом поводьев или гривы коня);
- повороты корпуса (с отведением рук назад и с попыткой касания крупа);

- перенос ноги спереди через холку лошади. Возможно также, в положении сидя (с фиксацией сзади за седло и впереди за гриву коня) постепенное перемещение опоры с ягодиц на заднюю поверхность бедра, когд противоположная нога остается относительно неподвижной — в обе стороны. При выполнении данного упражнения следует контролировать правильность осанки и сохранения равновесия.

Целесообразно акцентировать внимание на следующих моментах:

- адекватная эмоциональная окраска занятия;
- как можно более четкое выполнение ребенком инструкций;
- качество выполнения упражнений на координацию;
- активные движения верхними и нижними конечностями;
- выполнение дыхательных упражнений, которые согласуются с ритмом движения лошади;
- отслеживание фиксированного предмета взглядом с поворотом глаз, гловы и корпуса во время движения лошади широким кругом и по более сложным траекториям.

Канистерапия. Как и все другие направления анималотерапии, она является междисциплинарной сферой деятельности, которая сочетает теорию и практику кинологии, медицины, педагогики и психологии.

Большое уважение заслуживает опыт российских специалистов (Фонд "Ордынцы"), которые работают с учащимися школ-интернатов, воспитанниками социально-реабилитационных центров, воспитанниками интернатов системы соцзащиты, пациентами психоневрологических больниц и интернатов. В Фонде "Ордынцы" разработаны и реализуются специальные программы терапевтического взаимодействия детей с собаками в виде реабилитационного курса "Южный кинолог" (Субботин А. В. с соавторами, 2007).

Курс осуществляет следующие задачи: углубление социализации детей и подростков путем терапевтического воздействия на эмоционально-волевую и когнитивную сферы; активизация психомоторики; формирование эколого-гуманистического мировоззрения с усвоением знаний в области ветеринарии и кинологии; формирование умений и навыков воспитания и дрессировки животных. Подобные задачи имеют место и при применении других видов анималотерапии. Курс рассчитан на 24 академических часа (10 занятий) с группой 10–20 детей (подростков) с нарушениями развития. Занятия проводятся в питомнике, имеющем площадку для проведения соревнований. В курсе принимают участие 10 специально обученных собак: среднеазиаткская овчарка, немецкая овчарка, ротвейлер, лабрадор, фокстерьер, шелти, карликовый пинчер, ирландский волкодав, боксер, вельш-корги. Дети получают и выполняют домашние задания: раскраски рисунков собак, сочинения, скульптурки из глины и пластилина и др.

Т. о., неожиданный рост интереса населения и специалистов к анималотерапии, видимо, можно объяснить необходимостью дополнять фармакологические эффекты вспомогательными методами реабилитации. Не стоит ожидать от анималотерапии выздоровления от того или иного заболевания. Но,

воздействуя на организм больного многофакторно и интегрирующим образом, анималотерапия способна улучшить его состояние. Думается, настало время углубленно исследовать показания и противопоказания к различным видам анималотерапии при разных заболеваниях, а также фундаментальные вопросы взаимодействия живых организмов на расстоянии.

Дельфинотерапия оказывает особое влияние на развитие социальной, коммуникативной, когнитивной сфер и развитие речи у детей и подростков. В результате взаимодействия с дельфинами развивается способность воспринимать новую информацию, быстрее справляться со стрессом, укрепляются положительные ресурсы человека, уменьшаются страхи, повышается настроение.

Изучение дельфинов, возможностей их позитивного влияния на здоровье человека ведется не так давно. В Украине этим вопросом занимаются уже более сорока лет, с того времени, когда в бухте Казачья (район Севастополя, Крым) начали создавать специальную базу для содержания и изучения использования черноморских дельфинов-афалин в интересах человека.

Большое внимание ученые стали обращать на изучение особенности строения и функционирования мозга дельфинов. Этим предметно занимались специалисты Института мозга, Института высшей нервной деятельности и нейрофизиологии (г. Москва, Российская Федерация), Институт физиологии им. А. А. Богомольца (г. Киев, Украина) и других научных учреждений.

Существенное значение имеет также то обстоятельство, что процесс дельфинотерапии осуществляется, когда дельфины находятся в неволе. Возникают вопросы, касающиеся их содержания и использования для дельфинотерапии. Во многих странах эти вопросы регулируются законодательно, определенными нормативно-правовыми документами. Так, в Украине эти вопросы регулируются законами Украины “О животном мире”, “О защите животных от жестокого поведения”. Кроме того, Министерство экологии и природных ресурсов Украины приняло специальный Приказ “Об утверждении Правил и норм содержания дельфинов в условиях неволи” № 622 от 06.12.2012. Установленными правилами регламентируют: условия содержания дельфинов в специальных сооружениях; требования к параметрам и качеству воды; кормление дельфинов, их транспортировка, ветеринарно-санитарное и зоотехническое обеспечение; особенности использования дельфинов и их учет и др. В частности, в Приказе (пункт 8.2) записано: “Дельфины, содержащиеся в неволе должны быть доступными для проведения фундаментальных и прикладных научных исследований при условии соблюдения этих Правил, а также полного исключения методов, которые могут создать животным дискомфорт, стресс или увечье, или провести их к гибели” (См.: Офіційний вісник України: зб. нормативно-правових актів. — № 16. — 2013. — 7 берез. — С. 574).

Специалисты-дельфинотерапевты руководствуются информационным письмом Министерства здравоохранения Украины “Проведение дельфинотерапии у детей и подростков” (протокол № 4 (93) от 14.06.2009 г.).

При изучении жизни, поведения дельфинов наблюдаются особенности, которые людей особенно привлекают. Наблюдая за дельфинами, известный философ древности Плутарх (62 г. н. э.) отмечал: “Только дельфинов природа наделила тем, что является предметом поисков всех философов — дружбой без какой-либо выгоды”. Как никаким другим животным, дельфину присуща доброжелательность, стремление к общению с себе подобными и человеком, привязанность в своей среде к человеку как партнеру, члену своей стаи, при этом часто отводя человеку в воде роль младшего, того, кто нередко нуждается в помощи.

Хотя нервная деятельность, психология дельфинов во многом остается неизученной, ученые глубоко убеждены в их интеллектуальных способностях, быстрой обучаемости, особенно в выполнении не столько простых, сколько сложных упражнений.

Как отмечают в своих публикациях А. Чуприков и Н. Василевская, о терапевтическом воздействии дельфинов на организм человека впервые было сообщено Джоном Лилли, но пионерами в этой области по праву считаются Б. Смит и Д. Натансон (Smith, 1971; D. Nathanson, 1980).

Джон Лилли в своей книге “Люди и дельфины” впервые предположил, что общение человека с дельфином может быть терапевтическим. Эта мысль получила затем развитие и попытку научного обоснования в трудах Д. Натансона. В своих работах (D. Nathanson, 1980, 1989) он приводил примеры детей, страдающих задержкой психоречевого развития в результате органического поражения головного мозга и олигофрении. У всех пациентов точность речи значительно улучшилась, но наиболее ярко улучшилась речь у ребенка с синдромом Дауна.

Первые научные исследования в области дельфинотерапии вдохновили многих специалистов в разных странах. В Украине приоритет в области использования терапевтических возможностей дельфинов принадлежат педиатру, доктору медицинских наук, профессору Л. Лукиной, начальнику лаборатории лечебно-реабилитационной дельфинотерапии Государственного океанариума г. Севастополя, которая в течение последних 25 лет проводит там свои исследования.

Свой опыт в этой области Л. Лукина обобщила в докторской диссертации (1994) и монографии (2007). В ее работах детально рассмотрено влияние дельфинотерапии на динамику развития различных заболеваний. Среди прочего — влияние на функциональное развитие детей, реабилитацию детей с нарушениями психоневрологической этиологии, синдром хронической усталости, энурез, ДЦП, фобии, задержку речевого развития, неврастению и ранний детский аутизм. Кроме того, ей удалось определить особенности (возраст, вид и степень нарушения, психологические и психиатрические особенности заболевания), которые коррелировали с эффективностью применения дельфинотерапии.

Клинические исследования проведены Л. Лукиной на 2500 пациентах разного возраста, страдающих нервно-психическими расстройствами. Контроль

составили 315 практически здоровых людей, пользовавшихся так же, как и пациенты, талассотерапией (купаниями в морской воде). Кроме фиксации клинических (в т.ч. клинико-психопатологических) данных, пациенты обследовались психофизиологическими методиками и психологическими тестами. Группы обследованных состояли из лиц с синдромом хронической усталости (80 чел.), детей с невротическими расстройствами (530 чел.), детей с аутизмом (173 чел.), детей и подростков из зон экологического бедствия (357 чел.), детей с последствиями ДЦП (135 чел.) и других групп. Можно сказать, что по объему клинико-лабораторных исследований, полученных данных и убедительности выводов работы Л. Лукиной и сотрудников океанариума уникальны, и рассуждая о дельфинотерапии, ими пренебрегать нельзя.

В Евпаторийском дельфинарии, который еще с 1999 г. являлся базой Украинского НИИ детской курортологии и физиотерапии, проведены работы по программе, утвержденной Минздравом Украины: пролечены 256 детей. Явное улучшение состояния здоровья зарегистрировано у 17 % детей; заметное улучшение состояния здоровья отмечено более, чем у 80 %; количество детей, у которых не было отмечено никакого эффекта, составило лишь 2 % (А. Федоров, А. Жбанов, Р. Козунова, 2010).

В дельфинариях “Немо”, по протоколам терапевтов и психологов, улучшение состояния детей в разной степени колеблется от 75 до 82 %. При этом почти у трети детей родителями отмечено появление новых звуков, слогов, слов и словосочетаний. Ребенок начинает инициировать контакт с другими детьми, проявляет желание поиграть с ними. Также улучшается понимание обращенной речи. У многих детей улучшился ночной сон, а у некоторых появляется дневной сон.

Научное исследование, проведенное в Нюрнбергском дельфинарии Брайтенбахом фон Ферзен и Штумпфом, является первым лонгитюдным исследованием в данной области. Исследование проводилось в течение 10 лет на территории Нюрнбергского зоопарка. В процессе многих фаз научного исследования целенаправленно менялись составляющие терапии, подсчитывались ее плюсы и минусы. Согласно полученным результатам выяснилось, что дельфинотерапия способствует положительным изменениям в сфере коммуникации, социально-эмоциональном поведении и эмоциональной устойчивости детей, появлению положительной динамики и развитии отношений в диалоге мать-ребенок. Поэтому ее можно выделить как наиболее результативную из всех видов пет-терапии.

Наряду с этими открытиями, Брайтенбах открыл социально-педагогическую модель терапевтического механизма дельфинотерапии. Согласно данной модели, у ребенка во время взаимодействия с дельфинами запускаются процессы, способствующие улучшению коммуникативных навыков и умений, особенно в общении с родителями. Родители же, в свою очередь, учатся лучше понимать реакции своего малыша. Этот так называемый “эффект снежного кома” объясняет возникновение положительной динамики при обучении ребенка после проведения курса дельфинотерапии.

Особенный интерес представляют исследования Норберта Тромпиша. В них ученый рассматривает качество изменений, вызванных дельфинотерапией у детей с аутизмом, ДЦП, Даун-синдромом, задержкой в развитии и апаллическим синдромом. При этом было установлено, что эффект терапии существенно зависит от характера проявления болезни. Так, дети с нарушениями аутистического спектра достигают результатов в социальной сфере. Дети с Даун-синдромом и задержкой в развитии — в сфере развития речи, с ДЦП — в двигательной сфере, и каждый из них приобретает чувство уверенности и самостоятельности, преодолевает свои внутренние страхи. Терапевтический эффект при тяжелых нарушениях, например, при апаллическом синдроме, не столь значительный.

Среди критиков дельфинотерапии следует упомянуть, например, Х.-Л. Хамфрис (2003), Ф. Брейкс и К. Уильямсон (2007), которые сомневаются в ее эффективности как терапевтической методики. Dr. Trace L. Humphries в 2003 г. провела анализ 6 ключевых научных исследований, которые касались эффективности дельфинотерапии в лечении детей с ограниченными возможностями, и они ее не убедили. Однако, критики дельфинотерапии, как правило, не имеют личного опыта работы с морскими животными.

В последнее время дельфинотерапию начали использовать также как средство стабилизации, улучшения состояний беременных женщин — будущих мам. Этим занимаются, к примеру, в Одесском семейном перинатальном психологическом центре “Крошка Ру”. Взаимодействие беременных женщин с дельфинами осуществляется в ходе различных расслабляющих занятий-методик, в частности, боди-арта. И хотя такие тренинговые занятия пока мало популярны, их будущее, бесспорно, положительное.

Таким образом, можно утверждать, что по проблемам аутизма и отклонений детей в развитии психики и поведения имеется достаточно много специальной научной литературы. Однако, по практическому применению и исследованию дельфинотерапии как метода психологического влияния на организм человека научных публикаций недостаточно. Это еще раз показывает актуальность и настоятельную необходимость изучения данной проблемы.

Дельфинотерапия проводится последовательно в несколько этапов.

I этап – адаптация.

Речь идет об адаптации ребенка (подростка) к новым условиям.

Пациент:

- знакомится с дельфином и новыми для себя людьми (дельфинотерапевтом, тренером);
- привыкает к пребыванию в воде (осваивается с несколько иным действием сил гравитации, привыкает к температуре, ощущению влажности);
- привыкает к разлуке с родителями на время сессии и к тому, что ему теперь приходится полагаться на новых людей, общаться с ними.

II этап – интерес, приближение, знакомство.

Благодаря своему природному привлекательному виду и забавному поведению, дельфин вызывает у ребенка интерес и желание пойти на контакт

с ним. Ребенок начинает интегрировать сенсорную информацию, поступающую из всех органов чувств: кинестетическую, зрительную, слуховую. Происходит стимуляция мозга ребенка. Атмосфера игры с участием дельфина и терапевта снимают психоэмоциональные барьеры ребенка, и он начинает активно включаться в процесс общения.

III этап – коммуникационный резонанс. Радость, игра, полное доверие, дружба.

После того, когда возникает коммуникационный резонанс, то есть налаживается двухсторонний контакт между ребенком и дельфином, наступает этап совместного функционирования ребенка и дельфина. Терапевт предлагает ребенку исполнить вместе с дельфином структурированный комплекс упражнений, который всегда подбирается индивидуально для каждого ребенка в зависимости от его возможностей, потребностей в развитии, а также разработанных совместно с родителями терапевтических целей. Происходит активный контакт ребенка с дельфином в ходе выполнения упражнений: бросание и хватание предметов, попадание в цель, игры в перегонки и др. Используются разнообразные аксессуары: мячи, кольца, обручи разных размеров. Пациент упражняется в разных формах тактильного контакта: поглаживание, массаж, почесывание дельфина. Используются разнообразные формы плавания и игровой деятельности. Происходит невербальный и вербальный контакт с дельфином.

Каждый элемент процедур предварительно разъясняется ребенку и демонстрируется дельфинотерапевтом, находящимся вместе с ребенком в воде. Дельфин постепенно становится другом ребенка и семьи, а также союзником, помогающим в преодолении трудностей, связанных с болезнью или запаздыванием в развитии.

Классификаций приемов дельфинотерапии есть немало, но именно они позволяют осуществлять максимально необходимый подбор упражнений в соответствии с возможностями и реальными потребностями отдельно взятого пациента.

Первый признак, по которому разделяются упражнения, касается воздействия на тонус пациента. Выделяем упражнения успокаивающие и активизирующие.

Успокаивающие: натуральный ультразвуковой сонар дельфина, релаксация (в позиции расслабления, придерживаясь дельфина, неподвижно или же на медленно “дрейфующем” дельфине), спокойное поглаживание дельфина. Цель этого приема — успокоение, расслабление, глубокая релаксация ребенка.

Активизирующие: упражнения, требующие физических усилий, а также активного и сосредоточенного внимания (плавание на дельфине, который находится вверх животом, держась за плавники, или плавание с удерживанием спинного плавника, игры с дельфином в мяч. Обруч, “плавание на перегонки”, “салочки”, “пение дельфина” и т. д.). Цель упражнений — повышение тонуса, возбуждение физической и двигательной активности, выход из апатии.

Другой принцип, по которому классифицируем упражнения, это сферы жизнедеятельности, на которые они направлены:

1. Физические упражнения (направленные на работу с телом):

- крупная моторика: плавание, передвижение в воде;
- малая моторика и координация зрительно-двигательная: упражнения на четкие движения, такие как игра в мяч, обруч, поглаживание и массаж дельфина, кормление дельфина рыбой;
- равновесие: равновесие в позиции, плывя на дельфине или сидя на дельфине;
- воздействие натурального ультразвукового сонара дельфина: стимуляция нервной системы, исполняемое дельфином по команде тренера в направлении пациента, уложенного в позиции на спине с головой при мелоне дельфина;
- релаксация: спокойное положение, расслабление.

Цель таких упражнений — стимулирование нервной системы, улучшение функционирования в физическом аспекте: уравновешивание мышечного тонуса, совершенствование навыков пребывания в воде, обучение плаванию, увеличение работы двигательного аппарата, сноровки, а также освоение навыков расслабления и физической релаксации.

2. Сенсорные упражнения (направлены на органы чувств и сенсорную интеграцию):

- зрение: наблюдение за дельфином и его поведением;
- слух: слушание звуков, издаваемых дельфином (пение, треск, вой и т. д.);
- осязание, проприоцепция: касание, поглаживание, тактильный контакт, массаж, контакт со своим телом и отслеживание сигналов, возникающих в теле под воздействием разных импульсов в ходе терапии;
- обоняние: запахи дельфина, рыбы;

Цель упражнений — рост порога толерантности импульсов и их воздействия у пациентов с повышенной чувствительностью на данный импульс, а также поправка сенсорной интеграции, которая означает правильную организацию реакции на сенсорное воздействие посредством импульсов (сигналов), поступающих через рецепторы, а также налаживание работы сенсорных систем и процессов центральной нервной системы.

3. Эмоционально-мотивирующие упражнения (направленные на психосоциальное развитие):

- стимулирующие развитие речи и коммуникации;
- направленные на регулирование поведения (исполнение поручений и приспособление к требованиям ситуации, развитие терпения и старательности, развитие стремления к цели);
- направленные сокращение дистанции в контакте и преодолении боязни (тактильный контакт): массаж, поглаживание;
- направленные на построение взаимоотношений и развитие эмпатии: забота о дельфине, кормление;

- провоцирующие выход на контакт и интеракцию: ролевые игры, взаимоуважение и сотрудничество; укрепление ценностей.

Цель упражнений — улучшение речи и коммуникации, преодоление барьеров в коммуникации, поддержка адаптационного поведения, рост чувства безопасности и доверия к людям и миру, приспособление к социальным нормам и требованиям, лучшее регулирование поведения, улучшение социальных контактов, укрепление общественных ценностей.

Это означает, что мозг ребенка, получая информацию из всех органов чувств и их рецепторов (зрение, слух, осязание, движения — кинестезии и т. д.), производит их распознавание, распределение и интерпретацию раздражений, а также интегрирует их с предыдущим опытом. Улучшенная сенсорная интеграция является базой для развития новых умений, а также адекватной реакции на меняющуюся ситуацию, а в результате — на лучшую адаптацию.

В англоязычной интерпретации основные упражнения представлены следующими общепринятыми терминами:

- Touching — касание, поглаживание;
- Showing parts of the dolphin — указывание на отдельные части тела дельфина;
- Feading — кормление;
- Dorsal riding — плавание, придерживаясь за спиной плавник дельфина;
- Belly up riding — Belly ride — плавание с придерживанием за боковые плавники дельфина в позиции дельфина вверх животом;
- Belly up touch — поглаживание дельфина в позиции животом кверху;
- Dolphin swim around — дельфин плавает вокруг;
- Kissing — поцелуй;
- Hug — объятия;
- Shaking hands — пожимание руки ребенка — плавники дельфина;
- Splushing — брызгание;
- Voice-singing — пение дельфина;
- Sonar-relaksation — сонар и релаксация;
- Playing the ball — игра в мяч;
- Playing thering/ringo — игра в обруч, колечко;
- Bubbles — дельфин пускает пузыри под водой;
- Tail ride — позиция сидя на хвосте дельфина.

Для успешного прохождения дельфинотерапии необходимо проводить анкетирование и анализ полученных результатов. Родителями и дельфинотерапевтами заполняются следующие документы:

• анкета-заявка на дельфинотерапию (заполняется родителями). Документ содержит данные ребенка, его семьи, диагноз, а также полные данные, связанные с его жизнью и поведением. Анкета вместе с медицинскими документами является основанием для проведения реабилитации ребенка методом дельфинотерапии;

• дневники дельфинотерапии заполняются дельфинотерапевтами, в которых они отмечают исполняемые задания и поведение ребенка в течение каждой сессии;

• дневник наблюдений родителей (заполняется родителями). Родители записывают наблюдения за ребенком, изменения в его функционировании в разных аспектах, поведение и т. д.

В ходе дельфинотерапии ведется также видеосъемка избранных сессий – как правило, в начале, в середине и в конце дельфинотерапии.

В дневниках дельфинотерапевтов, анкетах-опросникахи в дневниках, заполняемых родителями, часто появляются замечания о совершенствовании навыков детей в области коммуникации. Было проанализированно 300 анкет-опросов, заполняемых терапевтами совместно с родителями. Они указывают на появление и развитие у ребенка следующих навыков в ходе дельфинотерапии:

- у детей, находящихся на ранних этапах развития коммуникации:
- ответ ребенка улыбкой на интерес со стороны других людей, которые обращаются к нему при помощи слов или жестов;
- умение войти и поддержать глазной контакт;
- демонстрация протестов;
- демонстрация интереса к предмету посредством направления на него взгляда;
- умение выражать желание относительно длительности действий;
- умение ждать своей очереди;
- умение сосредоточить слух и зрение на источнике звука;
- формирование соответствующих способов приветствия и прощания со знакомыми;
- умение использовать слова или знаки с целью выражения своих намерений;
- у детей на более поздних этапах развития:
- умение пользоваться речью с целью выражения своих потребностей, а также ведение разговора в общественно принятой форме.

Так, в 210 анкетах из 300 было отмечено улучшение в коммуникации и социальных контактах сразу после цикла дельфинотерапии:

- рост интереса к социальным контактам, появление новых более развитых форм в социальных контактах (например, интерес к ровесникам, интерес к новым людям, интерес к общественным мероприятиям, проявление эмпатии);
- появление новых слов или новых речевых навыков;
- улучшение концентрации внимания;
- улучшение в регуляции поведения (в том числе уменьшение агрессии, рост мотивации или же хоты бы терпеливости к участию в занятиях).

Все эти данные являются доводами эффективности дельфинотерапии как метода реабилитации детей с нарушениями в развитии психики и поведения.

Процесс дельфинотерапии должен включать разные этапы психологической подготовки ребенка, контактов с дельфином с берега и в воде, релаксационных процедур после контакта ребенка с дельфином и поддерживающей психотерапии, включая семейную, после окончания курса непосредственных контактов с дельфином. Оптимальный курс контактов с дельфином в воде — 5–20 минут один раз в день в течение 7–10 дней ежедневно.

Эффективность дельфинотерапии существенно повышается в том случае, если она дополняется методами медикаментозной терапии и психолого-педагогической помощи.

Дельфинотерапия стимулирует и способствует выработке у ребенка необходимых навыков социального взаимодействия и коммуникации посредством активной игры с дельфином, что впоследствие переносится на взаимоотношения с другими людьми в обществе и, таким образом, способствует не только успешному лечению, но и продуктивной социальной адаптации ребенка.

Список использованной литературы

1. *Чуприков А. П.* Украинские дельфинарии и социально-психологическая функция / А. П. Чуприков, В. Д. Мишиев, Н. М. Марканов, В. В. Старагин, Е. Е. Кушнирская, Н. Ю. Василевская, Т. В. Черная // Журнал “Чоловіче здоров'я, гендерна та психосаматична медицина”. — № 2. — 2016. — С. 65–69.
2. *Чуприков А. П.* Дельфинотерапия в детской неврологии / А. П. Чуприков, Н. Ю. Василевская, Б. П. Поповский // “Под крылом ангела”. Одесский обл. центр “Будущее”. — Львов: РА “Арт-Медиа”, 2013. — С. 414–421.
3. *Чуприков А. П.* Лечебное и оздоравливающее общение детей и подростков с животными / А. П. Чуприков // Вопросы психического здоровья детей и подростков. — Москва. — 2013 (13). — № 2. — С. 40–46.
4. *Чуприков А. П.* Расстройства спектра аутизма. Медицинская и психолого-педагогическая помощь: учеб. пособие / А. П.Чуприков, А. М. Хворова. – Львов-М., 2013. — 340 с.
5. *Chuprikov A. P.* Animalotherapie wird als offizielle medizin Anerkannt / A. P. Chuprikov, B. P. Popovskiy, N. V. Vasilevskaya, E. E. Kushnirskaya, A. V. Burago, N. M. Markanov // In Abstracts Internationaler Kongress Fachmesse “Euromedica – Hannover 2011”. — P. 33–34.
6. Цунами детского аутизма: медицинская и психолого-педагогическая помощь [ред. А. П. Чуприков] / Изд-во Европейской Академии Естестенных Наук (Ганновер, ФРГ). — М.: Гнозис, 2017. — 390 с.

УДК 304+614:613.7:379.8:615.8+159.91:613.8

Н. В. КОЛЯДЕНКО
доктор медичних наук, доцент, професор кафедри психології
ПрАТ "ВНЗ "МАУП" м. Київ, Україна

ПСИХОКОРЕКЦІЙНИЙ РЕСУРС СЕРЕДОВИЩА МІСЬКОГО ЗООПАРКУ В СУЧАСНОМУ УРБАНІСТИЧНОМУ ПРОСТОРІ

Н. В. Коляденко, доктор медичних наук, доцент, професор кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП", м. Київ, Україна. **Психокорекційний ресурс середовища міського зоопарку в сучасному урбаністичному просторі.**

***Ключові слова*:** психокорекція, психологічна допомога, урбаністичне середовище, міський зоопарк.

Анотація. Підвищення рівня захворюваності та ризиків невротизації робить актуальними психогігієнічні, психопрофілактичні та реабілітаційні заходи. В цьому аспекті, значний потенціал має середовище міського зоопарку як природної оази в сучасному мегаполісі. Нами пропонується методика UZPH (Urban Zoo Psychological Help), в якій тварини, задіяні до безпосереднього контакту з людиною, обираються відповідно до їх видових особливостей та індивідуальних якостей, при постійному моніторингу стану тварин у процесі терапевтичної взаємодії з людиною, де тварина виступає як повноправний партнер, асистент терапевта — "зоогіда". Ще однією важливою особливістю цієї методики є можливість її використання не лише з лікувально-психотерапевтичною, а й з психопрофілактичною метою, основою чого є психологічна комфортність облаштування самої території зоологічного парку, всіх компонентів його середовища. В такому разі дана методика як така, що має нормалізуючий вплив на психоемоційні стани, може спрямовуватися на всіх відвідувачів зоопарку, і не потребує спеціальної психологічної освіти фахівців, які задіяні в її наданні.

Н. В. Коляденко, доктор медицинских наук, доцент, профессор кафедры психологии ЧАО "ВУЗ "МАУП", г. Киев, Украина. **Психокоррекционный ресурс среды городского зоопарка в современном урбанистическом пространстве.**

***Ключевые слова*:** психокоррекция, психологическая помощь, урбанистическая среда, городской зоопарк.

Аннотация. Повышение уровня заболеваемости и рисков невротизации делает актуальными психогигиенические, психопрофилактические и реабилитационные мероприятия. В этом аспекте, значительный потенциал имеет среда городского зоопарка как естественной оазиса в современном мегаполисе. Нами предлагается методика UZPH (Urban Zoo Psychological Help), в которой животные, задействованные в непосредственном контакте с человеком, подбираются в соответствии с их видовыми особенностями и индивидуальными качествами, при постоянном мониторинге состояния животных в процессе терапевтического взаимодействия с человеком, где животное выступает как полноправный партнер, ассистент терапевта — "зоогида". Еще одной важной особенностью данной методики является возможность ее использования не только с лечебно-психотерапевтической, но и с психопрофилактической целью, основой чего является психологическая комфортность обустройство самой территории зоологического парка, всех компонентов его среды. В таком случае данная методика, как имеющая нормализующее влияние на психоэмоциональные состояния, может быть направлена на всех посетителей зоопарка, и не требует специальной психологической образования специалистов, задействованных в ее предоставлении.

Koliadenko N. V., PhD, MD, Associate Professor, Professor of the Department of Psychology of PJSC "Institute of Higher Education "MAUP", Kyiv, Ukraine. **Psycho-correctional Resource of the Environment of the City ZOO in the Modern Urban Space.**

***Keywords*:** psycho-correction, psychological assistance, urban environment, city zoo.

Abstract. An increase in the incidence and risks of neuroticism makes psychohygienic, psycho-prophylactic and rehabilitative measures relevant. In this aspect, the environment of the city zoo as a natural oasis in the modern metropolis has significant potential. We propose the method UZPH (Urban Zoo Psychological Help), in which animals involved in direct contact with a person are selected according to their specific features and individual qualities, while constantly monitoring the state of animals in the process of therapeutic interaction with a person, where the animal acts as a full partner, assistant therapist — zoo-guide. Another important feature of this technique is the possibility of its use not only with therapeutic and psychotherapeutic, but also with a psycho-prophylactic purpose, the basis of which is the psychological comfort

of arranging the territory of the zoological park itself, all components of its environment. In this case, this technique, as having a normalizing effect on psycho-emotional states, can be directed to all visitors to the zoo, and does not require special psychological education of the specialists involved in its provision.

Глибинна психологія надає особливого значення несвідомим душевним процесам для пояснення людської поведінки та переживань. Несвідоме визначається як дія природжених інстинктивних, біологічно детермінованих потягів у психічному житті людини. В цьому контексті, варто звернути увагу на вчення одного з фундаторів психоаналізу, К. Г. Юнга, про архетипи, які він визначав як вроджені зразки поведінки, що відповідають різним пластам психіки людини: тваринному, загальнолюдському, родовому, сімейному, індивідуальному [6].

Інший учений, видатний радянський філософ, етнолог і географ, Л. М. Гумільов, підкреслював роль оточуючого природного середовища в етногенетичних процесах розвитку людства [1]. Ландшафт є ділянкою земної поверхні, що якісно відміна від інших ділянок, має природні межі, є цілісною та взаємообумовленою сукупністю предметів і явищ, типово виражена на значній території та нерозривно пов'язана з ландшафтною оболонкою.

Л. М. Гумільов наголошував, що батьківщиною етносу є поєднання ландшафтів, де цей етнос уперше склався в єдину систему. Всі народи мають свою вихідну територію, що визначається неповторним поєднанням елементів ландшафту. Географічний ландшафт впливає як на етнічні спільноти, так і на всі живі істоти, змушуючи їх пристосовуватися. Справжнім місцем розвитку є території поєднання кількох ландшафтів (гірського і степового, лісового та польового, тундри й лісотундри, степового та оазисного) [1].

Ландшафти — це природні феномени,однак на Землі сьогодні вже практично неможливо знайти ландшафтів, які б не зазнали коли-небудь того чи іншого впливу людини. Штучні, урбаністичні ландшафти відомі з глибокої давнини, і стародавні міста можна розглядати як самостійні ландшафтні регіони. Виникає болюче питання: чи є наша ера технічної цивілізації особливою епохою, чи залишився степ — степом, пустеля — пустелею в ландшафтному розумінні цих термінів? Найбільших змін зазнала рослинність, внаслідок чого змінився й весь подальший ланцюжок компонентів природних комплексів.

Антропогенний фактор ландшафтоутворення за останні 3000 років істотно вплинув і продовжує впливати на вигляд земної поверхні [1].

Сільське господарство змінює флору і фауну, архітектура стає невід'ємним компонентом рельєфу, спалювання вугілля та нафти впливає на склад атмосфери. Без сумніву, ландшафт промислових регіонів і областей із штучним зрошуванням змінений більше, ніж у степу, тайзі, тропічному лісі, пустелі [1].

Характерною особливістю біоценозу є відповідність між числом особин у всіх формах, які складають комплекс [1].

Є етноси, які входять у біоценоз, вписуються в ландшафт, однак тим самим вони обмежені в своєму розмноженні та розвитку, будучи консервативними щодо природи. Сьогодні такі племена знаходяться на межі свого існування [1].

Є етноси, які інтенсивно розмножуються, розселяються за межі свого біохору, змінюють свій первинний біоценоз [1].

Люди звикають до оточуючої природи і не намагаються змінити батьківщину на чужину без достатніх на те підстав [1].

Урбанізація є процесом підвищення ролі міст, збільшення кількості міського населення, що відбувається за рахунок перетворення сільських населених пунктів у міські, формування широких приміських зон і міграції населення з сільської місцевості до міст [5].

Урбанізація природи — це явище трансформації природних ландшафтів у штучні під впливом забудови [5].

Незважаючи на переваги побутових зручностей міського життя, міське середовище для людей є штучним, відірваним від природного, генетично закарбованого, в якому проходило тисячоліттями життя минулих поколінь.

Штучне міське середовище шкідливо впливає на здоров'я людини через забруднення атмосферного повітря, дефіцит сонячного проміння, якість питної води, а також скупченість населення, недостатність зелених насаджень тощо. Небезпеку для здоров'я людей у місті становлять шумові, вібраційні навантаження, транспортні проблеми, вплив електричних, магнітних, електромагнітних, іонізуючих випромінювань.

За оцінками ВООЗ, яка враховує тільки ряд можливих наслідків для здоров'я, і виходячи з припущення про продовження економічного зростання й прогресу в галузі охорони здоров'я, був зроблений висновок, що зміна клімату, за приблизними підрахунками викличе близько 250 тисяч смертей додатково в рік у період з 2030 по 2050 рік, 38 тисяч людей помруть через вплив спеки на людей похилого віку, 48 тисяч — через діарею, 60 тисяч — через малярію і 95 тисяч — через недоїдання. Найбільш вразливими при цьому є люди, які живуть в невеликих острівних державах, що розвиваються та інших прибережних районах, містах, а також полярних і гірських районах.

Також до числа найбільш уразливих із ризиком для здоров'я, пов'язаними зі зміною клімату, входять діти. Крім того, райони зі слабкою інфраструктурою охорони здоров'я, в основному, в країнах, що розвиваються, будуть меншою мірою здатні підготуватися до зміни клімату і прийняти відповідні заходи без зовнішньої допомоги [2].

І тут варто згадати наукову спадщину ще одного видатного ученого,- на цей раз психофізіолога І. П. Павлова, з його вченням про вищу нервову діяльність і причини виникнення її порушень, зокрема неврози [3].

Невроз — це патологія нервової системи, що виникає внаслідок перенапруження та зриву вищої нервової діяльності під дією впливів, адекватність відповідей на які не забезпечуєтьмя її функціональними можливостями. Однією з причин неврозів, як установив І. П. Павлов, є так звана "сшибка"

рефлексів — інстинктів взаємовиключного (протилежного) біологічного значення, що здійснюється шляхом екстреної зміни якості підкріплюючого впливу аналогічне поняттю "стрес"). При хворобливій нервовій системі, при її парадоксальному стані втрачається сприйнятливість до дійсності [3].

Підвищення рівня захворюваності та ризиків невротизації робить актуальними психогігієнічні, психопрофілактичні та реабілітаційні заходи.

Психогігієна — система наукових знань і практичних заходів, спрямованих на збереження та зміцнення психічного здоров'я населення

Психопрофілактика — сукупність заходів, що запобігають шкідливим впливам на людську психіку і забезпечують психічне здоров'я, попередження нервово-психічних захворювань і їх загострення

Реабілітація — комплекс медичних, педагогічних, професійних і соціальних заходів, спрямованих на відновлення здоров'я та працездатності осіб з обмеженими фізичними й психічними можливостями внаслідок перенесених травм та захворювань.

Серед лікувально-профілактичних втручань в даному контексті важливе значення має психотерапія — галузь медицини, що широко застосовує психологічні знання для діагностики та лікування різного роду захворювань; метод впливу психотерапевта (лікаря та медичного персоналу) словом на психіку хворого з лікувальною метою; науково обгрунтований та емпірично перевірений вид діяльності, спрямований на допомогу людям, які потерпають від психічних, психосоматичних, соціальних проблем або страждання, використовує психологічні інструменти.

Психологічна корекція — доцільно організована система психологічних впливів, спрямованих на зміну визначених особливостей (властивостей, процесів, станів, ознак) психіки, що відіграють важливу роль у розвитку та прояві хвороб.

Психокорекція та психотерапія є видами психологічної допомоги, які передбачають активний цілеспрямований вплив на особистісний, поведінковий й інтелектуальний рівень функціонування людини. Психологічна допомога є сферою практичного застосування психології, орієнтованою на підвищення соціально-психологічної компетентності людей і надання психологічної допомоги як окремій людині, так і групі чи організації. Це безпосередня робота з людьми, спрямована на вирішення різного роду психологічних проблем, пов'язаних із труднощами в міжособистісних стосунках, а також глибинних особистісних проблем.

Варто підкреслити, що тоді, коли психотерапія є завданням лікарів, психокорекція — прерогативою психологів, то психологічна допомога в її широкому розумінні може бути як професійною (надаватися тими ж лікарями та психологами), так і "життєвою", коли вона надається людині тими, хто знаходиться поруч, не має спеціальної медико-психологічної освіти, однак здатен до співчуття, емпатії, розуміння, моральної підтримки. І в такому сенсі відповідну роль можуть відігравати й фахівці міського зоопарку, задіявши належним чином його середовище як природну оазу в сучасному мегаполісі.

Згідно із нормативними документами (Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 30.09.2010 "Про затвердження Порядку утримання та розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах" — мабуть єдиного на сьогодні документу такого рівня, що регламентує діяльність зоологічних парків) — зоопарк визначається як природоохоронна культурно-освітня та науково-дослідна установа, створена з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ її розведення у неволі [4]. Незважаючи на досить обмежені формулювання, саме в пункті природоохоронної діяльності потенційні можливості зоопарку можуть бути значними, якщо розширити поняття "природоохоронності" до рівня екологічної безпеки сучасного міста стосовно впливу урбаністичних середовищних факторів на параметри здоров'я міського населення.

Відомо, що зоотерапевтичні втручання позитивно впливають на здоров'я людини, її психоемоційний стан. Однак у більшості випадків, на жаль, ставлення до тварин у таких методиках є утилітарним та споживацьким, що завдає цим тваринам значної шкоди, їх утримання можна назвати жорстоким поводженням і навіть знущанням, що становить ризик для здоров'я та життя тварин (що можна бачити на сумних прикладах дельфінаріїв та деяких контактних зоопарків). З іншого боку, неоціненний вплив на людину контакту з тваринами, обумовлений тим самим архетипічним значенням, закладеною в генетичній пам'яті потребою наближення до рідної природи, взаємодії з нею, робить актуальним налагодження такої взаємодії способами, які б, маючи позитивну дію на психоемоційний стан людини, водночас не завдавали шкоди тваринам і також впливали на них позитивно.

Враховуючи вищезазначене, нами пропонується методика UZPH (Urban Zoo Psychological Help), в якій тварини, задіяні до безпосереднього контакту з людиною, обираються відповідно до їх видових особливостей та індивідуальних якостей, при постійному моніторингу стану тварин у процесі терапевтичної взаємодії з людиною, де тварина виступає як повноправний партнер, асистент терапевта — "зоогіда". Ще однією важливою особливістю даної методики є можливість її використання не лише з лікувально-психотерапевтичною, але і з психопрофілактичною метою, основою чого є психологічна комфортність облаштування самої території зоологічного парку, всіх компонентів його середовища. В такому разі дана методика як така, що має нормалізуючий вплив на психоемоційні стани, може бути спрямована на всіх відвідувачів зоопарку і не потребує спеціальної психологічної освіти фахівців, які задіяні в її наданні.

Завданнями UZPH є:

- гармонізація відносин людини з оточуючим природним середовищем;
- підвищення адаптаційних можливостей людини до стресогенних факторів сучасного урбаністичного простору;

- нормалізація психоемоційних станів усіх відвідувачів зоопарку за рахунок відповідної організації простору, впливу природних факторів, утримання тварин у комфортних для них умовах;
- психогігієна, психопрофілактика та реабілітація осіб із порушеннями психоневрологічного і фізичного здоров'я;
- підтримку сімейних цінностей і виховання підростаючого покоління;
- формування культури позитивної взаємодії людей і тварин, підвищення екологічної грамотності та відповідального ставлення до природи.

Висновки. Зоотерапевтичні втручання позитивно впливають на здоров'я людини, її психоемоційний стан. Однак у більшості випадків, на жаль, ставлення до тварин у таких методиках є утилітарним та споживацьким, що завдає цим тваринам значної шкоди. З іншого боку, неоціненний вплив на людину контакту з тваринами, обумовлений закладеною в генетичній пам'яті потребою наближення до природи, взаємодії з нею, робить актуальним налагодження такої взаємодії способами, які б, маючи позитивну дію на психоемоційний стан людини, водночас не завдавали шкоди тваринам і також впливали на них позитивно.

Враховуючи вищезазначене, нами пропонується методика UZPH (Urban Zoo Psychological Help), в якій тварина виступає як повноправний партнер, асистент терапевта — "зоогіда". Важливою особливістю даної методики є можливість її використання не лише з лікувально-психотерапевтичною, але і з психопрофілактичною метою, основою чого є психологічна комфортність облаштування самої території зоологічного парку, всіх компонентів його середовища. Дана методика може бути спрямована на всіх відвідувачів зоопарку і не потребує спеціальної психологічної освіти фахівців, які задіяні в її наданні.

Список використаних джерел

1. *Гумилев Л. Н.* Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев. — Лд., 1965–1973. — 288 с.
2. Официальный сайт ВОЗ на русском языке [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.who.int/ru
3. *Павлов И. П.* Двадцатилетний опыт объективного изучения высшей нервной деятельности (повдения) животных / И. П. Павлов. — М.: Наука, 1973. — 661 с.
4. Про затвердження Порядку утримання та розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах / Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 30.09.2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/z1384-10
5. Урбанізація [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Урбанізація
6. *Юнг К. Г.* Психология бессознательного / К. Г. Юнг. — М.: Когито-Центр, 2010. — 352 с.

УДК 613.8:17+16+613.8+61

А. И. ЕГОРЕНКОВ
кандидат педагогических наук, доцент, Национальный медицинский университет имени А. А. Богомольца, г. Киев, Украина

АНАЛИЗ МЕТОДОВ ЗООТЕРАПИИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ БИОЭТИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

А. И. Егоренков, канд. пед. наук, доцент, Национальный медицинский университет имени А. А. Богомольца, г. Киев, Украина. **Анализ методов зоотерапии с точки зрения биоэтической экспертизы.**

***Ключевые слова*:** зоотерапия, биоэтика, биоэтическая экспертиза.

Аннотация. Для того, чтобы внедрять в практику любую биомедицинскую или образовательную технологию с участием животных или биоматериалов, необходимо соблюдение биоэтического регламента. Такую работу имеет право проводить так называемые Комиссии по биоэтике. Такая структура должна осуществлять экспертизу (научно-методологическую и этическую) программ и методик образовательно-просветительской работы с привлечением реальных животных или трупного материала, а также макетов или видео с изображением сцен с участием животных. Для практического внедрения лечебных или образовательных методик с участием животных на площадках зоопарков необходимо: обоснованность целей и задач, требующих привлечение животных (отсутствие альтернативы), научная достоверность методики, наличие регламентирующих документов (в первую очередь биоэтических), распределение ответственности (юридической, моральной) между всеми участниками.

А. І. Єгоренков, канд. пед. наук, доцент, Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, м. Київ, Україна. **Аналіз методів зоотерапии з точки зору біоетичної експертизи.**

***Ключові слова*:** зоотерапія, біоетика, біоетична експертиза.

Анотація. Для того, щоб впроваджувати в практику будь-яку біомедичну або освітню технологію за участю тварин або біоматеріалів, необхідне дотримання біоетичного регламенту.

Таку роботу має право проводити так звані Комісії з біоетики. Така структура повинна здійснювати експертизу (науково-методологічну та етичну) програм і методик освітньо-просвітницької роботи із залученням реальних тварин або трупного матеріалу, а також макетів або відео із зображенням сцен за участю тварин. Для практичного впровадження лікувальних або освітніх методик за участю тварин на майданчиках зоопарків необхідно: обґрунтованість цілей і завдань, що вимагають залучення тварин (відсутність альтернативи), наукова достовірність методики, наявність регламентуючих документів (в першу чергу біоетичних), розподіл відповідальності (юридичної, моральної) між усіма учасниками.

Egorenkov A. I., PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, The A. A. Bogomolets National Medical University, Kyiv, Ukraine. **Analysis of Zootherapy Methods in Terms of Bioethical Expertise.**

***Keywords*:** zootherapy, bioethics, bioethical examination.

Abstract. In order to introduce into practice any biomedical or educational technology involving animals or biomaterials, it is necessary to comply with bioethical regulations. Such work has the right to carry out the so-called Commission on Bioethics. Such a structure should carry out an examination (scientific-methodological and ethical) of programs and methods of educational and educational work involving real animals or cadaveric material, as well as mock-ups or videos depicting scenes involving animals. For the practical implementation of therapeutic or educational methods involving animals at zoos sites, it is necessary: the validity of goals and objectives requiring the involvement of animals (no alternative), scientific accuracy of the methodology, availability of regulatory documents (primarily bioethical), distribution of responsibility (legal, moral) between by all participants.

Для того, чтобы внедрять в практику любую биомедицинскую или образовательную технологию с участием животных или биоматериалов необходимо соблюдение биоэтического регламента. Такой регламент включает в себя зафиксированный в документах набор правил и алгоритмов по проведению каких-либо мероприятий с участием “объектов воздействия” (пациентов, волонтеров, учащихся), животных (или биоматериала), организаторов (врачей, психологов, педагогов).

Можно выделить два базовых элемента биоэтического регламента:

1) научно-методологическую (включая биостатистическую, квалификационную, организационную, целевую) обоснованность биомедицинского проекта или образовательной методики;

2) наличие утвержденных профильной комиссией по биоэтике регламентов по информированному согласию участников “процедур”, защите прав животных — участников, лицензии от вышестоящих уполномоченных структур.

Целью указанной биоэтической регламентации является контроль за научной достоверностью и социальной целесообразностью данной технологии (биомедицинской, образовательной) в системе “животное – пациент”/“животное – обучаемый”/“биоматериал – обучаемый”, защита юридических и моральных прав всех участников данной методики. При анализе научных данных, на основе которых принимается решение о внедрении биомедицинской технологи в практику необходимо учитывать так называемую пирамиду уровней “доказательности” результативности (лечебной, образовательной) такой технологии. На высшем уровне “доказательности” находится так называемый “метаанализ”. По степени доказательности метаанализ превышает все остальные виды анализа и принимается научным сообществом как окончательное доказательство. Он соответствует принципам “доказательной медицины”, использует методы биостатистики. Почему же такое доверие именно к метаанализу, а не к другим уровням “доказательности”. Дело в том, что метаанализ — это количественный анализ обьеденeнных результатов большого числа рандоминизированных исследований одного и того же типа биомедицинского вмешательства или образовательной технологии. То есть этот тип анализа данных (в том числе и для AAT — Animal Assistant Therapy) опирается на анализ не отдельных исследований, а большой совокупности разных исследований, иногда противоречащих друг другу.

Поэтому на первом этапе нашего исследования, мы провели поиск наиболее квалифицированных метааналитических статей по различным базам данных (PsychInfo, Ebsco Animals, MEDLINE), где могут публиковаться статьи по теме AAT. Оказалось что самыми популярними научными рецензируемыми журналами со статьями такой тематики являются “Anthrozoös”, “Applied Animal Behavior Science”, “Society & Animals”. Наиболее достоверные критерии для отбора разных исследований для последующего метаанализа чаще всего бывают такие: a) сообщение об целенаправленной AAT, а не о владение домашним животным, б) включение по меньшей мере пять участников в группу лечения, в) написаны на английском языке, d) предоставлены достаточные численные данные для вычисления размера эффекта. По таким критериям в указанных журналах мы выделили, как базовый пример метаанализа AAT следующую публикацию — Nimer, J., & Lundahl, B. “Animal-assisted therapy: A meta-analysis”, Anthrozoös, 20 (3), 225–238. Авторы данного метаанализа указывают: “... Мы провели всесторонний поиск статей, сообщающих об AAT, в которых мы рассмотрели 250 исследований, 49 из которых соответствовали критериям включения и были представлены в метааналитической процедуре. В общем и целом, AAT ассоциировалась с умеренными размерами эффекта в улучшении результатов в четырех областях: симптомы аутизма, медицинские трудности, поведенческие проблемы,

эмоциональный комфорт...". Для того, чтобы оценить полученные авторами выводы о степени доверия к методам ААТ, необходимо пояснить смысл понятия "умеренный эффект". В биостатистике считается, что различие средних лечебных эффектов "до – после" (или "группа контроля – группа воздействия") в интервале от 0,2 σ до 0,5 σ соответствует слабому лечебному эффекту (σ — это статистическая величина среднеквадратичного отклонения в данном распределении результатов). Если же аналогичное различие находится в интервале от 0,5 σ до 0,8 σ — это средний (умеренный — medium) лечебный эффект. А различие от 0,8 σ и выше — это выраженный (сильный) эффект. Но данный показатель не может быть окончательным критерием эффективности ААТ. Такой вывод можно сделать только с учетом второго статистического параметра — величины Р (вероятность ошибки первого рода — то есть вероятность ошибочного выявления эффекта). По критериям "доказательной медицины", стандартный критический уровень Р должен быть меньше 5 % ($P \leq 0,05$). В противном случае можно говорить лишь о "тенденции" к лечебному эффекту и о необходимости более доказательного исследования по ААТ. Авторы выбранного нами метаанализа пишут: "...Результаты метаанализа подтверждают давнее впечатление, что животные могут помочь в лечении. Положительные, умеренно выраженные результаты (тенденция) были обнаружены для (а) улучшения медицинского благополучия, (б) поведенческих реакций, а также для (в) снижения симптомов аутизма...". При этом параметр Р во всех опубликованных исследованиях по ААТ не достигает 0,05. Поэтому авторы дают такой практический совет для организаторов ААТ: "... для администраторов бюджетов, которые могут финансировать мероприятия или исследования ААТ, требуются более высокие стандарты (чем имеющиеся), чтобы начать одобрять использование нетрадиционных методов лечения типа ААТ ... требуется больше исследований и разработка теории...". В совокупности, данные разных исследований по метаанализу показывают, что ААТ — вмешательство, достойное дальнейшего использования и исследования с целью выявления соответствия в будущем критериям "доказательной медицины" (то есть выхода на эффект с параметром $P \leq 0,05$). На данный момент, современные работы по метаанализу ААТ этого не подтверждают. Пока речь идет в лучшем случае о выявленной "тенденции" эффекта. Отбрасывать выявленную тенденцию также нельзя. Но необходимы более "мощные" (по объему выборки, по параметрам контроля, методам анализа) исследования. А до этого времени на официальном уровне методики ААТ не могут считаться "лечебными" в понимании "доказательной" медицины. Обращаем внимание наших читателей на рекомендацию о "разработке теории". Речь идет о том, что, кроме формальных биостатистических доказательств, важным критерием доказательности эффективности ААТ является "разработка теории" механизма предполагаемого лечебного эффекта. Сразу отметим, что научное сообщество негативно относится к такой псевдонаучной концепции для ААТ, как "биоэнергетический информационный обмен" между живыми организмами (иногда называемый "биополем") посредством

особой (вне-физической) субстанции. Научными являются психоэмоциональная, физиологическая или биофизическая объяснительные гипотезы эффектов ААТ. Более конкретно, это может быть (а) гипотеза о роли нейропептида окситоцина в формировании лечебных эффектов ААТ или эффектов образовательных методик, (б) гипотеза биомеханического воздействия на организм человека в случае иппотерапии.

С точки зрения системного подхода в биокибернетике, воздействие в социо-биокибернетической системе "человек – окружающая среда" (в частном случае, "человек – природа/животные/растения") происходит по всем информационным каналам одновременно (зрительному, слуховому, тактильному, вестибулярному, по каналу восприятия запахов). Каждый их каналов в отдельности может давать свой эффект с точки зрения изменения состояния человека. Но отделить один канал от другого сложно. А в совокупности они могут давать неаддитивный (нелинейный, синергетический) эффект, в том числе "лечебный". Примером качественного научного обзора в рецензируемых источниках по теме научной концепции (теории) позитивного биомедицинского/образовательного эффекта в системе "человек – животное" можно указать следующую работу: "Psychosocial and Psychophysiological Effects of Human-Animal Interactions: The Possible Role of Oxytocin" авторов Andrea Beetz, Kerstin Uvnäs-Moberg, Henri Julius, Kurt Kotrschal. В этой работе авторами предлагается целостная теория активации "оксито-синергетичной системы", которая интегрирует эндокринологические, психофизиологические, психосоциальные эффекты взаимодействия в системе "человек – животное". По поводу влияния таких методик на процесс обучения (ААЕ — Animal Assistant Education) авторы указывают: "Опубликованных данных в научных изданиях о прямом действии на обучение недостаточно для выводов. Есть данные о непрямых доказательствах о позитивном влиянии на предпосылки к обучению как мотиваторов или как фактора уменьшения стресса по время обучения. Но доказательных (с точки зрения метанализа) исследований пока нет. Можно говорить только о гипотезе (о тенденции возможного эффекта) например, влияния ряда животных на концентрацию внимания, мотивацию, снижение стресса, влияющих на создания предпосылок для эффективного обучения".

В начале мы обозначили все содержание нашей статьи как биоэтическую регламентацию при внедрении методов ААТ или ААЕ. Такую работу имеют право проводить так называемые Комиссии по биоэтике. Если зоопарк берет на себя ответственность по развитию и внедрению методик ААТ или ААЕ, то он также должен создать такую экспертно-регламентирующую структуру. Такая структура должна осуществлять экспертизу и морально-юридическую гармонизацию деятельности, связанной с привлечением животных, их содержанием, экспертизу (научно-методологическую и этическую) программ и методик образовательно-просветительской работы с привлечением реальных животных или трупного материала, а также макетов или видео с изображением сцен с участием животных. Оснований для создания такого

рода экспертных структур в системе зоопарков болем чем достататочно. Во-первых, это указания об общем этическом регламенте всех сфер деятельности зоопарков в документах EAZA — Европейская Ассоциация Зоопарков и Аквариумов (см, например, “EAZA Code of Ethics”, от 18.09.2015): “Разрабатывать и внедрять образовательные программы для посетителей на основе подтвержденных научных фактов. ... просвещение не должно вводить публику в заблуждение по вопросам общепринятых научных понятий и где описанные мифы или системы взглядов должны быть четко обозначены как таковые и не регламентироваться в качестве научных...”. Во-вторых, это национальные и международные документы о защите прав животных при проведении исследований или обучении. В-третьих, общая логика международного сообщества по имплементации биоэтических норм (например, правило 3 R = Reduce, Reuse, Recycle в отношении использования животных) в научной и образовательной сфере. И в-четвертых, требования методологии научных (биомедицинских, педагогических) исследований и практик с привлечением животных. В соответствии с международными правилами, такие структуры создаются администрациями учреждения, ими же утверждается Устав и персональный состав. В состав привлекаются авторитетные в профессиональном и моральном аспекте специалисты (зоологи, психологи, юристы, ветеринары, педагоги) разного профиля из разных отделов для комплексного рассмотрения возникающих биоэтических проблем. В состав обязательно включаются внешние независимые специалисты, — для усиления независимости принимаемых решений и повышения их научного качества. В состав таких Комиссий не могут включаються руководители учреждения (во избежание “конфликта интересов”). Можно ли обойтись без такого рода структур при развитии методов AAT или AAE в зоопарках? Положительный ответ на данный вопрос предполагает полное исключение реальных животных, а также биологического материала в работе (биомедицинской, психокоррекционной или образовательной) и отказ от имплементации биоэтических рекомендаций EAZA в работе зоопарков. Для внедрения таких методик в практику работы зоопарков также необходимо разделение ответственностей: медико-юридическая и этическая ответственность персонала соответствующего медицинского учреждения (частного или государственного) за отбор пациентов (волонтеров), ход процедур, состояние пациентов, возможные негативные последствия, с одной стороны, и этико-юридическая ответственность зоопарка, как “поставщика” сертифицированных животных, за психо-эмоциональное благополучие животных, с другой стороны. Многие авторы отмечают, что с точки зрения биоэтических требований проще всего, на первом этапе, нарабатывать методики по использованию животных для решения социально-значимых проблем не в терапии, а в системе образования (например, инклюзивного). Данное образовательное направление в Украине могло бы заинтересовать и получить поддержку системы Национальной Академии педагогических наук Украины и Министерства образования и науки Украины, в том числе в связи с поправками (об инклюзивном обра-

зовании) к закону Украины об образовании от 6.09.2018 г. (Закон № 8556 вступил в силу 13.10.2018).

В заключение можно сделать вывод, что для практического внедрения лечебных или образовательных методик с участием животных на площадках зоопарков необходимо: (а) обоснованность целей и задач, требующих привлечение животных (отсутствие альтернативы), (б) научная достоверность методики, (в) наличие регламентирующих документов (в первую очередь биоэтических), (г) распределению ответственности (юридической, моральной) между всеми участниками.

УДК 573:574:579.8+616-01:615.8+614.4:614.9

І. М. КІХНО
кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник, інформаційно-просвітницький відділ Київського зоологічного парку загальнодержавного значення, м. Київ, Україна

ОБМІН МІКРОБІОТОЮ ЯК ФАКТОР ТЕРАПЕВТИЧНОГО ВПЛИВУ ТВАРИНИ НА ЛЮДИНУ

І. М. Кіхно, кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник, інформаційно-просвітницький відділ Київського зоологічного парку загальнодержавного значення, м. Київ, Україна. **Обмін мікробіотою як фактор терапевтичного впливу тварини на людину.**

***Ключові слова*:** мікробіота, тварини, екосистема, вплив тварин на людину.

Анотація. Збалансований склад мікробіоти є фактором, що обумовлює здоровий стан організму. Для формування нормальної імунної системи важливим є контакт із різноманітною мікрофлорою, яка оточує людину в перші роки життя. Тісний контакт із тваринами може розглядатися як дієвий засіб збагачення мікробіоти людини. Особливе значення такі контакти мають становити для жителів урбанізованого середовища розвинених країн, високі гігієнічні стандарти яких є додатковою перешкодою для збагачення мікробіоти організму людини через контакт з і без того збідненою мікробіотою екосистеми міста.

И. М. Кихно, кандидат биологических наук, старший научный сотрудник, Информационно-просветительский отдел Киевского зоологического парка общегосударственного значения, г. Киев, Украина. **Обмен микробиотой как фактор терапевтического воздействия животного на человека.**

***Ключевые слова*:** микробиота, животные, экосистема, влияние животных на человека.

Аннотация. Сбалансированный состав микробиоты является фактором, обусловливающим здоровое состояние организма. Для формирования нормальной иммунной системы важен контакт с разнообразной микрофлорой, которая окружает

человека в первые годы жизни. Тесный контакт с животными может рассматриваться как действенное средство обогащения микробиоты человека. Особое значение такие контакты должны составлять для жителей урбанизированной среды развитых стран, высокие гигиенические стандарты которых является дополнительным препятствием для обогащения микробиоты организма человека через контакт с и без того бедной микробиотой экосистемы города.

Kihno I. M., Ph.D. in Biology, Senior Researcher, Information and Educational Department of the Kyiv Zoological Park of national importance, Kyiv, Ukraine. **Microbiote Exchange as a Factor in the Therapeutic Effect of an Animal on a Person.**

***Keywords*:** microbiota, animals, ecosystem, impact of animals on a person.

Abstract. The balanced composition of microbiota is a factor that determines the healthy state of the organism. To form a normal immune system, it is important to contact a diverse microflora surrounding the person in the early years of life. Close contact with animals can be considered as an effective means of enriching human microbes. Of particular importance, such contacts should be for the inhabitants of the urbanized environment of developed countries, high hygienic standards which are an additional obstacle to enrichment of microbiota of the human body through contact with the already impoverished microbiote of the city's ecosystems.

В 2004 р. на міжнародному симпозіумі фахівців з охорони здоров'я, що проходив під патронатом Американського Товариства Охорони Природи (WCS) було сформульовано концепцію "Єдиний світ — єдине здоров'я". Дана концепція базується на визнанні того, що в сучасному світі проблеми, пов'язані зі здоров'ям людини, тварин та екосистем, не ізольовані одна від одної і тому мають розглядатися та вирішуватися в їх сукупності.

Дослідження циркуляції мікроорганізмів між середовищем, організмом людини і організмом тварини є важливою складовою досліджень у межах вищезазначеної концепції. Традиційно основна увага в таких дослідженнях приділялася окремим патогенним мікроорганізмам — збудникам хвороб людини і тварин. Бурхливий розвиток молекулярно-біологічних технік детектування та ідентифікації мікроорганізмів дозволив протягом двох останніх десятиріч розширити коло досліджень на всю сукупність мікрофлори організму та середовища його існування.

Різноманітна спільнота бактерій, архей та еукаріотичних мікроорганізмів, які населяють певне середовище (чи то організм, чи то зовнішнє середовище) об'єднується терміном "мікробіота" або "мікробом", хоча останній термін частіше використовується у більш вузькому сенсі для визначення

сукупності генів вищезазначеної спільноти мікроорганізмів. В організмі людини кількість мікробних клітин приблизно дорівнює кількості клітин організму: мікроби населяють шкіру, слуховий прохід, носоглотку, легені, ротову порожнину, шлунок, кишківник, вагіну, сечовивідний канал. Склад людини унікальний і формується з моменту народження через отримання мікроорганізмів із середовища, від оточуючих людей і тварин. Коеволюція виду і мікробної спільноти, для якої даний вид є хазяїном, зумовила той факт, що мікроби-патогени складають незначний відсоток цієї спільноти, і склад мікробіоти організму переважно представлено видами, для яких взаємовідносини з організмом хазяїна характеризуються як симбіоз або коменсалізм. Мікробіота людини обумовлює нормальне функціонування організму, оскільки мікроорганізми, що її складають, беруть участь у процесах метаболізму, синтезі вітамінів, захисті організму від патогенів, модулюванні імунної системи і навіть у модифікації поведінкових реакцій.

Збалансований склад мікробіоти є фактором, що обумовлює здоровий стан організму. На підтримання збалансованого складу мікробіоти негативно впливають глобальні процеси, що супроводжують розвиток цивілізації: урбанізація, результатом якої є збіднення біорізноманіття мікроорганізмів у середовищі і встановлення специфічного складу мікробіоти в помешканнях; забруднення довкілля; неприродний характер харчування; повсюдне використання антибіотиків. Із дисбалансом мікробіоти пов'язують ряд захворювань людини — алергічні, аутоімунні, цукровий діабет, ожиріння, висловлюються гіпотези про взаємозв'язок дисбалансу мікробіоти із захворюванням на аутизм і лейкоз. Показано, що для формування нормальної імунної системи важливим є контакт із різноманітною мікрофлорою, яка оточує людину в перші роки життя. Значна поширеність аутоімунних і алергічних захворювань серед жителів міста в порівнянні з сільськими мешканцями пов'язується, у першу чергу, із обмеженістю таких контактів у городян.

Тісний контакт із тваринами може розглядатися як дієвий засіб збагачення мікробіоти людини — учасника контакту, оскільки численними роботами показано, що наявність тварини в домі збагачує мікробіоту помешкання, а спілкування з сільськогосподарськими або домашніми тваринами має результатом взаємний обмін мікроорганізмами між учасниками контакту (для огляду див. [1]). Передбачається, що особливе значення такі контакти мають становити для жителів урбанізованого середовища розвинених країн, високі гігієнічні стандарти яких є додатковою перешкодою для збагачення мікробіоти організму людини через контакт з і без того збідненою мікробіотою екосистеми міста.

На теперішній час, окремими дослідженнями продемонстровано терапевтичний ефект контакту людини і тварини, опосередкований обміном мікроорганізмами між учасниками контакту.

В ранніх дослідженнях впливу контакту з тваринами на поліпшення здоров'я людини, різними авторами було продемонстровано негативну кореляцію між наявністю такого контакту і проявами певних захворювань: пока-

зано, що наявність в домі собаки в перші 2 роки життя знижує чутливість дитини до алергенів [2]; контакт дитини з продуктами життєдіяльності сільськогосподарських тварин в домогосподарствах ферм знижує ризик проявів алергічних захворювань, в тому числі — астми [3]; наявність кота або собаки в домі в період раннього постнатального періоду розвитку дитини зменшує ризик респіраторних інфекцій, отиту [4], запобігає проявам астми [5] (пізніше, в 2018 р., датські дослідники, проаналізувавши досвід контакту з домашніми тваринами 377 дітей, які мали генетично обумовлену схильність до астми, дійшли висновку, що саме коти, а не собаки, є чинниками, що сприяють відсутності проявів захворювання або його проявам у слабкій формі в носіїв гену схильності до астми [6]); відсутність домашніх тварин у оточенні дитини, яка народилася в результаті кесаревого розтину, збільшує вдвічі ризик ожиріння такої дитини в перші 2 роки її життя [7]. Позитивний вплив контакту з тваринами на прояв та перебіг вищезазначених захворювань залишається поза сумнівом, і можна передбачити, що список захворювань, попередженню яких може сприяти контакт з твариною, буде подовжуватися по мірі продовження досліджень у цьому напрямку.

Сучасним трендом даного напрямку досліджень є широкомасштабний аналіз повного складу мікробіоти організму людини в нормі і при наявності захворювання, а також мікробіоти "тварини-терапевта", яка знаходиться в контакті з людиною, з наступним порівняльним аналізом складу мікробіот контактуючих людини і тварини. Метою такого порівняльного аналізу є ідентифікація мікроорганізмів — чинників терапевтичного ефекту.

В межах даного тренду, в 2013 р. міжнародною групою дослідників було здійснено широкомасштабний аналіз взаємозв'язку між ожирінням, типом харчування та складом мікробіоти шлунково-кишкового тракту [8]. Зразки мікробіоти кишківника двох близнюків, один із яких страждав на ожиріння, трансплантували в шлунково-кишковий тракт двох груп лінійних мишей. Через деякий час у мишей, інокульованих мікробіотою особи з ожирінням, виявилися ознаки ожиріння, тоді як миші другої групи не мали зайвої ваги. Порівняльний аналіз мікробіот донорів і реципієнтів в процесі експерименту дозволив ідентифікувати мікроорганізм, збагачення яким мікробіоти кишківника мало результатом ожиріння, а також мікроорганізм, переважання якого в складі мікробіоти кишківника призводило до підтримання нормальної ваги. При переведенні тварин з ожирінням на природну для мишей дієту, через деякий час ознаки ожиріння зникали, що супроводжувалося також змінами в складі мікробіоти. Ознаки ожиріння у мишей зникали також при сумісному утриманні членів обох груп: в результаті обміну мікробіотою "здорова" мікрофлора витісняла мікроорганізми, які сприяли ожирінню. Оскільки даний експеримент моделює ситуацію обміну мікробіотою між людиною і твариною, які контактують між собою, результати даного експерименту дозволили зробити припущення, що підтримання домашніх тварин в належній ваговій формі за допомогою збалансованої дієти може допомогти їх власникам краще справлятися з набором власної зайвої ваги.

В 2017 р. група канадських дослідників поставила за мету встановлення механізмів взаємозалежності між контактами дітей з домашніми тваринами, змінами в складі їх мікробіоти в результаті такого контакту і підвищенням стійкості контактуючих дітей до певних захворювань [9]. Було виявлено, що контакт з котами та собаками сприяє збагаченню кишкової мікробіоти немовлят мікроорганізмами *Ruminococcus* та *Oscillospira*, при цьому блокується колонізація їх кишківника стрептококами, які на думку авторів роботи можуть бути причиною схильності до алергічних реакцій і порушень метаболізму.

Слід відзначити, що, відповідно до даних, представлених в 2018 р. міжнародною групою дослідників [10], спектр форм впливу мікроорганізмів на життєдіяльність організму людини виявився ширшим, ніж вважалося. Токсоплазма — мікроорганізм, який інфікує котів, проміжна стадія розвитку паразита проходить в організмі щурів та інших ссавців. Було виявлено, що інфікований щур втрачає інстинктивний страх перед котами внаслідок ураження певної зони мозку паразитом. Людина може інфікуватися токсоплазмою через фекалії котів, інфікування, як правило, проходить безсимптомно. Токсоплазмою інфіковано до третини населення Землі. Базуючись на даних, одержаних на щурах, група дослідників поставила питання — чи не впливає інфікування токсоплазмою подібним чином на поведінку людини. Було проаналізовано велику кількість студентів бізнес-коледжів (заняття бізнесом обирають люди, схильні до ризику) і студентів інших спеціальностей на носійство токсоплазми. Статистичний аналіз даних, одержаних із багатьох країн світу, продемонстрував, що серед майбутніх бізнесменів виявляється достовірно вищий відсоток інфікованих токсоплазмою в порівнянні з іншими групами, що свідчить про можливість модулювання поведінкових реакцій людей цим мікроорганізмом.

Бурхливий розвиток нових підходів і технік дослідження мікробіоти людини і тварин та швидкий прогрес в отриманні нових даних у цій області свідчить на користь того, що в недалекому майбутньому ввійдуть у вжиток препарати мікроорганізмів, вживання яких збагачуватиме і збалансовуватиме склад мікробіоти організму для запобігання або лікування ряду захворювань. Однак на сьогодні дієвим методом збагачення мікробіоти організму людини залишається контакт із тваринами. Доцільність таких контактів показана, в першу чергу, для дітей у пренатальному (через контакти вагітної жінки) та ранньому постнатальному періодах життя. На сьогодні в нашому розпорядженні обмежені дані, що базуються на вивченні контактів людини з представниками вузького кола представників тваринного світу — сільськогосподарських тварин та домашніх мешканців — котів та собак. З теоретичних міркувань, найбільша ймовірність взаємовигідних симбіотичних взаємовідносин, опосередкованих обміном мікробіотою, може очікуватися між видами з довгою еволюційною історією співіснування. Тому, з точки зору ймовірної користі для здоров'я, при виборі домашнього співмешканця, окрім котів і собак, корінному жителю певної території доцільно зупиняти свій вибір на місцевих видах тварин.

Список використаних джерел

1. *Trinh P., Zaneveld J.R., Safranek S., Rabinowitz P. M.* One Health Relationships Between Human, Animal, and Environmental Microbiomes: A Mini-Review. Front Public Health. 2018; 6: 235.
2. *Lodrup Carlsen K. C., Roll S., Carlsen K. H.* et al. Does pet owner shipin infancy lead to asthma or allergy at schoolage? Pool ed analysis of individual participant data from 11 European birth cohorts. PLoSOne. 2012;7(8):e43214.
3. *Von Mutius E., Vercelli D.* Farmliving: effects on childhood asthma and allergy Nature Reviews Immunology. 2010; 10 (12): 861–868.
4. *Bergroth E., Remes S., Pekkanen J.* et al. Respiratory tract illnesses during the first year of life: effect of dog and cat contacts. Pediatrics. 2012;130(2):211-20.
5. *Lodge C. J., Allen K. J., Lowe A. J.* et al. Perinatal cat and dog exposure and the risk of asthma and allergy in the urbanen vironment: a systematic review of longitudinal studies. Clin Dev Immunol. 2012;2012:176484.
6. *Stokholm J., Chawes B. L., Vissing N., Bønnelykke K., Bisgaard H.* Cat exposure in early life decreases asthma risk from the 17q21 high-risk variant. J Allergy Clin Immunol. 2018;141(5):1598-1606.
7. *Cassidy-Bushrow A. E., Wegienka G., Havstad S.* et al. Doespet-keeping modify the association of delivery mode with off spring body size? Matern Child Health J. 2015;19(6):1426–33.
8. *Ridaura V. K., Faith J. J., Rey F. E.* et al. Gut microbiota from twins discordant for obesity modulate metabolism in mice. Science. 2013;341(6150):1241214.
9. *Tun H. M., Konya T., Takaro T. K.* et al. Exposur et of house hold furry pets influences the gut microbiota of infantat 3–4 months following various birth scenarios. Microbiome. 2017;5(1):40.
10. *Stefanie K. Johnson, Markus A.* et al. Risky business: linking Toxoplasma gondii infection and entrepreneurs hip behaviour sacross individuals and countries. Proceedings of the Royal Society B. Biological Sciences. 2018; 285(1883)

УДК 616.899-053.2:616.8-085.851

Б. В. МИХАЙЛОВ

доктор медичних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, завідувач кафедри психотерапії Харківської медичної академії післядипломної освіти МОЗ України

Т. А. АЛІЄВА

кандидат медичних наук, асистент кафедри психотерапії Харківської медичної академії післядипломної освіти МОЗ України

І. Д. ВАШКІТЕ

кандидат медичних наук, асистент кафедри психотерапії Харківської медичної академії післядипломної освіти МОЗ України Центр психосоціальної реабілітації "Фельдман Екопарк", м. Харків, Україна

ПРИНЦИПИ ЗАСТОСУВАННЯ АНІМАЛОТЕРАПІЇ В РОБОТІ З ДІТЬМИ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

Б. В. Михайлов, Т. А. Алієва, І. Д. Вашкіте, Харківська медична академія післядипломної освіти МОЗ України; Центр психосоціальної реабілітації "Фельдман Екопарк", м. Харків, Україна. **Принципи застосування анімалотерапії в роботі з дітьми із затримкою психічного розвитку.**

***Ключові слова*:** діти, рання затримка психічного розвитку, анімалотерапія, ігрова терапія, іпотерапія.

Анотація. Розкрито сучасний психотерапевтичний підхід — ігрову анімалотерапію, що використовується в дітей із ранньою затримкою психічного розвитку. Описано особливості використання ігрової анімалотерапії, специфіка якої дає змогу досягти одночасно кількох функціональних цілей, що значно підвищують ефективність психокорекційної інтервенції в обстеженого контингенті дітей.

Б. В. Михайлов, Т. А. Алиева, И. Д. Вашките, Харьковская медицинская академия последипломного образования, кафедра психотерапии; Центр психосоциальной реабилитации "Фельдман Экопарк", г. Харьков, Украина. **Принципы применения анималотерапии в работе с детьми с задержкой психического развития.**

***Ключевые слова*:** дети, ранняя задержка психического развития, анималотерапия, игровая терапия, ипотерапия.

Аннотация. Раскрыт современный психотерапевтический подход — игровая анималотерапия, которая используется у детей с ранней задержкой психического развития. Описаны особенности использования игровой анималотерапии, специфика которой позволяет достичь одновременно нескольких функциональных целей, которые значительно повышают эффективность психокоррекционной интервенции у обследованного контингента детей.

Mykhaylov B. V., Alieva T. A., Vashkite I. D., Kharkov Medical Academy of Postgraduate Education, Department of Psychotherapy; Center for Psychosocial Rehabilitation of Feldman Ecopark, Kharkiv, Ukraine. **Principles of Application of an Animal-assisted Therapy in the Work with Children with Mental Retardation.**

***Keywords*:** early delay of mental development, animal-assisted therapy, game therapy, hyppotherapy.

Abstract. The article reveals a modern psychotherapeutic approach — game animal-assisted therapy, which is used for children with early mental retardation. Describes the features of the use of game animation, in particular gaming hyppotherapy when working with children. Specificity of this approach allows us to achieve simultaneously several functional goals, which significantly increase the effectiveness of psychocorrectional intervention in children with PEP.

Аналіз індивідуально-психологічних та міжособистісних проблем у сім'ях, в яких виховується дитина із затримкою психічного розвитку (ЗПР), відображає різні аспекти складних процесів взаємодії її з оточуючими, сприйняття малюка близькими, його розвитку та формування як особистості [1]. На теперішній час, актуальною є проблема міжособистісних взаємодій у сім'ях із дітьми з ранньою затримкою психічного розвитку (ЗПР). Одним із головних чинників формування мовної активності дитини із ЗПР є комфортні взаємовідносини з батьками, комфортний мікроклімат у сім'ї, емоційна теплота та низький рівень агресивних проявів з боку батьків. Все це сприяє гармонійному розвитку дитини, формуванню її особистості та подоланню проблем.

Одним із пріоритетних напрямків є вивчення особливостей поведінки дитини із ЗПР в мікро- та макросоціальних взаємодіях: по-перше, особливості поведінки батьків, варіанти вирішення конфліктних ситуацій, механізми, що формують дезадаптивні прояви у дитини; а по-друге, забезпечення взаємодії із однолітками, збагачення словникового запасу за рахунок різноманіття соціальної взаємодії дитини. Сьогодні активно розробляються нові та вдо-

сконалюються традиційні моделі медико-психологічної реабілітації дітей з порушенням різних психічних сфер [2].

Психокорекційна інтервенція для дітей із ЗПР повинна вміщувати як основний, ігровий напрямок, так і допоміжні, що враховують поєднання природних і преформованих факторів. На базі Центру психосоціальної реабілітації Фельдман Екопарк було розроблено програму психосоціального супроводу сімей з дітьми із ЗПР. Програма психокорекційного втручання диференціювалася в залежності від типу затримки психічного розвитку. Загалом, прийнято виділяти чотири типи ЗПР:

1. ЗПР конституційного походження, де втручання спрямоване на використання наглядно-дієвого принципу.

2. ЗПР соматогенного походження, де втручання спрямоване на комплексне застосування психотерапевтичних технік і занять батьківсько-дитячих відносин.

3. ЗПР психогенного походження, в даному випадку головним є визначення причини чинників травматизації та їх ліквідація, з подальшою сімейною терапією, але на перший план виступає стабілізація психоемоційного стану дитини та членів сім'ї.

4. ЗПР церебрально-органічного походження, де психокорекція спрямована на поступове розвинення пізнавальної сфери, що відпрацьовується разом із батьками.

Психосоціальний супровід сімей з дітьми із ЗПР вміщує оптимізацію стану психічного здоров'я та підвищення якості життя з метою покращення соціальної адаптації дітей у сім'ї, колективі та суспільстві. Діти із ЗПР потребують комплексної допомоги мультидисциплінарної команди (психолога, невролога, логопеда-дефектолога). Обов'язкова частина корекції ЗПР — це медична допомога: приймання ліків за певною схемою, фізіотерапія, масаж, лікувальна фізкультура, водолікування. На розвиток емоційно-вольової сфери ефективно впливають арт-терапія, казко-терапія, ігрова терапія та анімалотерапія. Головним принципом є поетапність застосування психокорекційних заходів: новий матеріал пояснюють дитині невеликими порціями і багаторазово повторюють, щоб вона змогла добре його засвоїти; використовується велика кількість наочного матеріалу; часта зміна різних занять, щоб дитина могла максимально сконцентруватися і не втрачала зацікавленості.

Однією з переваг ігрової терапії з дітьми із ЗПР є мінімальне застосування вербалізації та акцентування уваги на використанні їх природної схильності до ігрової діяльності. Це стимулює до спілкування і вирішення проблеми. Ігрова терапія є найбільш онтогенетично необхідним втручанням для розвинення психічної сфери дитини або корекції порушень когнітивних процесів. Це приносить позитивні зміни шляхом проектування відносин, почуття безпеки [5].

Сполучено з ігровою терапією, в дітей із ЗПР застосовується анімалотерапія. Як правило, термін "анімалотерапія" належить до роботи в команді

фахівця і спеціально навченої тварини (тварина-терапевт), в якій є дипломований спеціаліст (психотерапевт/психолог, фізіотерапевт) та тварина, яка відповідає певним критеріям щодо взаємодії із дитиною. Мультидисциплінарна команда проводить психологічну інтервенцію за допомогою професійно-орієнтованих способів досягнення терапевтичних цілей [6]. Іпотерапія, каністерапія й інші види анімалотерапії використовуються в роботі з дітьми з особливими потребами [7]. Дослідження в сфері застосування анімалотерапії вказують на її позитивний вплив на психічну сферу та покращення емоційного стану дитини [8, 9]. Існують певні особливості використання методу анімалотерапії, які схожі з методом ігрової терапії. По-перше, це обставини, в яких формуються взаємовідносини з дитиною. По-друге, це вплив на загальний емоційний стан дитини, де вона мотивована на висловлювання своїх почуттів, зміну поведінки, розвинення навичок взаємодії з однолітками.

Однією із найбільш перспективних розробок у сфері психічного здоров'я дитячого віку є ігрова анімалотерапія. Вона являє собою синтез двох підходів, — ігрової терапії та анімалотерапії, спрямованих на розвиток пізнавальної сфери дитини [10].

На базі Центру психосоціальної реабілітації Фельдман Екопарк, ігрова анімалотерапія використовується як доповнення до інших терапевтичних методик (зокрема, внутрішньосімейної, сімейної, когнітивно-поведінкової терапії, психоосвітніх програм для батьків.

Існує кілька керівних принципів цього методу:

- максимальна вираженість ступеню заохочення, рівної і взаємної поваги дітей і тварин, які беруть участь у проведенні анімалотерапії;
- діяльність в ігровій анімалотерапії повинна бути безпечною і приємною для всіх учасників. Якщо така діяльність є небезпечною для будь-якої зі сторін, вона припиняється і замінюється іншою терапевтичною активністю;
- в ході ігрової анімалотерапії дитина і тварина сприймаються такими, якими вони є, від дітей і тварини-терапевта не очікується "правильної поведінки";
- в ігровій анімалотерапії акцент робиться не на контролі, а на відносинах. Так само, як тварина-терапевт дізнається, як поводити себе під час сесій, діти вчаться, як поводитися шанобливо і гуманно з твариною. Процес ігрової анімалотерапії допомагає їм будувати здорові взаємини з твариною-терапевтом;
- ігрова анімалотерапія ґрунтується на твердих принципах розвитку дітей, роботи з ними в умовах екосистеми і гуманного поводження з тваринами. Використовуються тільки позитивні відносини потенційної взаємодії, які найкращим чином сумісні з процесом психокорекційної роботи.

Актуальним у психокорекційному напрямку є використання поєднаних підходів при роботі з дітьми із ЗПР. Особливо важливим є використання різних природних факторів у сучасну епоху постіндустріального розвитку су-

спільства. Міжнародний благодійний фонд "Фонд Олександра Фельдмана" на території Фельдман ЕкоПарку створив Центр психосоціальної реабілітації. Його пріоритетним завданням є відновлення біо-психо-соціальної гармонії людини в умовах сучасної урбаністично-деформованого середовища проживання.

Основними завданнями Центру є:

1) психосоціальна корекція порушень емоційної, особистісної та поведінкової сфер дітей з порушенням психічної сфери та дітей з особливими потребами;
2) оптимізація стану психічного здоров'я та підвищення якості життя з метою покращення соціальної адаптації дітей у сім'ї, колективі та суспільстві;
3) формування конструктивних навичок соціальної взаємодії у суспільстві;
4) профілактика ранніх граничних розладів психічного регістра у дітей дошкільного та шкільного віку;
5) організація псіхоосвітньої програми для "Батьківсько-дитячих взаємин" у рамках соціально-психологічних тренінгів і семінарів;
6) впровадження у педагогічну практику системи роботи з дітьми зі ЗПР;
7) розробка і впровадження системи соціально-психологічних тренінгів для батьків з використанням елементів анімалотерапії;
8) координація та розробка методичного керівництва по роботі з дітьми, які мають розлади психологічного розвитку, емоційні та поведінкові розлади;
9) проведення консультативних робіт для педагогів, які здійснюють навчання на дому, практичних психологів середніх навчальних закладів і батьків (або осіб, які їх замінюють) із питань розвитку, навчання і виховання дитини.

До основних принципів роботи Центру належать:

- комплексне психокорекційне надання допомоги дітям і сім'ї в цілому;
- тривалість проведення та подальший супровід сім'ї як соціального осередку (можливість брати участь у програмах, які включають конкурсні творчі змагання, волонтерські акції, наукову діяльність на базі роботи з тваринами, проведення закритих груп батьків за типом зворотного зв'язку, що спрямовані на підтримку результатів корекції і психопрофілактики виникнення нових труднощів у сімейних і соціальних взаєминах);
- принцип мультимодальності (здійснюється одночасний та різносторонній підхід до вирішення психологічних проблем у сім'ях, які консультуються такими фахівцями, як психотерапевт, лікар-психолог/практичний психолог, невропатолог, логопед, дефектолог);
- уся система надання медико-психологічної корекції дітям і їх сім'ям проводиться на базі екосистеми, з переважним використанням у роботі анімалотерапії.

Існує п'ять основних цілей, які одночасно досягаються при використанні ігрової анімалотерапії.

Оцінка ефективності. Анімалотерапія спільно з ігровою терапією сприяє розвитку у дітей різноманітних здібностей, особливо розвиває інстинкт самозахисту та можливість оцінювати рівень безпеки. Діти навчаються взаємодіяти з тваринами, захищати їх, а це, своєю чергою, надає їм впевненості у собі. Дітям треба знати, як правильно та безпечно підходити та торкатися, щоб запобігти виникненню небезпечних ситуацій, таких як укуси, удари або подряпини. Діти навчаються правильно поводитися з тваринами та торкатися їх при дресируванні ненасильницьким методом за допомогою жестів. Звісно тварина, що приймає участь у терапії не становить небезпеки за рахунок спеціальної підготовки, що вона проходить перед тим, як стати терапевтом. Завдяки ігровій анімалотерапії у дитини розвиваються навички та поведінка, які будуть допомагати взаємодіяти з іншими тваринами, у тому числі й тими, які можуть становити потенційну небезпеку для інших. Наприклад, більшість собак не приймають обійми за шию від людей, тому навіть якщо собака-терапевт нормально реагує на таку поведінку з боку дитини, треба навчитися спершу питати дозволу у власника та спостерігати за реакцією самої тварини, чи подобаються їй дотики.

Відносини. Завдяки взаємодії із тваринами під час ігрової анімалотерапії діти навчаються міцним взаємовідносинам і новим моделям поведінки. Важливим є розуміння того, як правильно доглядати за твариною, вміти розрізняти її бажання та прислухатися до них. Особливо це важливо для дітей, які постраждали від жорсткого ставлення або насилля, що веде до руйнування міжособистісних відносин. Навчитися довіряти тварині для травмованої дитини легше, ніж іншій людині. Тому перенести отриманий досвід спілкування з таких відносин потім на міжлюдські набагато легше. Ігрова терапія з використанням тварин-терапевтів сприяє розвитку гармонійного спілкування з людьми, навчає слухати інших та враховувати їх бажання, розкриває суть відносин "віддавай-і-бери". У ході сеансу терапії діти та підлітки отримують навички соціального життя — участь тварини забезпечує формування довіри до терапевта.

Співчуття. Ігрова терапія з використанням тварин сприяє розвитку в дитини здатності розуміти почуття інших залежно від обставин, а значить і поводитися відповідно. Все це сприяє формуванню чуйної моделі поведінки. Спеціаліст з психічного здоров'я навчає дитину розрізняти емоції у тварини-терапевта, помічати та впізнавати сигнали, що застосовує тварина для комунікації з навколишнім середовищем. Отриманий досвід сприяє тому, що дитині легше робити гарні справи. Під час терапії, фахівець сприяє формуванню такого досвіду за рахунок годування, догляду тощо. При цьому, дітям пропонується сфокусуватися на почуттях тварини та її реакціях. Як тільки у дітей розвивається людяне ставлення до тварини, так одразу цей досвід можна застосувати і до міжособистісного спілкування.

Саморегуляція. Ігрова анімалотерапія використовується нами, щоб допомогти дітям відстежувати та регулювати власні емоції та поведінку. Важливо для дитини навчитися зберігати спокій поряд з твариною і проявляти терпіння до її поведінки. Якщо поведінка тварини не співпадає з очікуваннями дитини, завданням терапії стає розвиток навичок з регулювання власних очікувань і планів, але водночас важливо навчитися наполегливості. Треба проявляти терпіння та розуміння, за умови використання у терапевтичній програмі вправ, що сприяють навчанню тварини-терапевта нових навичок. Поступовий шлях навчання від малого до здійснення великої мети в майбутньому сформує можливість ефективних комунікативних навичок. Найчастіший спосіб спілкування для дітей — невербальний, тому під час ігрової анімалотерапії це дозволяє краще розуміти тварину, а також оцінювати, як власна поведінка може вплинути на відносини. Фахівець із психічного здоров'я під час терапії навчає дитину брати під контроль вибух власних емоцій та пропонує альтернативну форму поведінки, яка буде сприятиме налагодженню контакту з твариною.

Вирішення проблем. Ігрову анімалотерапію можна застосовувати при вирішенні багатьох своєрідних проблем. Спеціаліст допомагає дітям впоратися з багатьма негативними емоціями, наприклад, із злістю та агресією, тривогою, депресією, почуттям ізоляції; допомагає скорегувати поведінку при гіперактивності, реакції на травму, підвищує толерантність до фрустрації тощо через проектування власних переживань на тварин. Наприклад, неспроможність дитини завести друзів через свою сором'язливість можна скорегувати завдяки книжці-розмальовці, що розповідає про собаку, яка має ту ж саму проблему.

В рамках ігрової терапії, спеціалісти часто використовують техніку пісочної терапії, що дає можливість глибокого метафоричного вивчення проблем у дітей і дорослих. В рамках ігрової терапії з використанням терапевтичної верхової їзди, дитина знаходиться безпосередньо в пісочниці, де кінь має можливість виконувати роль ко-терапевта. Дітям можна запропонувати зосередитися на відчутті глибокого піску, емоціях, які виникають. Можна звернути увагу дитини, як коні отримують задоволення від такого роду активності: бігають, брикаються і катаються в піску, штовхаючи ногами повітря. Такий досвід загалом подобається дітям, адже дає відчуття свободи, радості, розслаблення, тому вони часто дуже швидко починають наслідувати форму поведінки коня. Така поведінка при заняттях у манежі дозволяє задіяти усе тіло дитини та залучати весь її сенсорний досвід.

На сьогодні в Центрі психосоціальної реабілітації в програмі з ігрової терапії з використанням терапевтичної верхової їзди беруть участь понад 90 дітей і підлітків з різними проблемами в психіці та поведінці.

Складовими частинами терапевтичної верхової їзди є виняткові екологічні складові, командна робота коня-терапевта, фахівця з психічного здоров'я і коняра, а також структурований вид діяльності, заснований на вирішенні проблем. Така форма роботи є варіантом групової психотерапії та фокусуєть-

ся на процесі вирішення проблеми, а не на самій проблемі. Все це дає дуже помітні переваги в роботі. Коні стають рівноправними учасниками терапевтичної команди, завдяки їх здатності реагувати на прояви людських почуттів. Під час такої групової терапії, спеціаліст має спостерігати безпосередньо за процесом терапії, емоційною реакцією клієнтів на тварину. Завдання коняра — слідкувати за поведінкою і реакціями тварини та повідомляти про зміни дитині.

Використання коней в терапії дає перевагу в тому, що у дитини є можливість відчути неповторний сенсорний досвід, який недоступний у повсякденному житті.

За рахунок м'якого прийняття ризику під час анімалотерапії у роботі з дітьми спостерігається більш глибоке терапевтичне опрацювання, ніж традиційна робота в кабінетах психотерапевтів або психологів. Анімалотерапевтична команда дає можливість дитині всебічно вивчити процеси взаємодії. Застосування традиційних підходів ігрової терапії дозволяє спеціалістам створювати емоційну безпеку та навчати співчуттю.

Ігрова анімалотерапія з використанням коней, як тварин-терапевтів, на сьогодні є експериментальним методом на теренах України. Така форма взаємодії дає можливість дітям краще дізнатися самих себе та інших, за умови подальшого опрацювання своїх думок і почуттів разом з терапевтичною командою одразу після заняття, за принципом "тут і зараз". Залучення коней вносить в реабілітаційний процес певну динаміку. Дуже часто можна зіткнутися у людей зі страхом взаємодії з конем через його розмір і силу. Але водночас робота в анімалотерапевтичній команді, де кінь грає роль ко-терапевта, дає можливість подолати різноманітні страхи, розвивати впевненість у собі, навчитися справлятися з іншими складними ситуаціями в житті. Для дітей не становить проблеми провести паралелі між своїми емоційними реакціями і моделями поведінки в ігровій анімалотерпіі з аналогічними ситуаціями в повсякденному житті.

Висновки. Таким чином, застосування ігрової анімалотерапії дає можливість поєднати два далекосяжних терапевтичних підходів: ігрову терапію і анімалотерапію. Взаємодія з тваринами в якості терапевтичних партнерів дає дітям можливість навчитися висловлювати свої власні почуття, будувати здорові відносини з оточуючими і долати проблеми. Цей досвід може допомогти дитині стати більш впевненою в собі, змінити негативну думку про себе і оточуючих. Поле ігрової терапії з використанням тварин істотно розширилося, і зараз є надія, що подальше навчання і використання цього методу буде сприяти збільшенню досліджень процесів і результатів.

Список використаних джерел

1. *Ascione F. R.* Enhancing children's attitudes about the humane treatment of animals: Generalisation to human-directed empathy / F. R. Ascione. — Anthrozoös. — 1992. — Vol. 5. — P. 176–191.

2. *Ascione F. R.* Children's attitudes about the humane treatment of animals and empathy: One-year follow-up of a school-based intervention / F. R. Ascione, C. V. Weber. — Anthrozoös. — 1996. — Vol. 9 (4). — P. 188–195.
3. *Ashby J. S.* Active interventions for kids and teens: Adding adventure and fun to counseling! / J. S. Ashby, T. Kottman, D. G. DeGraaf. — Alexandria: American Counseling Association, 2008. — P. 25–29.
4. *Beck A.* Between pets and people: The importance of animal companionship (rev. ed.) / A. Beck, A. Katcher. — Purdue University Press, 1996. — 344 p.
5. *Bowers M. J.* The effectiveness of equine-facilitated psychotherapy with at-risk adolescents / M. J. Bowers, P. M. MacDonald // J. of Psychology and the Behavioral Sciences. — 2001. — Vol. 15. — P. 62–76.
6. The efficacy of play therapy with children: A meta-analytic review of treatment outcomes / S. C. Bratton, D. Ray, T. Rhine, L. Jones // Professional Psychology Research and Practice. — 2005. — Vol. 36 (4). — P. 376–390.
7. *Faa-Thompson T. J.* Turn about Pegasus: Training handout / T. J. Faa-Thompson. — Pegasus RDA Centre Morpeth, 2010. — P. 145–151.
8. *Fine A. H.* Handbook on animal-assisted therapy: Theoretical foundations and guidelines for practice (2nd ed.) / A. H. Fine. — San Diego and London: Academic Press (Elsevier), 2006. — 184 p.
9. *O'Connor C.* The silent therapist: A review of the development of equine assisted psychotherapy / C. O'Connor. — Retrieved. — 2006. — Vol. 12. — P. 36–42.
10. *Taylor S. M.* Equine facilitated psychotherapy: An emerging field / S. M. Taylor. — Unpublished manuscript. — 2001. — 357 p.

References

1. *Ascione F. R.* Enhancing children's attitudes about the humane treatment of animals: Generalisation to human-directed empathy / F. R. Ascione. — Anthrozoös. — 1992. — Vol. 5. — P. 176–191.
2. *Ascione F. R.* Children's attitudes about the humane treatment of animals and empathy: One-year follow-up of a school-based intervention / F. R. Ascione, C. V. Weber. — Anthrozoös. — 1996. — Vol. 9 (4). — P. 188–195.
3. *Ashby J. S.* Active interventions for kids and teens: Adding adventure and fun to counseling! / J. S. Ashby, T. Kottman, D. G. DeGraaf. — Alexandria: American Counseling Association, 2008. — P. 25–29.
4. *Beck A.* Between pets and people: The importance of animal companionship (rev. ed.) / A. Beck, A. Katcher. — Purdue University Press, 1996. — 344 p.
5. *Bowers M. J.* The effectiveness of equine-facilitated psychotherapy with at-risk adolescents / M. J. Bowers, P. M. MacDonald // J. of Psychology and the Behavioral Sciences. — 2001. — Vol. 15. — P. 62–76.
6. The efficacy of play therapy with children: A meta-analytic review of treatment outcomes / S. C. Bratton, D. Ray, T. Rhine, L. Jones // Professional Psychology Research and Practice. — 2005. — Vol. 36 (4). — P. 376–390.
7. *Faa-Thompson T. J.* Turn about Pegasus: Training handout / T. J. Faa-Thompson. — Pegasus RDA Centre Morpeth, 2010. — P. 145–151.
8. *Fine A. H.* Handbook on animal-assisted therapy: Theoretical foundations and guidelines for practice (2nd ed.) / A. H. Fine. — San Diego and London: Academic Press (Elsevier), 2006. — 184 p.

9. *O'Connor C.* The silent therapist: A review of the development of equine assisted psychotherapy / C. O'Connor. — Retrieved. — 2006. — Vol. 12. — P. 36–42.
10. *Taylor S. M.* Equine facilitated psychotherapy: An emerging field / S. M. Taylor. — Unpublished manuscript. — 2001. — 357 p.

УДК 616.891.6-092: 616.8-085.851

B. V. MYKHAYLOV
T. A. ALIIEVA
I. D. VASHKITE
Kharkiv Medical Academy of Postgraduate Education, Center of psychosocial rehabilitation of Feldman Ecopark, Kharkiv, Ukraine

EQUINE ASSISTED PSYCHOTHERAPY IN THE SYSTEM OF COMPLEX PSYCHOLOGYCAL REABILITATION IN COMBATANTS

Mykhaylov B. V., Alieva T. A., Vashkite I. D., Kharkiv Medical Academy of Postgraduate Education, Center of psychosocial rehabilitation of Feldman Ecopark, Kharkiv, Ukraine. **Equine Assisted Psychotherapy in the System of Complex Psychological Rehabilitation of Feldman Ecopark.**

***Keywords*:** Post-traumatic stress disorder, maladaptation, demobilized members, the program of medico-psychological rehabilitation, sanatorium resort conditions, Equine Assisted psychotherapy.

Abstract. Attention is paid to historical background various mental disorders and behavior of psychogenic origin, particularly to post-traumatic stress disorder. The paper approaches problems of definition, etiology and pathogenesis, primary diagnosis of PTSD among the demobilized members in sanatorium rehabilitation. The emphasis is placed on the basic groups (clusters) of neurotic, pathological personality and psychopathological symptoms of this group of patients. Attention is paid to medical and psychological rehabilitation of demobilized members in sanatorium conditions, especially to new and innovative approaches to the problem and new forms of intervention including EAP at the premises of Feldman Ecopark Center of psychosocial rehabilitation.

Б. В. Михайлов, Т. А. Алієва, І. Д. Вашкіте, Харківська медична академія післядипломної освіти МОЗ України; Центр психосоціальної реабілітації "Фельдман Екопарк", м. Харків, Україна. **Іпотерапія в системі комплексної психосоціальної реабілітації військовослужбовців.**

***Ключові слова*:** посттравматичний стресовий розлад, дезадаптація, демобілізовані військовослужбовці, програма медико-психологічної реабілітації, санаторно-курортні умови, іпотерапія.

Анотація. Приділяється увага історичному екскурсу в питання виникнення різних розладів психіки та поведінки психогенного походження, зокрема посттравматичного стресового розладу. Розглядаються визначення, етіологія і патогенез, первинна діагностика посттравматичного стресового розладу у демобілізованих військовослужбовців, які знаходяться на реабілітації в санаторно-курортних умовах. Виділено основні групи (кластери) невротичних, патоперсонологічних і психопатологічних проявів у цього контингенту хворих. Приділено увагу медико-психологічній реабілітації демобілізованих учасників АТО в санаторно-курортних умовах, особливо новаторським підходам до проблеми і до нових форм втручання, включаючи іпотерапію, на базі Центру психосоціальной реабілітації "Фельдман Екопарк".

Б. В. Михайлов, Т. А. Алиева, И. Д. Вашките, Харьковская медицинская академия последипломного образования, кафедра психотерапии; Центр психосоциальной реабилитации "Фельдман Экопарк", г. Харьков, Украина. **Иппотерапия в системе комплексной психосоциальной реабилитации военнослужащих.**

***Ключевые слова*:** посттравматическое стрессовое расстройство, дезадаптация, демобилизованные военнослужащие, программа медико-психологической реабилитации, санаторно-курортные условия, иппотерапия.

Аннотация. Внимание уделяется историческому опыту различных психических расстройств и поведения психогенного происхождения, в частности, посттравматическому стрессовому расстройству. В статье рассматриваются проблемы определения, этиологии и патогенеза, первичная диагностика ПТСР среди демобилизованных членов антитеррористической операции в реабилитации санаториев. Основное внимание уделяется основным группам (кластерам) невротической, патологической личности и психопатологическим симптомам этой группы пациентов. Обращается внимание на медицинскую и психологическую реабилитацию демобилизованных военнослужащих в условиях санатория, особенно на новые и инновационные подходы к проблеме формы вмешательства, в том числе ЕАР в помещении Центра психосоциальной реабилитацииФельдман Экопарк.

Introduction. Modern ideas about post-traumatic stress disorder (PTSD) as a diagnostic classification unit developed in 70–80 years of the latest century, but the disorders that develop as a result of a catastrophe (unlike conventional psychogenic states) have been described and diagnosed before [7]. Subsequently, the impact of posttraumatic stress on combatants` subsequent mental state is deeper than the study of the Vietnam War has indicated. Because the symptoms described postvietnamese syndrome did not meet any of the general entities that M. Horowitz (Horowitz, 1980) proposed to distinguish as a separate syndrome, they were defined as post-traumatic stress disorder.

Systematic studies of stresses, caused by natural and industrial disasters date from the 50–60-ies. The prevalence of PTSD in the population depends on the frequency of traumatic events [5].

The purpose of the article. Comprehensive psychosocial rehabilitation of 375 combatants was exercised during the joined program of Feldman Ecopark Center of psychosocial rehabilitation for children and adolescents (further — the Center), Department of Psychotherapy of the Kharkov Medical Academy of Postgraduate Education (KMAPE) during years 2015–2016.

The study of those suffering from PTSD has revealed that during their childhood the testees experienced psychotrauma more often than the testees who do not suffer from the aforementioned disorder, and were deprived of coordinated support from their parents. There are also higher rates of divorce among the parents of those suffering from PTSD.

The study also showed that the testees experienced childhood sexual abuse (or forcing entry into sexual relations with someone from the immediate environment of the child) correlated with higher levels of both depressive and anxiety symptoms later in adulthood [1].

Premorbid personality characteristics of patients with posttraumatic stress disorder are heterogeneous. Although people in natural conditions that provoke anxiety are especially likely to develop post-traumatic stress disorder, these disorders often arise in obsessive, dependent and even schizoid personality type. However, it would be logical to expect that those individuals assessed via the questionnaire with higher level of neuroticism (or “big anxiety”) are more likely to develop symptoms of posttraumatic stress disorder than those of phlegmatic temperament.

The risk of post-traumatic stress disorder increased significantly in those constantly exposed to harmful negative social factors, such as intractable interpersonal problems or adverse conditions [2].

It should be noted that all of the testees had problems in microcommunity such as, for example, conflicts in the parents` or children`s family, divorce, conflicts with friends, colleagues etc.

In the etiology of posttraumatic stress disorder there are three groups of factors that play the leading role.

I. Hereditary-organic.

Constitutional and typological features of the central nervous system and features of the accentuated personality should be referred to this group.

II. Psychoemotional or psychogenic.

These are acute or chronic factors of external action mediated through mental health, which had both cognitive and emotional significance, and consequently caused psychological diseases.

III. Psychoorganic.

Different premorbid organic (traumata, infections, toxic poisoning, hypoxemia etc.) compromising of the integration cerebral systems of suprasegmental level, primarily of limbic-reticular complex.

For men, the most common factors involved military events car accidents, local man-made disasters and emergencies.

From a clinical point of view, post-traumatic stress disorder are related to personal and reactive states developing as a result of a previous emergency, which was of the pathogenic-psychogenic nature for the individual (e.g. the situation represented a direct threat to the biologically or socially valuable human existence, ownership of or relatives, family, friends catastrophic situation of global or individual nature — such as natural disasters, war or man-made disasters, etc.).

That is why medical and psychological rehabilitation should be a mandatory part of complex rehabilitation of demobilized members of the antiterrorist operation, which led to its active and gradually rebuild the mandatory involvement of the comprehensive rehabilitation of persons affected by participation in the antiterrorist operation.

The rehabilitation program was implemented in three stages.

1. The initial stage (setting therapeutic contact compliance) — 2–3 days. Carrying out doctor structured diagnostic interviews, psycho-diagnostic sessions – by expert psychologists; assigning individual therapy and rehabilitation programs in multidisciplinary discussion; coordinating individual treatment and rehabilitation program with the patient; starting individual treatment and rehabilitation program.

2. Main (rehabilitation) stage — 14–18 days. Carrying out individual psychotherapy, group psychotherapy, relaxation techniques with the assimilation of elements of autogenous training (constantly), physiotherapy, exercise therapy, aromatherapy, reflexology and other non-drug methods of influence (constantly), drug therapy (if indicated).

3. Supporting (completing) stage — 2–3 days. Carrying out individual psychotherapy, relaxation techniques with the assimilation of elements of autogenous training (constantly), completion of all other medical measures.

Methods used during research. One of the main aspects of the rehabilitation of the combatants is to restore their social functioning in peacetime. Psychocorrectional important aspect is the establishment of human interaction with nature.

Animal-assisted therapy provides a holistic and experiential approach to healing in which the relationship between the combatant and the registered therapy animal is the agent of change. Equine assisted psychotherapy is an emerging form of therapeutic intervention in which horses are used as tools for combatants to gain self-understanding and emotional growth. EAP is a type of animal assisted

therapy, a field of mental health that recognizes the bond between animals and humans and the potential for emotional healing that can occur when a relationship is formed between the two species. EAP has been applied to address a wide range of mental health and basic human development issues including mood disorders, attention deficit disorders, relationship and communication issues, behavioral disorders, substance abuse and chemical dependency, eating disorders, childhood abuse issues, and post-traumatic stress disorder. The purpose of animal assisted therapy is to provide interventions that would not be possible with only a human provider. Animals interact with humans in a variety of therapeutic forms, but the basis of the interaction is lessening of human stress and increase in mutual trust.

These activities are most often performed on the ground (rather than riding), and include such things as grooming, feeding, haltering, and leading the horse. During the process of working with the horse, the therapist and combatant engage in talk therapy, processing feelings, behaviors, and patterns. The ultimate goal for the client is to build skills such as personal responsibility, assertiveness, nonverbal communication, self-confidence, and self-control. EAP focuses on living in the now. The movement of a horse and the physical environment of nature helped calm the patient. Individual sessions are structured so that all parties are equally involved. EAP supports using the ground work technique that gives the patient opportunities to make solutions with the horse. In EAP, a patient must remain in control and pay attention to details. By letting the individual ride in a saddle, the horse allows the individual to acquire and display dominance, an important aspect, but not the driving goal of EAP. These activities help build assertiveness, responsibility, and confidence.

Horses provide an additional aspect of the therapeutic process that many other animals cannot. They are prey animals and, therefore, they do not trust easily, demand respect to provide respect, and due to their size are not easily bullied or manipulated. Horses also live by as set of rules that is based on the family system. They are herd animals and their survival depends upon communication and their relationship with the other herd members. Horses read subtle changes in human body language, emotion, positive and negative energy, and basic intentions of others. Equine assisted psychotherapy utilizes the horse's responsive nature as a therapy tool and part of the therapy team's options for treatment. They are naturally curious, have individual personalities, and mirror human behavior.

The structure of EAP provides a unique atmosphere for the client to work through personal challenges. EAP provides clients with in-the-moment experiences to learn how to manage current situations and future challenges with a focus on personal strengths and resources. Therapy sessions are generally on the ground as opposed to in the saddle. EAP supports the approach that "ground work" provides the client with opportunities to generate solutions as the horse is a component of the process rather than the primary focus. This approach also allows for greater transparency of issues related to communication and relationship between the horse and veteran. An EAP practitioner and a horse handler are part of the team, but the basis of therapy occurs between horse and veteran. Observing, debriefing,

and processing are the main roles of the practitioner while the horse handler assures safety and assists the practitioner to interpret the body language of the horse.

In this experiential based therapy it is by interacting with the horse that the combatant gains greater insight into themselves through experiencing natural consequences, successes, and mistakes. There is something to be learned at every step of the process even including the combatant's selection of the horse. A typical EAP session involves the combatant receiving a task to complete with a horse while they are in an enclosed space such as an arena and are free to move around. This facilitates safety and freer interaction as horses, being prey animals, have a basic instinct for flight rather than fight. The lack of restraint on the horse creates a challenge that requires most humans to approach the created situation from a new angle. The horse handler sees to the safety of horse and combatant, and the practitioner observes but does not intervene during this portion of the interaction, which generally lasts about one hour. There are various rules related to the equine activities, which often include no touching or bribing the horse. Typical coping mechanisms such as bullying or manipulating are not effective and new solutions and forms of communication must be developed to create successful outcomes.

Insight is often developed through feelings and emotions generated through working with the horses; these interactions often mirror experiences that clients acquire in society and can be useful during therapy.

A common therapeutic activity is to have a horse move through an obstacle course to a desired endpoint. The objective does not have to be met to reach a successful outcome. The manner in which the individual or group functions is a significant piece of any EAP activity and focus for discussion with the practitioner. Debriefing a therapeutic activity provides structure for discussing feelings related to the exercise and issues or concerns that may have arisen during the process, and is conducted immediately post equine intervention. Practitioners facilitate the therapeutic process by allowing and encouraging questions and by asking questions that are specifically related to the activity and the needs of the combatant involved. During this process connections are often made between interaction with the horses and daily life outside of the arena. Combatants are encouraged to examine their interactions with the horses and reflect upon their feelings related to the horses' responses and the effectiveness of the overall activity. Through this perspective, they are then provided the opportunity to explore solutions and new approaches with the ultimate goal being the development of new skills that may be applied to everyday life. Issues and concerns are also commonly revealed during the equine intervention that may later be explored in greater depth during a session that is arranged between combatant and practitioner. Metaphorical learning is a core concept of EAP; combatants are given simple tasks to complete with a horse which are later debriefed with the practitioner. It is in relating these metaphors to personal situations that the practitioner may assist combatants in acknowledging and approaching their challenges and working toward positive change. As EAP is experiential in its nature, it is the process of interacting with the horses that aid the combatants in gaining insight into themselves. The actual activities and the

completion or lack of completion of the stated goals are far less important than the process and the exploration of results.

A basic EAP activity is the seemingly simple act of placing a halter on a horse. The horses are free in an arena, and the first step in the process is to select a horse. All of the horses have unique personalities and therefore provide unique challenges to the combatant. The obstacles and challenges faced in the arena with the horse often mirror those that are presented in daily life for a combatant with PTSD. The metaphors reveal themselves in how the combatant perceives and approaches the challenge, and are later discussed during the debriefing process and in therapy. The practitioner and experienced horse handler observe each piece of the process including: how the combatant approaches the horse, how the combatant reacts if the horse does not cooperate, if the combatant chooses a different horse if presented with resistance from an initially selected horse, how the team works together in case of a group activity, if an individual takes over in a team, if the combatant gives up, if anger or another strong emotion is involved, and more. It is also of note if the combatant did or did not accomplish the task and what their reaction was to this, but only for the purpose of therapy and insight and not in relation to deeming the task a success or failure.

Results and discussion. It has been hypothesized that the basis for PTSD symptoms is chronic hyperstimulation of the Autonomic Nervous System which leads to a classic fight or flight response and subsequently many of the previously mentioned symptoms experienced by a combatant suffering from the condition. Being prey animals, horses experience this state most all of their existence and depend on it for survival, but as they are herd animals, they must also manage to learn effective communication and develop the means to cohabitate in their community or they will be isolated from the group, which leaves them highly vulnerable to a variety of threats. This similarity between the combatant and the horse is a basic metaphor of the therapy. Horses are of great assistance in helping combatants with PTSD observe community structured interaction, and are considered by many practitioners to be more of a partner than a tool in this therapy with trust being a major component. Additional areas of benefit are anxiety reduction, decreased isolation, communication, perspective, impulse modification, social skills, assertiveness, self-concept, boundaries, confidence, self-efficacy, creative freedom, and social skills. It is not only the combatant's responses and reactions that are of value in this form of therapy. The horse is an integral part of the process in which they provide valuable feedback not only in the response that the combatant perceives, but also in their responses to the combatant due to their innate ability to read emotion and intent of others. This feedback comes in the form of ear movements, allowed proximity to the client, and general body posturing that relays significant feedback to the horse professional, who then passes this information onto the practitioner for integration into therapy.

Conclusions. PTSD is a growing concern among combat veterans. It is the responsibility of the practitioner to aid the combatant in managing PTSD in a manner that helps them adapt to current living situations. It is not known which

treatment approach is most effective, and likely there is not one generic approach that is right for all combatants. It is known that medications alone have not been consistently successful and even combined with classic psychotherapy results have been marginal. We recognize the need for new and innovative approaches to the problem and try to turn to new forms of intervention including EAP.

References

1. *Briggs C. A., Reneson S.* Counseling addicted veterans: What to know and how to help. 2010. Available at: http://counselingoutfitters.com/vistas/vistas10/Article_88.pdf.
2. *Chandler C.* Animal assisted therapy in counseling. New York, Routledge, 2005.
3. *Dereli E.* Examining the permanence of the effect of a social skills training program for the acquisition of social problem-solving skills. Social Behavior and Personality, 2009, № 37, p. 1419–1428.
4. *Jonah D. E., Cusack K., Fomeris C. A., Forneris C. A., Wilkins T. M., Sonis J., Middleton J. C., Feltner C., Meredith D., Cavanaugh J., Brownley K. A., Olmsted K. R., Greenblat A., Weil A., Gaynes B. N.* Psychological and pharmacological treatments for adults with posttraumatic stress disorder (PTSD). Comparative Effectiveness Reviews, 2013, vol. 92.
5. *Korostij V. I., Polishhuk V. T., Zavorotnij V. I.* Psihofarmakoterapija v kompleksnomu likuvanni ta reabilitaciï posttravmatichnogo stresovogo rozladu [Psychopharmatherapy in treatment and rehabilitation of post-traumatic stress disorder]. Mizhnarodnij nevrologichnij zhurnal [International Neurology Journal], 2015, № 6 (76), p. 59–71. (In Ukr.)
6. *Lanius R. A., Vermetten E., Loewenstein R. J., Brand B., Schmahl C., Bremner J. D., Spiegel D.* Emotion modulation in PTSD: Clinical and neurobiological evidence for a dissociative subtype. American Journal of Psychiatry, 2010, vol. 167, p. 640–647. Available at: 10.1176/appi.ajp.2009.09081168.
7. *Litvintsev S. V., Snedkov E. V., Reznik A. M.* Boevaya psikhicheskaya travma [Rukovodstvo dlya vrachey] [Combat stress reaction [A guide for physicians]]. Moskow, Medicine Publ., 2005, 432 p. (In Russ.)
8. *Malkina-Pykh I. G.* Psikhologicheskaya pomoshch' v krizisnykh situatsiyakh [Spravochnik prakticheskogo psikhologa [Psychological help in crisis situations] Handbook of Practical Psychology]. Moskow, Eksmo Publ., 2005, 960 p. (In Russ.)
9. *Mykhaylov B. V., Zinchenko O. M.* [et al.] Ekstrena mediko-psihologichna dopomoga osobam z gostrimi rozladami psihiki i povedinki psihogennogo pohodzhennja : metodichni rekomendaciï [Emergency medical and psychological assistance to people with severe mental disorders and behavior psychogenic origin: guidelines]. MOZ Ukraïni, HMAPO MOZ Ukraïni, Oblasna klinichna likarnja — Centr ekstrenoï medichnoï dopomogi ta medicini katastrof m. Harkova [Ministry of Health of Ukraine, Ministry of Health of Ukraine KhMAPE, Regional Hospital — Center for emergency
10. *Mykhaylov B. V.* Mediko-psihologichna reabilitacija uchasnikiv ATO v sanatorno-kurortnij merezhi [Klinichna nastanova] [Medical and psychological rehabilitation of participants ATO in sanatorium network [Clinical guidelines]]. Kiev-Kharkiv, 2015, 72 p. (In Ukr.)

11. *Mykhaylov B. V., Zinchenko O. M.* [et al.] Mediko-psihologichnij suprovid osib z gostrimi rozladami psihiki i povedinki psihogennogo pohodzhennja [metodichni rekomendaciji] [Medical and psychological support for people with severe mental disorders and behavior psychogenic origin [Guidelines]]. MOZ Ukraïni, HMAPO MOZ Ukraïni, Oblasna klinichna likarnja — Centr ekstrenoï medichnoï dopomogi ta medicini katastrof m. Harkova. Kharkiv, 2014, 30 p. (In Ukr.)
12. Nakaz Ministerstva ohoroni zdorov'ja Ukraïni vid 23.02.2016 № 121 "Unifikovanij klinichnij protokol pervinnoï, vtorinnoï (specializovanoï) ta tretinnoï (visokospecializovanoï) medichnoï dopomogi. Reakcija na vazhkij stres ta rozladi adaptaciï. Posttravmatichnij stresovij rozlad" [Order of the Ministry of Health of Ukraine of 23.02.2016 № 121 "Unified clinical protocols of primary, secondary (specialized) and tertiary (highly specialized) medical care. Reaction to severe stress and adaptation disorders. Post-traumatic stress disorder"]. 2016. (In Ukr.)
13. *Perlman L. M., Altiere M. J., Brown S. R., Cohen J. L., Brennan J., A., Mainka J. B.* A multidimensional wellness group therapy program for veterans with comorbid psychiatric and medical conditions. Professional Psychology: Research and Practice, 2010, № 41, p. 120–127.
14. Posttravmatichni stresovi rozladi [Navchal'nij posibnik] [Pid zagal'noju redakcieju professora B. V. Mihajlova] [Post-traumatic stress disorder [Tutorial] [Under the general editorship of Professor V. V. Mikhailov]]. 2nd ed., revised and updated, Kharkiv, Publ. house of KhMAPE, 2014, 285 p. (In Ukr.)
15. *Siropjatov O. G., Napreenko O. K., Dzeruzhins'ka N. O.* [et al.] Likuvannja ta reabilitacija kombatantiv — mirotvorciv iz posttravmatichnim stresovim rozladom [Treatment and rehabilitation of combatants — peacekeepers from post-traumatic stress disorder]. Kiev, O. T. Rostunov's Publ., 2012, 76 p. (In Ukr.)

УДК 159.96+159.92+374:379.8+304+591.5

В. Г. КАРДОНОВА
завідувач відділом інформаційно-просвітницької роботи Київського зоологічного парку загальнодержавного значення, м. Київ, Україна

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ЗА СПРИЯННЯ ТВАРИН (ПДСТ): ДОСВІД РОБОТИ КИЇВСЬКОГО ЗООЛОГІЧНОГО ПАРКУ

В. Г. Кардонова, завідувач відділом інформаційно-просвітницької роботи Київського зоологічного парку загальнодержавного значення, м. Київ, Україна. **Психологічна допомога за сприяння тварин (ПДСТ): досвід роботи Київського зоологічного парку.**

***Ключові слова*:** психологічна допомога, тварини, зоологічний парк.

Анотація. Спілкування з тваринами допомагає подолати такі негативні емоції, як відчуття самотності, власної недосконалості, замкненості, депресії та підвищує активність світосприйняття і соціальних контактів. Нами було розроблено ряд проектів, які проводяться за участі тварин: "Зоо-уроки", "Зоопарк на дотик", "Зоо арт", та виїзні акції до "Науково-практичного медичного центру дитячої кардіології та кардіохірургії МОЗ України" і спеціальної загальноосвітньої школи "Надія"; ця діяльність супроводжується постійним моніторингом реакції учасників заходів на спілкування з тваринами. Після консультацій із фахівцями-психологами, найбільш коректним визначенням даного напрямку роботи було вибране "Психологічна допомога за сприяння тварин" (ПДСТ). На сьогодні наша мета — чітке визначення діяльності із залученням тварин і оцінка її ефективності фахівцями — медиками та психологами, сприяння подальшій розробці проектів, що враховують благополуччя всіх учасників — і людей, і тварин.

В. Г. Кардонова, зав. отделом информационно-просветительской работы Киевского зоологического парка общегосударственного значения, г. Киев, Украина. **Психологическая помощь при содействии животных (ПДСТ): опыт работы Киевского зоологического парка.**

***Ключевые слова*:** психологическая помощь, животные, зоологический парк.

Аннотация. Общение с животными помогает преодолеть такие негативные эмоции, как чувство одиночества, собственного несовершенства, замкнутости, депрессии и повышает активность мировосприятие и социальных контактов. Нами был разработан ряд проектов, которые проводятся с участием животных "Зоо-уроки", "Зоопарк на ощупь", "Зоо арт", и выездные акции в "Научно-практического медицинского центра детской кардиологии и кардиохирургии МЗ Украины" и специальной общеобразовательной школы "Надежда"; эта деятельность сопровождается постоянным мониторингом реакции участников мероприятий на общение с животными. После консультаций со специалистами-психологами, наиболее корректным определением данного направления работы было выбрано "Психологическая помощь при содействии животных" (ПДСТ). На сегодня наша цель — четкое определение деятельности с привлечением животных и оценка ее эффективности специалистами — медиками и психологами, содействие дальнейшей разработке проектов, учитывающих благополучие всех участников — и людей, и животных.

Cardonova V. G., Head of The Department of Information and Education Kiev zoological park of national significance, Kyiv, Ukraine. **Psychological Assistance with Animal Assistance (PDST): Experience of the Kiev Zoological Park.**

***Keywords*:** psychological help, animals, zoological park.

Abstract. Communication with animals helps to overcome such negative emotions as a feeling of loneliness, own imperfection, isolation, depression and increases the activity of world perception and social contacts. We have developed a number of projects that are held with the participation of animals "Zoo-lessons", "Zoo to the touch", "Zoo Art", and field tours in the "Scientific and Practical Medical Center for Pediatric Cardiology and Cardiac Surgery MH of Ukraine" and a special general school "Hope"; this activity is accompanied by constant monitoring of the reaction of the participants of the events for communicating with animals. After consultation with psychologists, the most correct definition of this area of work was selected "Psychological Assistance with Animal Assistance" (PDST). Today, our goal is to clearly define the activity with the involvement of animals and evaluate its effectiveness by specialists — physicians and psychologists, helping to further develop projects that take into account the well-being of all participants — both humans and animals.

Відділ інформаційно-просвітницької роботи Київського зоопарку був створений у 2017 р. на базі сектора по роботі з юннатами. Основним завданням відділу є екологічна просвіта та поширення природоохоронних знань з метою збереження біорізноманіття.

Стрімкі зміни в природі призводять до змін взаємовідносин у суспільстві. В умовах погіршення сучасної екологічної ситуації відношення людини до природи має змінитися зі споживацького на ціннісне. Науковці називають сучасну екологічну кризу кризою свідомості тому, що виникла вона не лише від незнання законів природи. Відсутність ефективних методів виховання відповідального ставлення до оточуючого світу відіграє негативну роль в становленні екологічної свідомості суспільства [1]. Тож важливим завданням для відділу інформаційно-просвітницької роботи є пошук таких методів та засобів, які найбільше відповідатимуть розв'язанню цієї проблеми.

Спираючись на досвід роботи сектору по роботі з юннатами та вивчаючи сучасні психолого-педагогічні дослідження, дійшли висновку, що основним чинником, який допоможе у виховному процесі, можуть стати позитивні емоції що виникають при спілкуванні з тваринами. Адже спілкування з тваринами допомагає подолати такі негативні емоції, як відчуття самотності, власної недосконалості, замкненості, депресії та підвищує активність світосприйняття і соціальних контактів [4].

У сучасній психолого-педагогічній науці чимало досліджень присвячено вивченню проблеми емоційності навчання, впливу емоцій на різні компоненти процесу навчання. Емоційна сфера у даному контексті займає одну із ключових позицій, визначає суб'єктивне ставлення до них та спрямовує поведінку людини [2; 3].

Саме цей чинник враховувався при розробці співробітниками відділу ряду проектів, які проводяться за участі тварин: "Зоо-уроки", "Зоопарк на дотик", "Зоо арт", та виїзні акції до "Науково-практичного медичного центру дитячої кардіології та кардіохірургії МОЗ України" і спеціальної загальноосвітньої школи "Надія".

Група контактних тварин сформована та утримується в приміщенні, відокремленому від основної експозиції зоопарку. У "живому кутку" на даний момент 7 видів тварин: шиншилли, фретки, мурчаки, декоративні щурі, хом'ячки, дегу, декоративні кролики. Тварини, що потребують специфічних умов утримання (змії, черепахи, комахи, тощо), мешкають на відповідних відділах Київського зоопарку.

Теоретична частина занять юннатів доповнюється практичною роботою зі спостереження за тваринами, розміщеними на експозиції, та за тваринами "живого куточка". Юннати вивчають їх звички, особливості поведінки, розробляють програми зі збагачення середовища та беруть участь у тренінгах з приручення тварин.

Під час безпосереднього контакту з твариною гуртківці поводяться більш розкуто і невимушено, ніж в лекційній аудиторії. За два роки вони навчилися відповідальному ставленню до своїх улюбленців. Відповідальність за живу

істоту робить їх більш сконцентрованими і зосередженими при виконанні завдань. Виконуючи спільні проекти зі збагачення середовища, діти стали краще працювати в групі, взаємодіяти одне з одним. Значним стимулом в цьому є поведінка тварини, для якої робиться збагачення — задоволення тварини від нової іграшки, гамака, домівки тощо.

Для школярів 7–9 класів міста Києва, як доповнення до шкільного курсу зоології, розроблено та впроваджено в практику просвітницький цикл "Зоо-урок". Цикл складається з п'яти тем:

- Ми не такі страшні (амфібії, рептилії, комахи, безхребетні).
- Пухнасті зубастики (гризуни).
- Великі котячі.
- Найближчі родичі людини (примати).
- Відповідальний власник (домашні тварини у великому місті).

Під час уроку "Відповідальний власник" школярі дізнаються всі обов'язкові умови та основні правила утримання домашніх улюбленців: правила вигулу, реєстрації, ветеринарних оглядів, особливостей харчування та способу життя. Урок проходить у формі квесту на території зоопарку з залученням таких тварин як фретка, шиншилла, мурчак, голуби.

Кожне заняття інших чотирьох тем триває 2 академічні години і складається з двох частин. Теоретична частина уроку проходить в аудиторії і акцентує увагу дітей на збереженні довкілля та шанобливому ставленні до оточуючого світу. Хід практичної частини варіюється в залежності від теми уроку.

Практична частина тем "Ми не такі страшні" та "Пухнасті зубастики" — це спілкування з тваринами-асистентами: гризунами та безхребетними і холоднокровними, які залучаються з інших відділів зоопарку. Основне завдання, покладене в основу даного процесу — навчити дітей правильному поводженню з тваринами, допомогти подолати упередження щодо таких специфічних тварин, як таргани, змії, жаби тощо, і зорієнтувати дітей, які діє є правильними при зустрічі з тваринами в природі.

Практична частина тем "Великі котячі" та "Найближчі родичі людини" складається з показового збагачення середовища тварин зоопарку: левів, тигрів, капуцинів, гібонів, мангабеїв. Це дає змогу продемонструвати особливості поведінки соціальних тварин, взаємовідносини між членами групи тощо.

Попит на участь школярів у проекті "Зоо уроки" постійно зростає. На сьогодні участь у проекті взяли учні вже понад 50 класів з різних шкіл міста Києва. Інтерес виявляють як вчителі біології, так і батьки дітей шкільного віку. А головне — самі діти, які відвідують заняття, проявляють цікавість і беруть активну участь в обговоренні теми. Викладачі відмічають, що кількість запитань значно збільшується під час практичної частини заняття — спостереження або безпосереднього контакту з тваринами.

"Зоопарк на дотик" — тифлозоологічний проект, розроблений для незрячих та слабозорих дітей і дорослих. Включає в себе оглядову екскурсію зоопарком і цикл занять "Зоо арт".

Під час оглядової екскурсії учасники знайомляться з тваринами-асистентами: гризунами, безхребетними та холоднокровними тваринами, птахами та мешканцями "Дитячого зоопарку": вівцями, козами, вислюками. В зв'язку з особливостями учасників даного проекту, залучаються лише ті тварини, яких можна торкнутися і вивчити на дотик. Екскурсія доповнюється наглядними матеріалами, зібраними у гуртку юних натуралістів: вовна різних видів копитних, пір'я пташок, керамічна плитка з відбитками слідів тварин (слон, вовк, ведмідь, тигр, лемур тощо), яйцями різних видів пташок. Колекція постійно поповнюється і оновлюється.

Цикл занять "Зоо арт" складається з теоретичної та практичної частин. Теоретична частина — це спілкування з учасниками на певну тему, їх підготовка до контакту з твариною, та роз'яснення щодо біологічних особливостей тварини. Практична частина — ліпка з пластиліну або глини тварини, з якою познайомилися на дотик.

Учасники тифлозоологічного проекту "Зоопарк на дотик" отримують не лише нові тактильні відчуття, яких їм не вистачає в повсякденному житті, а і можливість подолання психологічних бар'єрів. Проект допомагає незрячим подолати замкнутість та відчуження. Незрячі діти долають острахи щодо спілкування з живими істотами і привчаються реагувати на незвичні тактильні відчуття спокійно. Кількість бажаючих долучитися до проекту "Зоо арт" постійно зростає. Вже друга група дітей проходить навчання, а деякі діти з першої групи виявляють бажання пройти цикл занять ще раз і постійно відвідують оглядові екскурсії для незрячих.

Також за участі тварин-асистентів, здійснюються виїзні акції до "Науково-практичного медичного центру дитячої кардіології та кардіохірургії МОЗ України". Мета даних заходів — позитивні емоції для дітей і дорослих, які знаходяться на лікуванні у стаціонарі або на реабілітації після тривалого лікування. Проходять такі акції не на території зоопарку. Тому до цих заходів залучаються лише ті тварини, які добре переносять перевезення в транспортних боксах і викликають однозначно позитивні асоціації. Здебільшого це гризуни, черепахи, дрібні копитні.

Спілкування з тваринами проходить у вільній атмосфері та супроводжується коментарями і роз'ясненнями кіперів щодо звичок, особливостей поведінки тварини, з якою спілкуються учасники.

З досвіду проведення таких виїзних заходів були зроблені наступні висновки:

- склад учасників постійно змінюється, тому використовуються одні і ті самі інформаційні відомості;
- учасники найчастіше цікавляться тим, як звуть, скільки років та що полюбляє тварина, з якою спілкуються в даний час і значно менше — біологічними особливостями даного виду;
- хоча заходи розраховані на дитячу аудиторію, у дорослих вони користуються не меншим попитом. Особливо це стосується батьків дітей, які проходять лікування;

- найбільше позитивних емоцій діти отримують коли можна побудувати певний “діалог” з твариною — не просто погладити, а потримати, погодувати, поводити на поводку тощо.

Відомо, що у ситуації взаємодії з улюбленою твариною, в психіці людини відбуваються якісні перетворення сприйняття об’єктів світу, (а тим більше у дитини, чий внутрішній світ більш тонкий і чутливий до навколишнього), гармонізується образ світу, руйнується і позитивно змінюється протиставлення та відчуженість між людиною і навколишнім світом [5]. Питання соціальної реабілітації дітей з обмеженими можливостями є одним з головних в їх житті. Взаємодія з тваринами сприяє розвитку емоціональної сфери та пізнавальної активності, що позитивно впливає на процес реабілітації [6; 7].

В 2018 році, в співпраці зі школою “Надія”, розпочато новий проект для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку. В тестовому режимі було проведено п’ять зустрічей з учнями школи. Позитивна оцінка реакцій дітей на тварин від викладачів школи та зацікавленість у співпраці є основою для подальшого співробітництва.

Виконання описаних вище проектів супроводжується постійним моніторингом реакції учасників заходів на спілкування з тваринами. Співробітники відділу після проведення акції проводять усне опитування і збирають відгуки дітей і дорослих.

Узагальнюючи досвід роботи відділу, можна з впевненістю відмітити позитивні зміни в настрої та поведінці дітей та дорослих після спілкування з тваринами. Зважаючи на потенційну користь такої роботи, відділ активно розвиває даний напрямок своєї діяльності.

Але окрім позитивних висновків, сьогодні можна окреслити коло проблем, з якими стикнулися співробітники під час розробки методик кожного з проектів.

По-перше, широко уживаний термін “зоотерапія”, яким найчастіше визначають таку діяльність, не відповідає її змісту. Адже “терапія” — це лікування певних хвороб або станів. Вона має певні показання та протипоказання і повинна призначатись медичними працівниками і проводитись під їх наглядом. По-друге, в Україні на даний момент відсутня правова або нормативна база, яка регламентує цей напрямок діяльності.

У пошуках коректного визначення розглядався термін “ненаправлена зоотерапія”. Але це визначення має на увазі постійну присутність тварини поряд з людиною яка не координується ніким зі спеціалістів.

Після консультацій з фахівцями-психологами найбільш коректним визначенням було вибране “Психологічна допомога за сприяння тварин” (ПДСТ). Розглядалися також варіанти “психологічна підтримка” та “психологічний супровід”.

На сьогодні наша мета — чітке визначення діяльності із залученням тварин і оцінка її ефективності фахівцями-медиками. Це допоможе нам у подальший розробці проектів, які враховують благополуччя всіх учасників — і людей, і тварин.

Список використаних джерел

1. *Ascione F. R.* Enhancing children's attitudes about the humane treatment of ani1. Климова Т. В. Проблема экологического воспитания в условиях экологического кризиса // Успехи современного естествознания. — 2004. — № 3. — С. 66–66.
2. *Мешко Г. М., Мешко О. І.* В. Сухомлинський про емоційне благополуччя учнів у школі // Педагогічний альманах. — 2015. — Вип. 26. — С. 36–41.
3. *Дубровина И. В.* Психическое здоровье детей и подростков / И. В. Дубровина. — М.: Академия, 2000. — 256 с.
4. *Зазыкин А. И.* Анималотерапия в Смоленском зоопарке / А. И. Зазыкин, О. Л. Анохова // Научно-просветительская работа в зоопарках. Межвед. сбор. науч. и науч.-метод. тр. — 2008. — Вып. 2. — С. 67–69.
5. Зоотерапия, как метод в комплексной реабилитации детей с ограниченными возможностями на базе Егорьевского реабилитационного центра "Егорка" // Комплексная программа реабилитации по экотерапии "От экологии природы к экологии души" (авторы: Давыдова Г. Б., Маслова Ю. К., Большакова М. А.), 2011 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://socsp.ru/data/docs/programma-dlya-detey-s-ogranichennymi-vozmognostyami-rebyatam-o-zveryatah.docx
6. *Лях К. Ф.* Применение анималотерапии в медико-социальной реабилитации детей с ограниченными возможностями в мурманском центре социальной помощи семье и детям / К. Ф. Лях, Н. М. Карпенкова // Вестник Мордовского ун-та. — 2012. — № 1. — С. 138–142.
7. *Литвиненко О. Л.* Использование методов зоотерапии при работе с детьми-инвалидами // Методическая разработка. — Самара, МОУ ДОД ЦДТ "Ирбис", 2010. — 9 с.

УДК 615.8:159.96+591.5

І. В. СИДОРЕНКО
кандидат ветеринарних наук, провідний біолог відділу інформаційно-просвітницької роботи Київського зоологічного парку загальнодержавного значення, м. Київ, Україна

ОСНОВНІ АСПЕКТИ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ТВАРИН — УЧАСНИКІВ ПРОЕКТУ "ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ЗА СПРИЯННЯ ТВАРИН"

І. В. Сидоренко, кандидат ветеринарних наук, провідний біолог відділу інформаційно-просвітницької роботи Київського зоологічного парку загальнодержавного значення, м. Київ, Україна. **Основні аспекти благополуччя тварин — учасників проекту "Психологічна допомога за сприяння тварин".**

***Ключові слова*:** психологічна допомога за сприяння тварин, психічна і соціальна реабілітація, благополуччя тварин, тварина-асистент.

Анотація. Проект "Психологічна допомога за сприяння тварин" розрахований на покращення психофізичного стану як дітей, так і дорослих. Позитивна взаємодія людини з тваринами допомагає знімати стрес, нормалізує роботу нервової системи та сприяє гармонізації міжособистісних відносин. Контакти з тваринами є додатковим каналом взаємодії особистості з навколишнім світом, що допомагає як психічній, так і соціальній реабілітації людини. Одним із основних аспектів успішної реалізації Проекту "Психологічна допомога за сприяння тварин" є фізичне і психічне благополуччя тварин. Забезпечення двосторонньої позитивної комунікації можливе тільки тоді, коли і людина і тварина є рівноцінними партнерами процесу спілкування.

И. В. Сидоренко, кандидат ветеринарных наук, ведущий биолог отдела информационно-просветительской работы Киевского зоологического парка общегосударственного значения, г. Киев, Украина. **Основные аспекты благополучия животных — участников проекта "Психологическая помощь при содействии животных".**

***Ключевые слова*:** психологическая помощь при содействии животных, психическая и социальная реабилитация, благополучия животных, животное-ассистент.

Аннотация. Проект “Психологическая помощь при содействии животных” рассчитан на улучшение психофизического состояния как детей, так и взрослых. Позитивное взаимодействие человека с животными помогает снимать стресс, нормализует работу нервной системы и способствует гармонизации межличностных отношений. Контакты с животными являются дополнительным каналом взаимодействия личности с окружающим миром, помогает как психической, так и социальной реабилитации человека. Одним из основных аспектов успешной реализации проекта “Психологическая помощь при содействии животных” является физическое и психическое благополучие животных. Обеспечение двусторонней положительной коммуникации возможно только тогда, когда человек и животное являются равноценными партнерами процесса общения.

Sidorenko I. V., PhD of veterinary sciences, leading biologist of the department of informational and educational work of the Kyiv Zoological Park of national importance, Kyiv, Ukraine. **The Main Aspects of the Welfare of Animals-Participants in the Project “Psychological Assistance for the Promotion of Animals”.**

***Keywords*:** psychological assistance for the promotion of animals, psychological and social rehabilitation, animal welfare, animal-assistant.

Abstract. The project “Psychological Assistance to Promote Animals” is designed to improve the psychophysical state of both children and adults. Positive interaction of people with animals helps to relieve stress, normalizes the work of the nervous system and promotes the harmonization of interpersonal relationships. Contact with animals is an additional channel of interaction of personality with the surrounding world, which helps both mental and social rehabilitation of a person. One of the main aspects of the successful implementation of the project “Psychological Aid for the Advancement of Animals” is the physical and mental well-being of animals. Providing bilateral positive communication is possible only when both the person and the animal are equal partners in the communication process.

Проект “Психологічна допомога за сприяння тварин” (ПДСТ) — розрахований на покращення психофізичного стану як дітей, так і дорослих.

Позитивна взаємодія людини з тваринами допомагає знімати стрес, нормалізує роботу нервової системи та сприяє гармонізації міжособистісних від-

носин. Контакти з тваринами є додатковим каналом взаємодії особистості з навколишнім світом, що допомагає як психічній, так і соціальній реабілітації людини [3; 6].

Популярність такої форми спілкування з природою викликана тим, що в умовах сьогодення все більше спостерігається відхід дорослих і дітей від природи, прискорення ритму життя, передозування інформацією, що призводить до перманентних стресів та перенапруження нервової системи.

Безперечним є і той факт, що саме спілкування з тваринами сприяє формуванню у дітей гуманного та відповідального ставлення до живої природи, зокрема тваринного світу, і виховує у дитини кращі людські якості: доброту, любов, турботу. Тварини є джерелом перших знань про природу, стимулом розвитку сенсорики і логічного мислення, тобто, роль тварин є важливою не тільки в якості аспекту формування морального виховання, а і стимулює інтелектуальний розвиток дитини [2; 4; 5; 7].

Безумовно, для реалізації моделі позитивної взаємодії, тварини, які задіяні в проекті, мусять бути абсолютно здоровими. Перелік патогенних агентів, що можуть бути збудниками антропозоонозних інфекцій, достатньо широкий. Це і віруси, і бактерії, і грибкові захворювання, причому тварина може сама бути клінічно здоровою, однак являтися носієм збудника, без явних клінічних ознак. Необхідно мати на увазі, що неперевірені птахи можуть бути джерелом орнітозу, рептилії — носіями сальмонельозу, "пухнасті" тварини — латентними переносниками грибкових захворювань, тощо. Для уникнення небезпеки антропозооноз них інфекційних та інвазійних захворювань, тварини, які беруть участь у проекті, мають регулярно підлягати необхідним ветеринарно-профілактичним заходам, таким як вакцинація та протипаразитарні обробки. Також тварин щомісячно обстежують на відсутність грибкових та інших захворювань шкіри. Для недопущення занесення інфекцій, група контактних тварин, по можливості, має утримуватися на відокремленій території. Нових тварин вводять у групу тільки після проходження належних карантинних заходів.

Крім цього, обов'язковою умовою є дотримання правил особистої гігієни людьми — учасниками проекту. Тобто, перед і після спілкуванням із твариною необхідно використовувати дезінфікуючі засоби для рук.

Окремою небезпекою для людини від тварини є алергія на чужорідні білки, — за даними медиків, найважчі форми алергії можуть провокувати коні і, як це не дивно, морські свинки. Запобігти такому явищу можна тільки методом проведення попереднього опитування людей, які планують спілкування з твариною.

Видовий склад тварин, задіяних у Проекті, має певні особливості.

По-перше, важливим є тип нервової системи тварини. За загальноприйнятою класифікацією, виділяють чотири основних типи вищої нервової діяльності: 1) тип сильний, але неврівноважений, який характеризується перевагою збудження над гальмуванням ("холеричний"); 2) тип сильний, врівноважений, з значною рухливістю нервових процесів ("сангвінічний");

3) тип сильний, врівноважений, з малою рухливістю нервових процесів (“флегматичний”); 4) тип слабкий, який характеризується слабким розвитком як збудження, так і гальмування, зі швидкою виснаженістю нервових клітин (“меланхолічний”). Тварин з першим і четвертим типом ВНД не рекомендується залучати для участі в Проекті.

По-друге, не бажано використовувати для участі в Проекті диких тварин, поведінка яких еволюційно має виражену недовіру до людини. У диких тварин генетично закріплений природний страх, або, за формулюванням І. П. Павлова, “рефлекс біологічної обережності”, в силу якого дикі тварини зазвичай уникають зустрічі з людьми і прагнуть ухилятися від них, як і від будь-якого іншого свого ворога. Отже, учасниками Проекту мають бути ті тварини, в яких цей рефлекс відсутній, тобто, тварини свійські, одомашнені та приручені.

При формуванні видового складу групи, необхідно орієнтуватися більше не на вид тварини, а на індивідуальні якості її темпераменту і поведінки. Тварини з сангвінічним та флегматичним типами ВНД, стресостійкі, адаптовані до щільного контакту з людьми, та зацікавлені в такому контакті — найкращій вибір для успішної позитивної взаємодії з людиною.

Тварин, які потенційно представляють для людини підвищену небезпеку, таких як єноти, носухи, тхорі, в Проекті можна задіяти тільки зважаючи на індивідуальні особливості тварин. Не бажано залучати до участі у ПДСТ самців копитних, якщо вони не стерилізовані, так як самці достатньо часто бувають агресивні. Також варто з обережністю використовувати тварин, які мають роги.

Окремо хотілося б відмітити особливості контингенту дітей та дорослих — учасників Проекту. Люди, які не мають досвіду спілкування з тваринами, не завжди правильно з ними поводяться. Діти можуть ненароком травмувати тварину, внаслідок невміння співвідносити свої емоції з хрупкістю дрібної істоти. Також необхідно враховувати, що маленькі діти часто лякаються тих тварин, які одного з ними зросту або більші за них. Тому кіпер, який координує контакт із тваринами, має уважно контролювати ситуацію і вчасно запобігати нестандартним ситуаціям. Також необхідно проводити роз’яснювальну роботу з дітьми і дорослими, пояснювати, що спілкування людей із тваринами має проходити в позитивному настрої як одних, так і других.

Ступінь благополуччя тварини при взаємодії з людиною кіпер оцінює візуально. Основним критерієм оцінки є наявність/відсутність проявів стресу у тварини.

Під стресом у тварин розуміють стан організму, що виникає при дії надзвичайних подразників і призводить до перенапруження неспецифічних адаптаційних механізмів організму. Стресовим є будь-який фактор, який спричиняє шкоду здоров’ю тварини або негативно впливає на функції її організму (до таких факторів відносяться, наприклад, травма або сильне хвилювання) [1].

Фізіологічними проявами стресу у тварини, які можна оцінити візуально, є збільшення та посилення частоти серцевих скорочень та прискорення рит-

му дихання. Поведінковими проявами стресу є намагання уникнути контакту з людиною та укритися у безпечне місце або агресивна реакція тварини. Окремі фізіологічні та поведінкові прояви є специфічними для кожного з видів тварин.

У випадку, коли в тварини спостерігаються ознаки стресу, необхідно надати їй можливість уникнути чинників, що призводять до дискомфорту.

Висновки. Отже, одним із основних аспектів успішної реалізації Проекту "Психологічна допомога за сприяння тварин" є фізичне та психічне благополуччя тварин. Якщо для тварини таке спілкування є дискомфортним, це не приносить користі, а, навпаки, прищеплює дітям та дорослим споживацьке ставлення до оточуючого світу, притупляє відчуття гуманності. Забезпечення двосторонньої позитивної комунікації можливе тільки тоді, коли і людина і тварина є рівноцінними партнерами процесу спілкування.

Список використаних джерел

1. *Данилкина О. П.* Физиология стресса животных / О. П. Данилкина; Краснояр. гос. аграр. ун-т. — Красноярск, 2016. — 32 с.
2. *Зазыкин А. И.* Анималотерапия в Смоленском зоопарке / А. И. Зазыкин, О. Л. Анохова // Научно-просветительская работа в зоопарках. Межвед. сбор. науч. и науч.- метод. тр. — 2008. — Вып. 2. — С. 67–69.
3. *Корсакова Т. А.* Развитие чувств с помощью зоотерапии (из опыта работы в ЦРТДиЮ) / Т. Д. Корсакова // Сб. науч. трудов по мат. междунар. науч.-практ. конф. "Наука и образование в XXI веке". — Тамбов, 2013. — Ч. 18. — С. 78–79.
4. *Макарова Н. М.* Технологии гардено- и зоотерапии в процессе социальной реабилитации детей с нарушениями опорно-двигательного аппарата / Н. М. Макарова // Коррекционная педагогика. — 2013. — № 2. — С. 62–69.
5. *Fine A. H.* (2006). Animals and therapists: Incorporating animals in outpatient psychotherapy / A.H. Fine // Handbook on animal assisted therapy. — San Diego: Academic Press, 2006. – 2nd Ed. — p. 179–211.
6. *Jessen J.* Avian companionship in alleviation of depression, loneliness, and low morale of older adults in skilled rehabilitation units / J. Jessen, F. Cardiello, M. Baun// Psychological Reports. — 1996. — № 78, p. 339–348.
7. *Martin F.* Animal assisted therapy for children with pervasive developmental disorders / F. Martin, J. Farnum // Western Journal of Nursing Research. — 2002. — № 24. — p. 657–670.

УДК 376+159.96:159.92:159.98+591.5

Н. В. ЗДОРОВЕНКО
психолог СЗОШ "Надія"

Н. В. БОНДАРЕНКО
Директор СЗОШ "Надія", м. Київ, Україна

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗИТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЛЮДЕЙ І ТВАРИН У ПРОЦЕСІ UZPH (URBAN ZOO PSYCHOLOGICAL HELP)

Н. В. Здоровенко, Н. В. Бондаренко, СЗОШ "Надія", м. Київ, Україна. **Концептуальні основи організації позитивної взаємодії людей і тварин у процесі UZPH (Urban Zoo Psychological Help).**

***Ключові слова*:** діти з інвалідизуючими захворюваннями та особливими навчальними потребами; методика Urban Zoo Psychological Help.

Анотація. Під час контакту "дитина – тварина" проводилося психологічне спостереження за реакцією дітей. Весь процес занять проходив під керівництвом фахівців зоопарку. Здійснювався постійний моніторинг зоопсихологічного стану тварин в процесі активної взаємодії з людьми, з метою запобігання нанесенню тваринам шкоди. Було виокремлено наступні варіанти реакції сприйняття дітьми тварин та відповідного відношення до них: I — адекватні реакції; II — не зовсім адекватні реакції; III — зовсім неадекватні реакції; IV — несприйняття дитиною тварини. За результатами взаємодії "дитина – тварина" можна зауважити, що неоціненна роль в проведенні методики UZPH належить зоогіду, насамперед: подача інформації, залучення дітей до обговорення різних аспектів життя тварин, спрямування зацікавленості.Ефективна результативність спостерігалася серед дітей I та II груп реагування на тварин, тоді як діти III і IV груп не виявили бажання повторної зустрічі з тваринами. Одержані позитивні результати свідчать про необхідність проведення подальших ґрунтовних досліджень у даному напрямку.

Н. В. Здоровенко, Н. В. Бондаренко, СОШ "Надежда", г. Киев, Украина. **Концептуальные основы организации по-**

зитивного взаимодействия людей и животных в процессе UZPH (Urban Zoo Psychological Help).

***Ключевые слова*:** дети с инвалидизирующими заболеваниями и особыми учебными потребностями; методика Urban Zoo Psychological Help.

Аннотация. При контакте "ребенок – животное" проводилось психологическое наблюдение за реакцией детей. Весь процесс занятий проходил под руководством специалистов зоопарка. Осуществлялся постоянный мониторинг зоопсихологичного состояния животных в процессе активного взаимодействия с людьми, с целью предотвращения нанесения животным вреда. Было выделено следующие варианты реакции восприятия детьми животных и соответствующего отношения к ним: I — адекватные реакции; II — не совсем адекватные реакции; III — совсем неадекватные реакции, IV — неприятие ребенком животного. По результатам взаимодействия "ребенок – животное" можно заметить, что неоценима роль в проведении методики UZPH принадлежит зоогиду, прежде всего: подача информации, привлечение детей к обсуждению различных аспектов жизни животных, направление зацикавленості. Ефективна результативность наблюдалась среди детей I и II групп реагирования на животных , тогда как дети III и IV групп не изъявили желания повторной встречи с животными. Полученные положительные результаты свидетельствуют о необходимости проведения дальнейших фундаментальных исследований в данном направлении.

Zdorovenko N. V., Bondarenko N. V., Special Secondary School "Hope", Kyiv, Ukraine. **Conceptual foundations of the organization of positive interaction of people and animals in the process of UZPH (Urban Zoo Psychological Help).**

***Keywords*:** children with disabling diseases and special educational needs; Urban Zoo Psychological Help.

Abstract. During the "child-animal" contact, psychological observation of the reaction of children was carried out. The whole process of classes was led by zoo specialists. The zoopsychological state of animals was continuously monitored in the process of active interaction with people in order to prevent harm to animals. The following variants of the reaction of children's perception of animals and the corresponding attitude towards them were highlighted: I — adequate reactions; II — not quite adequate reactions; III — completely inadequate reactions, IV — the child's rejection of the animal. According to the results of the "child-animal" interaction, it can be noted that the zoo- guide plays an invaluable role

in carrying out the UZPH methodology, first of all: giving information, involving children in discussing various aspects of animal life, the direction of cycling. animals, while children of the third and fourth groups did not express the desire to meet again with animals. The obtained positive results indicate the need for further fundamental research in this direction.

Школа "Надія" створена для дітей із важкими соматичними та психофізичними вадами. В ній навчаються діти з комплексними інвалідизуючими патологіями.

Планування роботи по взаємодії "дитина – тварина" враховує наступні ланки:

- Контакт (візуальний, аудіальний, кін естетичний);
- Відношення (сприйняття дитиною тварини);
- Дії (реакція дитини на певну тварину);
- Результат контакту.

Пройдено початковий, тестовий, етап впровадження розробленої програми UZPH.

Перший, дистанційний, контакт відбувався на території зоопарку. При такому контакті діти і тварини знаходяться на певній дистанції; діти спостерігають за тваринами, які знаходяться в умовах, наближених до природних.

Подальший, близький, контакт дітей із тваринами відбувався на базі школи. Використовувалися тварини невеликого розміру, добре знайомі дітям (черепаха, кролик та ін.). діти мали можливість безпосередньо спостерігати за тваринами, торкатися їх, гратися з ними, а також відслідковувати поведінку тварин, їх реакцію на взаємодію з дітьми.

Під час контакту "дитина – тварина" проводилося психологічне спостереження за реакцією дітей. Весь процес занять проходив під керівництвом фахівців зоопарку. Здійснювався постійний моніторинг зоопсихологічного стану тварин в процесі активної взаємодії з людьми, з метою запобігання нанесенню тваринам шкоди.

Методика UZPH на етапі близького контакту здійснюється наступним чином:

Фахівець зоопарку — "зоогід" ("провідник по світу природи") — знайомить дітей із тваринами, переключає на тварину локус уваги дітей. Він звертає увагу дітей на тварин як на живих істот, пропонуючи дітям відповісти на питання:

- Що тварині потрібно для життя?
- Де вона живе в природі?
- Чим ця тварина харчується?
- Що може заважати тварині?

Було виокремлено наступні варіанти реакції сприйняття дітьми тварин та відповідного відношення до них:

I — адекватні реакції (≈ 65 %);

II — не зовсім адекватні реакції (≈ 23 %);
III — зовсім неадекватні реакції (≈ 7 %);
IV — несприйняття дитиною тварини (≈ 5 %).

Адекватна реакція сприйняття — це усвідомлення необхідності поваги до тварини, розуміння різниці між своїми потребами і потребами конкретної тварини (пестити та годувати — свої бажання, відмінні від потреб тварини на даний момент). Дитина, яка сприймає тварину адекватно:

- Розуміє, що перед нею жива істота;
- Знає, що в тварини існують свої потреби та вподобання;
- Розуміє, що кожна тварина виявляє свій характер та відповідні реакції на подразники.

Не зовсім адекватне сприйняття тварини виявляється в тому, що дитина:

- Вирізняє живих тварин технічно (використовує підхід "жива – нежива природа");
- Здогадується, що тварина має власні потреби, але ігнорує їх на користь своїх власних;
- Не усвідомлює, що тварина, як жива істота, може втомитися або отримати травму в процесі гри;
- Сприймає спілкування з твариною як можливість отримати задоволення від гри ("нова інтерактивна іграшка") — задоволення власних потреб.

При неадекватному сприйнятті тварини не сприймаються дитиною як живі істоти, вона ставиться до них як до рухливих механізмів або іграшок. При цьому, тварини можуть викликати в дитини негативні емоції з відповідними реакціями. Відсутність сприйняття дитиною тварини виявляється в тому, що дитина ставиться до об'єктів живої природи так само, як до об'єктів неживої, вирізняє тварин на малюнках — і водночас не звертає уваги на живу тварину поруч, тобто, розуміння живої істоти є суто технічним.

Фактори впливу на результат контакту дитини із твариною можна розподілити на дві групи. По-перше, це фактори, що виявляються з боку тварини: теплокровна тварина чи холоднокровна, її розмір, темперамент, характер та інші якості. По-друге, фактори з боку дитини: стан фізичного та психічного здоров'я, особистісні особливості (характер, темперамент, акцентуації тощо), рівень інтелектуального розвитку.

За результатами взаємодії "дитина – тварина" можна зауважити, що неоціненна роль в проведенні методики UZPH належить зоогіду, насамперед: подача інформації, залучення дітей до обговорення різних аспектів життя тварин, спрямування зацікавленості. Слід зауважити, що кількість дітей, які брали участь у заняттях із тваринами, поки що недостатня для того, щоб зробити статистично достовірну обробку результатів дослідження. Частина дітей постійно брали участь у заняттях із тваринами, а на кожній зустрічі були задіяні різні тварини. Ефективна результативність спостерігалася серед дітей I та II груп реагування на тварин, тоді як діти III і IV груп не виявили бажання повторної зустрічі з тваринами. В I-й групі дітей спостерігалося підвищення емоційного фону, поліпшення настрою, збільшення навчального

інтересу, спричиненого зацікавленістю та бажаннями дізнатися більше про тварин (конкретних і в цілому) — про їх спосіб життя, сезонні зміни в поведінці, вплив умов життєвого середовища (природнього та штучного), співіснування з іншими тваринами тощо. В II групі дітей відмічалося: зниження егоцентризму (переключення локусу уваги з внутрішнього на зовнішній — з власних потреб на потреби тварин); зниження рівня гіперактивності, завдяки збільшенню рівня уваги (спостереження за поведінкою тварин); стриманість у поведінці; виникнення поваги до тварин як до живих істот; поява інтересу до життя тварин.

Висновки. Таким чином, попередні дослідження вказують на значний реабілітаційний потенціал застосування методики UZPH у дітей із інвалідизуючим захворюваннями і може бути рекомендована для використання (окремо та в комплексі з іншими методами), зокрема, з метою стимуляції пізнавального інтересу та інтересу до навчання, покращення процесу соціалізації, вироблення комунікативних навичок і здатності до емпатії. Одержані позитивні результати свідчать про необхідність проведення подальших ґрунтовних досліджень у даному напрямку.

УДК 615.8:599.723+39

РУХАДЗЕ МАНАНА
доктор медицинских наук, профессорУниверситет имени святой царицы Тамары при Грузинской Патриархии, г. Тбилиси, Грузия

ГРУЗИНСКАЯ ШКОЛА РАЙТТЕРАПИИ (ИППОТЕРАПИИ)

Рухадзе Манана, доктор медицинских наук, профессор, Университет имени святой царицы Тамары при Грузинской Патриархии, г. Тбилиси, Грузия. **Грузинская школа райттерапии (иппотерапии).**

***Ключевые слова*:** райттерапия (иппотерапия), лечебно-реабилитационное воздействие, Грузия.

Аннотация. Под термином “райттерапия”, или “иппотерапия”, понимается лечение с помощью верховой езды. Одними из основоположников научных разработок и их дальнейшего внедрения в практику медицинской реабилитации является группа ученых грузинской школы райттерапии под руководством профессора Д. М. Цверава. Райттерапия (иппотерапия) воздействует на организм человека двумя факторами — биомеханическим и психогенным. При реабилитации больных для части нозологий ведущим является биомеханический фактор воздействия, а для другой — психогенный.

Рухадзе Манана, доктор медичних наук, професор, Університет імені святої цариці Тамари при Грузинській Патріархії, м. Тбілісі, Грузія. **Грузинська школа райттерапії (іпотерапії).**

***Ключові слова*:** райттерапія (іпотерапія), лікувально-реабілітаційний вплив, Грузія.

Анотація. Під терміном “райттерапія”, або “іпотерапія”, розуміється лікування за допомогою верхової їзди. Одними з основоположників наукових розробок і їх подальшого впровадження в практику медичної реабілітації є група вчених грузинської школи райттерапії під керівництвом професора Д. М. Цверава. Райттерапія (іпотерапія) впливає на організм людини двома факторами — біомеханічних і психогенним. При реабілітації хворих для частини нозологій провідним є біомеханічний фактор впливу, а для іншого — психогенний.

Rukhadze Manana, PhD, MD, professor, University of St. Queen Tamara at the Georgian Patriarchate, Tbilisi, Georgia.
Georgian School of Raytherapy (Hippotherapy).

***Keywords*:** raytherapy (hippotherapy), treatment and rehabilitation effect, Georgia.

Abstract. The term "raytherapy", or "hippotherapy", refers to treatment with riding. One of the founders of scientific research and their further implementation in the practice of medical rehabilitation is a group of scientists from the Georgian school of raytherapy under the leadership of Professor D. M. Tsverava. Rayt therapy (hippotherapy) affects the human body by two factors — biomechanical and psychogenic. In the rehabilitation of patients, for the part of the nosologies, the leading factor is the biomechanical influence factor, and for the other — the psychogenic one.

Лошадь всегда являлась вдохновением для художников, поэтов, писателей и других представителей искуства. Однако оздоровительное воздействие лошади подчеркивается многими целителями древности.

Под термином райттерапия, или иппотерапия, понимается лечение с помощью верховой езды.

Корни райттерапии (иппотерпии) заложены в далеком прошлом, наверное, с тех времен когда человек подчинил себе лошадь, ощутил и оценил ее магическое влияние. Первые источники об оздоровительной пользе лошади, которые дошли до нас, принадлежат Гиппократу и Эскулапу.

Гиппократ подчеркнул "оздоровительный ритм" лошади при разных аллюрах и конный спорт отнес к методу с универсальным воздействием, а Эскулап считал, что предпосылкой здоровья является "холодный душ, ходьба босиком и верховая езда".

С древних времен и со средневековья верховая езда считалась положительным эффективным методом, наряду с физическими упражнениями, чистого воздуха и других природных факторов. Однако положительное влияние верховой езды носило эмпирический характер.

Если медики предыдущих веков лошадь признавали, в основном, как способ физического совершенствования, сохранения здоровья и предупреждения болезней, то в двадцатом веке верховая езда обрела лечебно-реабилитационное назначение.

Райттерапию внедрили в высокоцивилизованных странах мира — в Англии, Голандии и Дании; затем основательные научные исследования проводились в Германии, Грузии, Франции и Швеицарии, которые создали медицинские основы лечебной верховой езды. В настоящее время райттерапия развивается как в научном, так и в практическом направлениии, и в других странах Европы — в Польше, в странах Прибалтики, в России, а также в странах Азии.

Первая официональная международная конференция по лечебной верховой езде была проведена в 1970 г. (Биркенроит). В настоящее время специалисты райттерапии (иппотерапии) объединены во всемирных и европейских научно-практических ассоциациях. Систематически проводятся научно-практические конгресы — раз в 2 года международный, и раз 3 года европейский.

В настоящее время райттерапия (иппотерапия) признана как метод физической реабилитации, которая осуществляется как с оздоровительной, так и с лечебной целью. В основе такого признания лежат научные исследования, проводимые в различных странах мира. Одними из основоположников научных разработок и их дальнейшего внедрения в практику медицинской реабилитации является группа ученых грузинской школы райттерапии под руководством профессора Д. М. Цверава.

Райттерапия (иппотерапия) воздействует на организм человека двумя факторами — биомеханическим и психогенным. При реабилитации больных для части нозологий ведущим является биомеханический фактор воздействия, а для другой — психогенный.

На сегодняшний день, лечебная верховая езда развивается по нескольким направлениям:

1. Лечебная верховая езда и вольтижировка для детей с поведенческими расстройствами, а также для умственно отсталых и трудновоспитуемых детей.

2. Верховая езда как спорт для лиц с ограниченными возможностями (инвалидов) с целью общего оздоровления и улучшения физического состояния, а также для социальной реабилитации.

3. Иппотерапия (райттерапия), как метод лечения и реабилитации при различных соматических заболеваниях — при болезни позвоночника (детей и взрослых), детских церебральных параличах, ишемической болезни сердца (постинфарктное состояние), мочекаменной болезни и других.

Все эти группы лиц получают одновременно как биомеханическое, так и психогенное влияние от лошади.

УДК 613.8:615.8+599.723

Л. Г. КИРИЛЛОВА

доктор медицинских наук, научный руководитель отделения психоневрологии ГУ "Институт педиатрии, акушерства и гинекологии имени академика О. Н. Лукьяновой НАМН Украины"

А. А. МИРОШНИКОВ

научный сотрудник отделения психоневрологии ГУ "Институт педиатрии, акушерства и гинекологии имени академика О. Н. Лукьяновой НАМН Украины"

А. С. БУРАГО

магистр психологии, директор Благотворительной организации "Иппотерапевтический центр "Спирит", г. Киев, Украина

РОЛЬ ИППОТЕРАПИИ В КОМПЛЕКСНОЙ РЕАБИЛИТАЦИИ ДЕТЕЙ С РАССТРОЙСТВАМИ АУТИСТИЧЕСКОГО СПЕКТРА

Л. Г. Кириллова, доктор медицинских наук, научный руководитель отделения психоневрологии ГУ "Институт педиатрии, акушерства и гинекологии имени академика А. Н. Лукьяновой НАМНУ", ***А. А. Мирошников***, научный сотрудник отделения психоневрологии ГУ "Институт педиатрии, акушерства и гинекологии имени академика А. Н. Лукьяновой НАМНУ", ***А. С. Бураго***, магистр психологии, директор благотворительной организации иппотерапевтического центра "Спирит", г. Киев, Украина. **Роль иппотерапии в комплексной реабилитации детей с расстройствами аутистического спектра.**

***Ключевые слова*:** иппотерапия, дети с расстройствами аутистического спектра, реабилитация.

Аннотация. Результаты проведенного исследования показали положительное влияние иппотерапии на физические, коммуникативные и когнитивные функции детей с расстройствами спектра аутизма. У детей, которые посещали занятия по иппотерапии, отмечалось снижение уровня агрессии и самоагрессии, улучшение речевого развития, понимания инструкций, социальных норм, увеличение активного словарного запаса, повышения заинтересованности социальными контактами.

Полученные результаты свидетельствуют об эффективности иппотерапии в комплексной реабилитации детей с расстройствами аутистического спектра, ее положительном влиянии на нормализацию двигательного, когнитивного, языкового и социального развития, а также перспективность дальнейших исследований данного метода.

Л. Г. Кирилова, доктор медичних наук, науковий керівник відділення психоневрології ДУ "Інститут педіатрії, акушерства і гінекології імені академіка О. М. Лук'янової НАМНУ", ***О. О. Мірошніков***, науковий співробітник відділення психоневрології ДУ "Інститут педіатрії, акушерства і гінекології імені академіка О. М. Лук'янової НАМНУ", ***А. С. Бураго***, магістр психології, директор Благодійної організації Іпотерапевтичного центру "Спіріт", м. Київ, Україна. **Роль іпотерапії в комплексній реабілітації дітей із розладами аутистичного спектру.**

***Ключові слова*:** іпотерапія, діти з розладами аутистичного спектру, реабілітація.

Анотація. Результати проведеного дослідження продемонстрували позитивний вплив іпотерапії на фізичні, комунікативні та когнітивні функції дітей із розладами спектру аутизму. В дітей, які відвідували заняття з іпотерапії, відмічалося зниження рівня агресії та самоагресії, покращення речового розвитку, розуміння інструкцій, соціальних норм, збільшення активного словникового запасу, підвищення зацікавленості соціальними контактами. Одержані результати свідчать про ефективність іпотерапії в комплексній реабілітації дітей з розладами аутистичного спектру, її позитивний вплив на нормалізацію рухового, когнітивного, мовного та соціального розвитку, а також перспективність подальших досліджень даного методу.

Kirillova L. G., PhD, MD, Scientific Director of the Department of Psychoneurology of the State Institution "Institute of Pediatrics, Obstetrics and Gynecology named after Academician A. N. Lukyanova NAMNU"; Kyiv, Ukraine, ***A. A. Miroshnikov***, Researcher, Department of Psychoneurology, State Institution " Institute of Pediatrics, Obstetrics and Gynecology named after Academician A. N. Lukyanova NAMNU", ***A. S. Burago***, Master of Psychology, Director of the charitable organization of the hippotherapy center "Spirit". **The Role of Hippotherapy in the Complex Rehabilitation of Children with Autism Spectrum Disorders.**

***Keywords*:** hippotherapy, children with autism spectrum disorders, rehabilitation.

Abstract. The results of the study showed a positive effect of hippotherapy on the physical, communicative and cognitive functions of children with autism spectrum disorders. Children who attended hippotherapy classes showed a decrease in the level of aggression and self-aggression, improvement of speech development, understanding of instructions, social norms, an increase in active vocabulary, increased interest in social contacts. The results indicate the effectiveness of hippotherapy in the complex rehabilitation of children with autism spectrum disorders, its positive effect on the normalization of motor, cognitive, language and social development, as well as the prospects of further research of this method.

Иппотерапия — один их методов физической реабилитации, который успешно используется у детей с неврологическими нарушениями. Как иппотерапия, так и лечебная верховая езда представляют собой методы, объединяющие физическую и психо-эмоциональную реабилитацию с тренингом социальных, коммуникативных, когнитивных и речевых навыков. Особенно позитивное влияние иппотерапия имеет на детей с нарушениями психического развития, в частности с расстройствами аутистического спектра.

Расстройства аутистического спектра (РАС) определяются как гетерогенная группа нарушений развития нервной системы, которые имеют разнообразную этиологию, но характеризуются общими симптомами, связанными с нарушениями социального взаимодействия и коммуникативных функций, а также стереотипностью и ограниченностью поведения или интересов).

На сегодняшний день РАС является одним из наиболее распространенных и тяжелых по своим клиническим проявлениям нервно-психических заболеваний в мире и в Украине, что ставит эту группу заболеваний на одно из первых мест среди актуальных проблем нейропедиатрии и реабилитологии.

Ежегодно количество пациентов, страдающих РАС, растет во всем мире. Согласно последним данным распространенность заболеваний этой группы составляет примерно 1 : 50 детей. Согласно официальным статистическим данным Министерства здравоохранения Украины, за пять лет — с 2009 по 2013 — заболеваемость РАС выросла на 19,4 %: с 0,55 до 1,61 на 100 тыс. детского населения.

Основными методами восстановительного лечение детей РАС являются программы поведенческой коррекции, однако, иппотерапия может играть роль важного метода в комплексном лечении таких детей и помогать достигать важных терапевтических результатов.

Известно, что использование иппотерапии улучшает такие физические показатели ребенка как равновесие, мышечная сила и кординация движений. Также, было доказано, что иппотерапия эффективна в улучшении речи, сенсорного восприятия, а также социальных навыков. В процессе занятий дети часто формируют эмоциональную связь с лошадью, что побуждает их к

выполнению заданий формирующих навыки общения и социального взаимодействия.

Целью нашей работы было проведение оценки эффективности применения иппотерапии у детей с РАС, а также изучение ее влияния на физические, социальные и коммуникативные функции данной группы пациентов.

Материалы и методы. Под нашим наблюдением находилось 25 детей с РАС в возрасте 2–6 лет (средний возраст 3,8 ± 1,22 г.), среди них 14 мальчиков и 11 девочек. Все дети имели установленный диагноз РАС в соответствии с критериями DSM-V и результатам опросника M-CHAT. Каждый ребенок из основной группы наблюдения прошел курс иппотерапии, который состоял из 20 занятий длительностью 30 мин. с интервалом в 2 дня между занятиями. Для оценки эффективности лечения использовалась шкала Autism Treatment Evaluation Checklist (ATEC), которая состоит из 4-х субшкал: I — речь и коммуникативные функции; II — социальные функции; III — сенсорные и когнитивные функции; IV — физические функции и поведение. В контрольной группе находилось 20 детей, сопоставимых по возрасту и полу с основной группой. Дети из контрольной группы в период проведения исследования получали только ежедневную психолого-педагогическую коррекцию.

Результаты и анализ проведенных исследований. Полученные результаты исследования представлены в таблице.

Динамика показателей по субшкалам ATEC у детей с РАС основной и контрольной групп

Субшкалы теста ATEC	Количество детей с РАС с позитивной динамикой по шкалам ATEC (абс. ч./%)		Относительный иск (R)	Нижняя граница 95 % довери-тельного интервала (CI)	Верхняя граница 95 % доверительного интервала (CI)
	Основная группа, n = 25	Контрольная группа, n = 20			
I	18 (72,0)	12 (60,0)	1,2	0,78	1,85
II	16 (64,0)	12 (60,0)	0,85	0,58	1,26
III	17 (68,0)	13 (65,0)	1,13	0,72	1,78
IV	22 (88,0)	11 (55,0)	1,53*	1,00	2,36

Примечание. Различия между исследуемыми группами статистически значимые.

У большей части детей основной группы, после окончания курса лечения, отмечалося улучшение показателей по всем субшкалам ATEC. По всем четырем шкалам у детей основной группы удалось достичь более высоких позитивных результатов лечения по сравнению с контрольной группой. Однако, при сравнении с показателями детей контрольной группы, статистически значимые различия были выявлены только по шкале IV (физические функции, поведение). У детей основной группы отмечалось снижение гиперактивности,

улучшение самоконтроля, снижение уровня агрессии и самоагрессии, нормализация мышечного тонуса, улучшение крупной и мелкой моторики, походки, равновесия, коррекция осанки. Также отмечалось улучшение речевого развития, понимания инструкций, социальных норм, увеличение активного словарного запаса, появление новых речевых функций (например фразовой речи), увеличение интереса к социальным контактам, совершенствования сюжетной игры. Были отмечены случаи, когда дети с отсутствием речи, впервые начинали использовать слова для комуникации с лошадью или для произнесения ее имени. Остается открытым вопрос относительно устойчивости позитивных эффектов иппотерапии, для изучения этого вопроса запланировано проведение повторной оценки участников исследования через 1 и 3 мес.

Как в основной так и в контрольной группах, наиболее низкий процент позивных результатов лечения был получен по субшкале социальных функций. Данный факт можно объяснить тем, что социальные функции являются продуктом интегративных функций личности, развитие которых требует сложных согласованных действий различных центров головного мозга. Нарушение социальных контактов представляют собой ядерные симптомы расстройств аутистического спектра, которые имеют наиболее негативное влияние на качества жизни ребенка.

Известно, что 80–90 % детей с РАС имеют нарушения моторики. Моторные функции являются важным компонентом эффективного функционирования ребенка т. к. необходимы для формирования навыков самообслуживания, участия в играх и других видах деятельности наравне со сверстниками и т. л. При этом большая часть детей с РАС не получают адекватной физической реабилитации, что часто усугубляет их социальную изоляцию. Однако, в последние годы растет интерес к методам физической реабилитации. Доказано их положительное влияние на языковые, когнитивные функции, поведение у детей с РАС. По данным В. И. Козявкина (2015) среди 385 детей с РАС, получавших лечение по системе интенсивной нейрофизиологической реабилитации, у большинства пациентов отмечалось улучшение языковых, когнитивных и социальных функций, расширение двигательного диапазона, улучшение большой и мелкой моторики.

Метод иппотерапии безопасен для детей и не имеет побочных эффектов. Согласно унифицированному протоколу медицинской помощи и реабилитации детям с РАС (приказ МОЗ Украины от 15.06.2015 № 341) метод иппотерапии не противопоказан детям с РАС может использоваться в комплексной реабилитации таких пациентов.

Обращает на себя внимание тот факт, что доказательная база эффективности иппотерапии увеличивается с каждым годом – растет количество контролируемых исследований в зарубежных странах.

В г. Киев более 5 лет функционирует Благотворительная организация “Иппотерапевтический центр “Спирит”, которая является ведущим учреждением Украины в сфере применения иппотерапии для реабилитации детей с заболеваниями нервной системы. Ежегодно в центре оказывается помощь

более чем 300 детям с различной патологией нервной системы в т. ч. с РАС. За годы работы специалистами центра накоплен значительный опыт реабилитации детей с тяжелыми нарушениями психического развития. Ежегодно растет количество обращений в наш центр пациентов с различными формами РАС.

В 2017-2018 гг. на базе "Иппотерапевтического центра "Спирит" совместно с Киевским медицинским университетом впервые в Украине были проведены курсы тематического усовершенстования по ипотерапии для специалистов сферы реабилитации. Несмотря на это значительное событие, потребность в подготовке специалистов по иппотерапии остается актуальной, как и проблема ознакомлении широкого круга специалистов по реабилитации с возможностями данного метода.

Выводы. Результаты проведенного исследования показали позитивное влияние иппотерапии на физические, коммуникативные и когнитивные функции детей с РАС.

По нашим наблюдениям, у детей, посещавших занятия по иппотерапии отмечалось снижение гиперактивности, улучшение самоконтроля, снижение уровня агрессии и самоагрессии, улучшение речевого развития, понимания инструкций, социальных норм, увеличение активного словарного запаса, увеличение интереса к социальным контактам.

Большинство детей с аутизмом неспособны интегрировать получаемые сенсорные стимулы и понять, как их тела связаны с внешним миром. Иппотерапия — отличный способ помочь ребенку получить ощущение осознания тела. Улучшая сенсорную интеграцию иппотерапия дает детям с РАС ощущения себя и своих тел, увеличивает их социальный и коммуникативный репертуар, облегчая взаимодействие с окружающим миром. Уверенность в себе ребенка возрастет, как только он сформируют чувство компетентности, научившись взаимодействовать и работать с лошадью.

Данное исследование, безусловно, имеет ряд ограничений, среди которых, прежде всего, отсутствие распределения пациентов по возрастным группам, уровнем интеллекта и социального функционирования, сопутствующей патологии. Также следует учитывать малую выборку исследования. Несмотря на эти ограничения, полученные результаты указывают на эффективность иппотерапии в комплексной реабилитации детей с РАС, ее положительное влияние на нормализацию двигательного, когнитивного, языкового и социального развития, а также перспективность дальнейших исследований данного метода.

УДК 613.8:615.8:599.742.7

О. О. ДРЕВІЦЬКА
доктор медичних наук, доцент ДУ "Інститут психіатрії МОЗ України", м. Київ, Україна

ПОЗИТИВИ ФЕЛІНОТЕРАПІЇ

О. О. Древіцька, доктор медичних наук, доцент, ДУ "Інститут психіатрії МОЗ України", м. Київ, Україна. **Позитиви фелінотерапії.**

***Ключові слова*:** фелінотерапія.

Анотація. Проведено огляд джерел наукової літератури щодо фелінотерапії та з'ясовано її позитивний вплив на здоров'я людини.

О. О. Древицкая, доктор медицинских наук, доцент, ГУ "Институт психиатрии МЗ Украины", г. Киев, Украина. **Позитивы фелинотерапии.**

***Ключевые слова*:** фелинотерапия.

Аннотация. Проведен обзор источников научной литературы по фелинотерапии и выяснено ее положительное влияние на здоровье человека.

Drevitska O. O., PhD, MD, associate professor, State Enterprise "Institute of Psychiatry of the Ministry of Health of Ukraine, Kyiv, Ukraine. **Positive Felinotherapy.**

***Keywords*:** felinotherapy.

Abstract. An overview of sources of scientific literature about felinotherapy has been reviewed and its positive effect on human health has been determined.

Актуальність. В епоху постаріння населення і при збільшенні кількості самотніх людей, дітей з аутизмом, — надзвичайно важливим є заповнення "вакууму" спілкування. Ані домашній Інтернет, ані смартфони не можуть так позитивно діяти на людину, як домашні улюбленці. Оскільки проживання у квартирах із собаками ускладнене: їх потрібно вигулювати мінімум двічі на день, — то вибір за котами може бути очевидним для людей, які проживають у багатоповерхових будинках.

***Мета*:** провести аналіз публікацій щодо позитивного впливу на здоров'я людини кішкотерапії.

***Результати*:** Зарубіжних публікацій щодо фелінотерапії набагато більше, і цей метод лікування має всі підтвердження щодо позитивного впливу на людину ряду факторів. Досліджено наступне: якщо протягом декількох хвилин гладити кішку, у людини нормалізується кров'яний тиск, скорочується ризик повторного інсульту та інфаркту. Стан пацієнтів після експериментів був схожим із самопочуттям після сеансу медитації та релаксації.

Група медиків під керівництвом Аднана Куреши вивчала дані про здоров'я 4435 американців у віці від 30 до 75 років. З них 2435 були власниками кішок, а 2000 не тримали вдома тварин. За 10-річний період спостереження у власників котів ризик померти від серцевого нападу виявився на 30 % нижчим. Цей результат можна пояснити тим, що у власників тварин спостерігалися: кращі показники кров'яного тиску, нижчий вміст холестерину в крові. Відомо ряд випадків, коли кішки запобігали серцевому нападу або допомагали при гіпертонічних кризах, рятуючи господаря від інсульту. Вони не відходили від свого господаря по кілька годин, нічого не пили і не їли, старанно бурчали і заспокоювалися тільки тоді, коли хворому ставало краще.

У Берлінському університеті геронтології групою вчених було проведено дослідження впливу кішок на тривалість життя їх власників. Висновки, отримані в результаті дослідження: більше 3000 власників кішок, показали, що люди, у яких протягом життя була кішка, живуть у середньому на 10,3 роки довше, ніж ті, що не мали цих тварин. На думку геронтологів, кішки — справжній еліксир молодості для їх власників.

Шкіра людини безпосередньо пов'язана через нервові рецептори з головним мозком. Гладячи кішку, через шкіру пальців рук передаються сигнали в мозок, з'являється відчуття розслаблення і спокою. Коли кішка або собака лащиться і господар погладжує її шерсть — це не що інше, як електростатичний вплив слабкими струмами. Вся фізіотерапія сьогоднішнього дня побудована на впливі на нас слабкими струмами. Так що кішка — це, по суті, домашній фізіотерапевтичний прилад.

Фізики встановили, що звук "мур-мур" видається в частотному діапазоні від 25 до 150 Гц. Медицина ці частоти використовує для загоєння ушкоджень кісткової тканини. Професор Клінт Рубін виявив, що вплив звуком в діапазоні 20–50 герц збільшує зростання і зміцнює кістки на 20 відсотків. Отже, наявність кішки в оселі може бути досить корисним для дітей і для жінок, які страждають на остеопороз.

Багаторічні спостереження лікарів показали, що біологічний вплив кішок сильніший, ніж котів. Кішки краще "лікують" захворювання нервової системи, внутрішніх органів. Коти прекрасні цілителі остеохондрозу, радикуліту, артозу. Довгошерсті кішки (перська, ангорська, сибірська, і ін.) — як "неврологи", допомагають при безсонні, роздратуванні і депресії; короткошерсті з плюшевою шерстю (екзотичні, британські, шотландські, блакитні та ін.) "спеціалізуються" на серцево-судинних захворюваннях; кішки короткошерстих і безшерстих порід (сіамські, орієнтальні, сфінкси і ін.) лікують хвороби печінки, нирок, гастрит, коліт.

Отже, в цілому, коти, не тільки домашні улюбленці, — вони ще й одночасно домашні “терапевти”, які, однак, теж потребують взаємності та певної турботи про їх правильне харчування та гігієнічний догляд.

УДК 159.92:376:379.8

С. С. ІВАНОВА
докторант кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП".
Науковий керівник: д-р мед.наук, доцент, професор кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП" Коляденко Н. В., м. Київ, Україна

ЧИ ІСНУЄ АЛЬТЕРНАТИВА ДЕЛЬФІНОТЕРАПІЇ? МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ АВТОРСЬКОЇ МЕТОДИКИ UZPH (URBAN ZOO PSYCHOLOGICAL HELP) В ПСИХОКОРЕКЦІЇ ДІТЕЙ ІЗ ЗАХВОРЮВАННЯМИ СПЕКТРА АУТИЗМУ

С. С. Іванова, докторант кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП", м. Київ, Україна. **Чи існує альтернатива дельфінотерапії? Можливості застосування авторської методики UZPH (Urban Zoo Psychological Help) в психокорекції дітей із захворюваннями спектру аутизму.**

***Ключові слова*:** зоотерапія, психокорекція.

Анотація. Ефективність UZPH щодо впливу на психічні стани дітей може бути порівняна з такими при дельфінотерапії, але перевагою даної методики є насамперед адекватність і нешкідливість для тварин, залучених до занять із дітьми. До того ж, UZPH, у порівнянні з дельфінотерапією, є значно менш витратною методикою, що робить її доступною для широких кіл дітей із важкими обмеженнями здоров'я, для яких включення спілкування з тваринами в комплекс реабілітаційних програм дозволяє значно підвищити результативність лікувально-реабілітаційних втручань. Перевагою UZPH, у порівнянні з іншими зоотерапевтичними методиками, є її профілактичне спрямування, що надає можливість проведення даної методики фахівцями без спеціальної психологічної освіти для звичайних відвідувачів зоопарку.

С. С. Иванова, докторант кафедры психологии ЧАО "ВУЗ "МАУП", г. Киев, Украина. **Существует ли альтернатива дельфинотерапии? Возможности применения авторской методики UZPH (Urban Zoo Psychological Help) в психокоррекции детей с заболеваниями спектра аутизма.**

***Ключевые слова*:** зоотерапия, психокоррекция.

Аннотация. Эффективность UZPH по влиянию на психические состояния детей может быть сопоставима с таковыми при дельфинотерапии, но преимуществом данной методики является прежде всего адекватность и безвредность для животных, привлеченных к занятиям с детьми. К тому же, UZPH, по сравнению с дельфинотерапией, является значительно менее затратной методикой, что делает ее доступной для широких кругов детей с тяжелыми ограничениями здоровья, для которых включение общения с животными в комплекс реабилитационных программ позволяет значительно повысить результативность лечебно-реабилитационных вмешательств. Преимуществом UZPH, по сравнению с другими зоотерапевтическими методиками, является ее профилактическая направленность, что предоставляет возможность проведения данной методики специалистами без специального психологического образования для обычных посетителей зоопарка.

Ivanova S. S., doctoral student of the Department of Psychology of PJSC "University "MAUP", Kyiv, Ukraine. **Is there an Alternative to Dolphin Therapy? The Possibility of Using the Author's Method UZPH (Urban Zoo Psychological Help) in the Psycho-correction of Children with Autism Spectrum Diseases.**

***Keywords*:** zootherapy, psychocorrection.

Abstract. The effectiveness of UZPH in influencing the mental states of children may be comparable to those in dolphin therapy, but the advantage of this technique is primarily the adequacy and harmlessness for animals involved in activities with children. In addition, UZPH, compared with dolphin therapy, is a significantly less costly technique, which makes it accessible to a wide range of children with severe disabilities, for whom the inclusion of communication with animals in a complex of rehabilitation programs can significantly increase the effectiveness of treatment and rehabilitation interventions. The advantage of UZPH, in comparison with other zootherapeutic techniques, is its preventive focus, which provides the possibility of carrying out this technique by specialists without special psychological education for ordinary visitors to the zoo.

Здавна відомо, що спілкування з тваринами благотворно впливає на людину. Щоденні прогулянки з собакою рятують від гіподинамії, а поглажування кішки заспокоює нерви. Але останнім часом тварин стали активно використовувати і при реабілітації дітей з важкими захворюваннями — ДЦП, олігофре-

нія, ЗПР і т. д. З'явилися спеціальні методики занять з тваринами-терапевтами [1; 6].

Окремі види анімалотерапії іменуються назвами видів тварин, які беруть участь у лікувальному процесі. Виділяють іпотерапію (лікування за допомогою коней), дельфінотерапію, фелінотерапію (лікування із залученням кішок), каністерапію, або лікувальну кінологію (лікування за допомогою собак). В принципі, при вмілому підході, багато тварин можуть позитивно впливати на здоров'я і душевний стан людини [1–6]. Методика Urban ZOO Psychological Help (UZPH) розроблена співробітниками Київського зоопарку з урахуванням аналогічного досвіду інших зоопарків в нашій країні та за кордоном, при тісній співпраці з лікарями та психологами, може бути освоєна та застосована працівниками зоопарку, які не мають спеціальної психологічної освіти, та спрямована як на дітей, так і дорослих, причому не лише для психологічної корекції осіб із порушеннями здоров'я, але і з профілактичною метою, покращення психоемоційних станів звичайних відвідувачів зоопарку.

З кожним роком збільшується кількість дітей з обмеженими можливостями здоров'я та особливими потребами. Діти з такими проблемами потребують особливого індивідуально-орієнтованого підходу, що включає підтримку їх особистісного розвитку, формування психологічних передумов навчання, оптимізацію дитячо-батьківської взаємодії, а батьки — в кваліфікованій психологічній допомозі. Основна мета проведення занять UZPH з особливими дітьми — сприяти процесу реабілітації та соціальної адаптації дітей в умовах сучасного життя.

Завдання, вирішувані за допомогою методики UZPS, як і будь-яких зооте-рапевтичних втручань взагалі, зводяться до того, щоб [1; 4]:

- навчити дітей розуміти свою соціальну роль в житті людей, доглядати за тваринами, сприяти гармонізації міжособистісних відносин дітей і суспільства, самореалізації дітей — реалізації їх внутрішнього потенціалу, потреби бути значущим для інших, що необхідно для уникнення глибокої особистісної кризи;
- створити умови для прояву дітьми доброти і толерантності один до одного й інших людей, створити умови для формування в дітей впевненості в собі;
- зняти стрес, нормалізувати роботу нервової системи, психіки в цілому;
- створити сприятливу психологічну обстановку, сприяти як психічній, так і соціальній реабілітації дітей.

Для досягнення поставленої мети і завдань, фахівці Київського зоопарку в рамках роботи з особливими дітьми проводять заняття, для яких обирають тварин з урахуванням віку дітей, рівнів інтелектуального розвитку, специфіки інвалідизуючого захворювання. Розроблені та відпрацьовані різні підходи до роботи з дітьми, які мають порушення зорового сприйняття, розлади спектру аутизму, хвороби серцево-судинної системи, підібрані й підготовлені відповідні тварини.

Для покращення роботи нами, з урахуванням світового досвіду використання спілкування з тваринами із терапевтичною метою та відповідних рекомендацій фахівців [1; 4] були розроблені вимоги до організації терапевтичних занять їх загальна структура і зміст для груп дітей різного віку і різної патології.

Тварин, з якими знайомляться діти в процесі заняття, зручно розташовувати на столі. Дітей слід розсаджувати на відстані 3–5 метрів від демонстраційного столу, бажано в один ряд.

Терапевтична група дітей, сформована для занять із тваринами, повинна вміщувати не більше 10–12 осіб. Обов'язкова присутність і участь педагогів або батьків [1; 3]. Види тварин обираються відповідно до мети заняття. Необхідно враховувати вік, рівень інтелектуального розвитку і ступінь порушення психіки. Основна умова при підборі видів тварин — вони мають викликати тільки позитивні емоції, а не страх. Для тактильного контакту не можна пропонувати хижих птахів, лисицю, мавпу. Моменту тактильного спілкування слід приділяти особливу увагу, особливо при роботі з дітьми, які мають обмеження зорового сприйняття, тому що таким дітям необхідно "дізнатися на дотик" і порівняти пір'я птахів, шерсть звіра, панцир черепахи. Пропонований список тварин: півень, качка, черепаха, ящірка, морська свинка, кролик, кішка, їжак, неотруйна змія [1]. В Київському зоопарку в роботі з дітьми використовують також хом'ячків, голубів, фретку. Якщо діти зовсім маленькі (1–3 роки), кількість тварин слід скоротити до 5–6, показуючи найбільш "простих" і відомих (півень, качка, черепаха, кішка, кролик). Тривалість заняття — 15–20 хвилин. Для старших дітей час занять збільшується, але, з огляду на специфіку аудиторії, заняття має тривати не більше 40–45 хвилин [1; 4].

Структура заняття [1; 2; 4]:

На початку фахівець демонструє тварину, розташовану на столі, чітко вимовляє її назву. Діти вчаться відповідати на питання "Хто це?" і прослуховують коротке повідомлення про даний вид тварин, спосіб життя, харчування, спілкування, які звуки є характерними для даної тварини.

Далі відбувається тактильне знайомство з твариною, — дітям пропонують доторкнутися до тварини, погладити її, дати відповідь на питання "яка вона?". Пояснюють, як доторкнутися до тварини так, щоб не злякати її, щоб їй було приємно. Підносять тварину до кожної дитини, при цьому дотримуючись норм безпеки. Фахівець надає коментарі, вербалізуючи тактильні переживання дітей. Цей етап є більш тривалим і потребує значної уваги та попередньої підготовки, насамперед через те, що діти, особливо з розладами спектру аутизму, можуть відчувати страх перед тваринами або виявляти до них неконтрольовану агресію. Якщо дитина боїться погладити тварину, не потрібно наполягати і тим більше примушувати її. Потрібно залучити увагу дитини, дати можливість спостереження за тактильним спілкуванням з твариною інших дітей. Потрібно заохочувати і хвалити дітей, стимулюючи зацікавленість і позитивні емоції [1; 4].

Відповідаючи на питання “Яка тварина?”, діти описують її зовнішній вигляд, що сприяє розвитку мови. Діти вчаться використовувати прикметники та антоніми, порівнювати будову тіла різних тварин між собою та з будовою тіла людини: у тварини чотири лапки, а у людини? У тварини вушка ростуть ось тут, ось так, а у людини? У тварини є хвостик, а у людини? [1; 2; 4].

В процесі заняття, на наступному етапі діти набувають навичок спостереження за поведінкою тварини, визначення її емоційного стану, відповідаючи на питання: “Що вона відчуває?” На цьому етапі фахівець звертає увагу дітей на поведінку тварини, на те, як вона реагує на те, що відбувається: злякалася, насторожилася, відчуває задоволення тощо. Важливо, щоб діти вчилися адекватно реагувати на поведінку тварини: намагалися її заспокоїти, ласкаво до неї зверталися, посміхалися. Обговорюються поняття: “хороший”, “добрий”, стани тварини (“перелякана — вона тебе боїться, посміхнися їй, акуратно, ніжно погладь її по шерсті”) тощо. Негативні характеристики тварин (“небезпечна”, “зла”, “сердита”) не використовують, не обговорюють, тому що мета занять — подолання страхів, поява позитивних емоцій. Обов’язкова умова занять — доступність пояснень, розмова з дітьми зрозумілою мовою: вживання лише простих слів, коротких, зрозумілих речень, без використання складних наукових термінів [1; 3; 4].

Подібні заняття можуть проводиться для дітей із різними захворюваннями. Залежно від ступеня і характеру захворювання, поставлених зоотерапевтичних завдань, набір тварин може змінюватися — збільшуватися, ускладнюватися (наприклад, можна демонструвати лисицю, мавпу і інших). Але серед тварин, яких демонструють, завжди мають бути ті, які пристосовані до тактильного контакту, до яких можна доторкнутися.

У групах дітей з нормальним інтелектуальним розвитком рекомендується проводити обговорення занять. Порівнюючи тварин, діти можуть вказувати на схожість або відмінність, знаходити риси, властиві тільки даному виду. Добре, якщо діти задають питання, виявляючи пізнавальний інтерес. Фахівець з’ясовує, що діти запам’ятали, хто їм більше сподобався, хто з їх точки зору найкрасивіший, самий хитрий, найспритніший і так далі. Можна дати дітям завдання намалювати тварину, яка найбільше сподобалася,зліпити її з пластиліну, описати в коротенькому творі, придумати історію про тварину.

Якщо, наприклад, діти на занятті знайомляться з їжаком, фахівець супроводжує демонстрацію тварини приблизно такими словами: “Це їжачок. Подивіться, які у нього голки! Голки захищають їжачка, щоб його ніхто не з'їв. А животик у їжачка м’який, вкритий шерстю. Голок на животику немає. У їжачка чотири лапки” (фахівець бере їжачка в руки і показує черевце і лапки тварини). “Щоб сховати, захистити свій м’який животик, їжачок згортається клубком” (фахівець показує, як їжачок вміє згортатися). “Дивіться: і чорний носик, і чорні лапки, і м’який животик — все сховалося під колючими голками. Їжачок живе в лісі. Він бродить ввечері і вночі по лісі, ловить жуків, черв’яків, равликів. Коли їжачок сердиться або хоче кого-небудь налякати, він фиркає”.

Пропонуючи дітям доторкнутися до їжачка, фахівець попереджає: “Доторкніться легенько до голок їжачка. Але будьте обережні, щоб не вколоти пальці. Голки в їжачка — колючі”.

Під час тактильного знайомства з твариною діти повинні сидіти на місцях. До них підносять тварину і дають доторкнутися всім бажаючим по черзі. При цьому тварина має бути повернена мордочкою до фахівця, а спинкою — до дітей. Це міра безпеки, щоб тварина не вкусила дитину. Необхідно стежити, щоб діти, торкаючись до тварини, гладили її не проти шерсті, а по шерсті (їжака, відповідно, гладили по голках, а не проти голок) [2; 5].

Батьки і педагоги відзначають, що зустрічі дітей із тваринами в зоопарку сприятливо впливають на їхній емоційний стан — викликають позитивні емоції, надихають, заряджають оптимізмом і життєвою енергією [6; 7]. Спілкування з тваринами приносить дітям задоволення, а дотик до шерсті, до шкіри “гостей” з природного світу стає для деяких дітей цілою подією. Для тих дітей, які мають вади зору, це пізнання оточуючого світу “на дотик”, можливість не лише почути про тварину та уявити її, але й дізнатися про те, яка ця тварина насправді. Після заняття діти з психоневрологічними обмеженнями здоров’я відчувають себе набагато комфортніше, нормалізується їх психологічний стан. Однак, особливістю UZPH в порівнянні з іншими методиками зооterапевтичного спрямування, є можливість проведення занять фахівцями без спеціальної психологічної освіти і використання не лише з лікувальною метою, але й для звичайних відвідувачів зоопарку з метою психопрофілактики, зняття психоемоційної напруги, підвищення стресостійкості, адаптаційних можливостей організму.

Найголовнішою особливістю UZPH є обережне, дбайливе ставлення до тварин, яких залучають до роботи з дітьми, особливо тактильного контакту. Для того, щоб зрозуміти, яким чином реагують тварини на активне спілкування з людьми, запобігти шкідливим впливам і небажаним негативним наслідкам, нами розроблена оціночна шкала, за допомогою якої здійснюється моніторинг стану тварин — учасників занять.

Наші попередні дослідження свідчать про те, що ефективність UZPH щодо впливу на психічні стани дітей може бути порівняна з такими при дельфінотерапії, але перевагою даної методики є насамперед адекватність і нешкідливість для тварин, залучених до занять із дітьми. До того ж, UZPH, у порівнянні з дельфінотерапією, є значно дешевшою методикою, що робить її доступною для широких кіл дітей із важкими обмеженнями здоров’я, для яких включення спілкування з тваринами в комплекс реабілітаційних програм дозволяє значно підвищити ефективність лікувально-реабілітаційних втручань.

Висновки. Таким чином, спілкування з тваринами часто є самим яскравим і незабутнім епізодом для дітей з інвалідизуючими захворюваннями, сприяє активізації психоемоційного розвитку і пізнавальних процесів, формуванню комунікативних навичок, що робить UZPH важливою компонентою реабілітаційного процесу. Методика UZPH є не менш ефективною, ніж дельфінотерапія, але відрізняється як економічністю, а отже, доступністю для широких

кіл дітей із порушеннями здоров'я, а також нешкідливістю для тварин і дбайливим ставленням до них. Перевагою UZPH в порівнянні з іншими зоотерапевтичними методиками є її профілактичне спрямування, що робить можливим проведення даної методики фахівцями без спеціальної психологічної освіти для звичайних відвідувачів зоопарку.

Список використаних джерел

1. *Дубровкін Є. В.* Методика проведення виїзних лекцій для дітей-інвалідів / Є. В. Дубровкін // Науково-просвітницька робота в зоопарках. — 2002. — Вип. 1. — С. 144–145.
2. *Дубровкін Є. В.* Брат мій Їжак, брат мій Кролик. Методика зоотерапии в комплексній реабілітації дітей з обмеженими можливостями / Є. В. Дубровкін [та ін.] // Дошкільна освіта. — 2003. — № 10. — С. 20–31.
3. *Давидова О. М.* Тренінг як метод роботи з батьками, які виховують дитину з обмеженими можливостями здоров'я, в умовах Лекотека / О. М. Давидова // Психологічні науки: теорія і практика: Матеріали V Міжнародної наукової конференції (червень 2017 р.). — М.: Буки-Веди, 2017. — С. 33–38.
4. *Зазикін А. І.* Анімалотерапія в Смоленському зоопарку / А. І. Зазикін, О. Л. Анохова // Науково-просвітницька робота в зоопарках: Міжвід. збір. наукових і науково-метод. праць. — 2008. — Вип. 2. — С. 67–69.
5. Методичні рекомендації щодо організації роботи Лекотека в установах соціального обслуговування населення / Упоряд.: Т. В. Сапожникова, Ю. А. Мазеева, Т. С. Щігрева, Т. С. Меньшикова, З. С. Подорогіна [ред. Т. В. Сапожникова]. — Бійськ, 2015. — 414 с.
6. Світ природи і дитина: Методика екологічного виховання дошкільників [ред. Л. М. Маневцова, П. Г. Саморуков]. — СПб.: АКЦІДЕНТ, 1998.
7. *Шевригін Б. В.* Тварини — наші цілителі / Б. В. Шевригін, А. В. Шевригіна. — М., 1998.

УДК 613.8:615.8+591.5:591.6

Є. Є. САВОН
кандидат біологічних наук, методист відділу інформаційно-просвітницької роботи Київського зоологічного парку загальнодержавного значення

В. КОГАН
учениця 10 класу, вихованка гуртка юннатів Київського зоологічного парку загальнодержавного значення, м. Київ, Україна

АНАЛІЗ СВІТОВОГО ДОСВІДУ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОГО ВПЛИВУ ТВАРИН НА ПРИКЛАДІ МЕТОДИК AAA (ANIMAL-ASSISTED-ACTIVITIES) ТА AAT (ANIMAL-ASSISTED-THERAHY)

Є. Є. Савон, кандидат біологічних наук, методист відділу інформаційно-просвітницької роботи Київського зоологічного парку загальнодержавного значення; ***В. Коган***, учениця 10 класу, вихованка гуртка юннатів Київського зоологічного парку загальнодержавного значення, м. Київ, Україна. **Аналіз світового досвіду психокорекційного впливу тварин на прикладі методик AAA (Animal-Assisted-Activities) та AAT (Animal-Assisted-Therapy).**

***Ключові слова*:** психокорекція, тварини.

Анотація. Лікування за участі тварин є частиною концепції green care, в якій тварини, рослин, сади, парки і навіть просто ландшафти допомагають в лікувальні різноманітних порушень. Сьогодні відсутні чіткі наукові дані, які допомогли б визначити найбільш ефективні методики роботи з максимальним терапевтичним ефектом. Актуальним є визначення стандартних методик, які найменш шкідливі як для пацієнтів, так і для тварин. Необхідні подальші дослідження для кращого визначення програм терапевтичного використання тварин, забезпечення стандартизованих методик, обережного і ефективного використання потенціалу тварин і широке впровадження відповідних методик для використання фахівцями медичного профілю.

Е. Е. Савон, кандидат биологических наук, методист отдела информационно-просветительской работы Киевского зоологического парка общегосударственного значения; ***В. Коган***,

ученица 10 класса, воспитанница кружка юннатов Киевского зоологического парка общегосударственного значения, г. Киев, Украина. **Анализ мирового опыта психокоррекционной влияния животных на примере методик AAA (Animal-Assisted-Activities) и AAT (Animal-Assisted-Therapy).**

***Ключевые слова*:** психокоррекция, животные.

Аннотация. Лечение с участием животных является частью концепции green care, в которой животные, растения, сады, парки и даже просто ландшафты помогают в лечебные различных нарушений. Сегодня отсутствуют четкие научные данные, которые помогли бы определить наиболее эффективные методики работы с максимальным терапевтическим эффектом. Актуальным является определение стандартных методик, которые наименее вредны как для пациентов, так и для животных. Необходимы дальнейшие исследования для лучшего определения программ терапевтического использования животных, обеспечения стандартизированных методик, осторожного и эффективного использования потенциала животных и широкое внедрение соответствующих методик для использования специалистами медицинского профиля.

Savon Ye. E., PhD of Biological Sciences, methodologist of the department of information and educational work of the Kiev Zoological Park of national importance; ***Kogan V.***, pupil of the 10th form, a pupil of the circle of young men of the Kyiv Zoological Park of national importance; Kiev, Ukraine. **An analysis of the world experience of the psycho-correctional impact of animals on the example of AAA (Animal-Assisted-Activities) and AAT (Animal-Assisted-Therapy) techniques.**

***Keywords*:** psychocorrection, animals.

Abstract. Animal treatment is part of the concept of green care, in which animals, plants, gardens, parks and even simply landscapes help in the treatment of a variety of disorders. Today, there are no clear scientific data that would help to identify the most effective methods of working with the maximum therapeutic effect. Actual is the definition of standard techniques, which are the least harmful for both patients and animals. Further research is needed to better define the programs for the therapeutic use of animals, to ensure standardized techniques, to carefully and efficiently utilize the potential of animals, and to widely apply appropriate techniques for use by medical professionals.

Лікування за участі тварин є частиною концепції green care, в якій тварини, рослин, сади, парки і навіть просто ландшафти допомагають в ліку-

вальні різноманітних порушень. Це можна перекласти приблизно як "екодопомога". Ці поняття відносяться до допоміжих альтернативних заходів у медицині complementary alternative medicine [1]. Частиною цієї концепції є Animal assisted interventions (AAI) — втручання за участі тварин-асистентів (ВТА) — термін, яким замінили термін "pet therapy" (терапія за допомогою улюбленців). Можна зустріти, також, скорочення Animal-facilitated therapy (AFT). AAI включає в себе AAT, (animal-assisted therapy) або лікування з тваринами-асистентами, AAA (Animal-assisted activities) заходи за участю тварин-асистентів і SAP (service animal programs) — програми для службових тварин.

AAT є цілеспрямованим втручанням. Для кожного пацієнта встановлюються програма лікування і цілі, які включають корекцію фізичного, соціального, емоційного, когнітивного, психологічного стану. Процес адмініструє фахівець, результати терапії вимірюються та документуються. Терапія за участю тварин сприяє зниженню рівня кортизолу і підвищенню серотоніну, що знижує напруженість, зменшує відчуття болю, сприяє послабленню тривоги, створює відчуття комфорту і спокою. AAT допомагає пом'якшенню дефіциту соціальних навичок, збільшення соціальної взаємодії, зниженню проблемної поведінки і стресу.

Заходи за участю тварин (AAA) — менш спеціалізована взаємодія, що передбачає контакт пацієнтів з тваринами без участі кваліфікованого працівника. Така концепція отримала назву "meet and greet". Приклад таких заходів — візит тварин в лікарню або санаторій. Таким чином, заходи з тваринами мають на меті не стільки корекцію певної поведінки, скільки підвищення загального благополуччя. Терапевтичні результати, пов'язані з AAA — поліпшення в соціальному функціонуванні, підвищення настрою, зниження стресу, неспокою і самотності; розвиток навичок релаксації. Взаємодія з собаками підвищує позитивну поведінку, емпатичність і сфокусованість. Важливим фактором є можливість відволіктися від хвороби.

SAP (service animal programs) — в даному виді взаємодії найчастіше використовують собак, які допомагають в повсякденній діяльності людям з різними порушеннями, тим самим зменшуючи їх залежність від інших осіб. Крім собак-поводирів є програми навчання для собак, що супроводжують людей з діабетом та епілепсією [2].

AAI широко використовують у терапії з 1964 року, її засновником вважають дитячого психіатра Б. Левінсона [3]. AAI часто описують як категорію перспективних додаткових практик, для яких бракує методик як для роботи з пацієнтами, так і для оцінки ефективності.

***Яких тварин застосовували в терапії*:** Найчастіше використовували коней та собак. Є досвід AAI за участі вислюків та мулів, корів, кролів, свиней, кіз домашніх птахів та гризунів. Крім собак і коней, в AAT застосовують також альпак.

Де використовується AAI. Є досвід застосування AAI у відділеннях невідкладної допомоги, у педіатричних відділеннях, для лікування дітей з хро-

нічними хворобами та ВІЛ. Використання тварин покращує самопочуття дітей та прищеплює дітям навики з самодогляду [4; 5].

ААІ є інноваційним інструментом в сфері лікування депресії, тривоги, наркоманії, шизофренії, розладах аутистичного спектру [6–8].

ААТ може ефективно використовуватися для ресоціалізації неадаптованих підлітків та реабілітації жертв сексуального насильства, особливо дітей [9].

Є позитивний досвід застосування ААІ у терапії хвороби Альцгеймера [10]. Каніс та іппотерапію використовували для пацієнтів, які схильні до насильства, у більшості з них було діагностовано шизофренію або шизоаффективний розлад [11; 12]. Також отримано позитивні результати у використанні корів, коней, кроликів, свиней, домашню птицю, кішок та собак при роботі з пацієнтами з шизофренією, афективними розладами і тривожністю [13]. Є дані, що програми догляду за тваринами підвищували самовизначення, зменшували наявність психіатричних симптомів, поліпшували самооцінку у пациентів з шизофренією. ААІ допомагає позбутися самотності, розвиває відчуття відповідальності, знижує рівень стресу, розвиває навички турботи, сприяє поліпшенню самооцінки [14; 15]. Застосування морських свинок у дітей з РАС підвищувало соціальну активність пацієнтів, вони стали частіше контактувати з вчителями і один з одним. Саме групові сеанси заходів з тваринами є найбільш ефективними для дітей з РАС, так як під час взаємодій з тваринами діти також взаємодіяли один з одним. За оцінкою вчителів і батьків, спостерігалося зниження проблемної поведінки, а також підвищення соціальної активності. У той же час, академічна успішність не змінилася ні в досліджуваній, ні в контрольній групі, хоча батьки відмітили підвищення бажання відвідувати школу [16]. Виконання робочих завдань у дітей за участі тварин давало кращі результати, ніж просто контакт з тваринами, але лише у випадку успішного виконання. Позитивний досвід включав відволікання від хвороби, розвиток гнучкості у вирішенні завдань і підвищення самооцінки в результаті подолання завдань. Причому, відзначена залежність: чим складніше були поставлені завдання, тим раніше проявлявся терапевтичний ефект. Більше 2/3 терпевтів, які брали участь в експерименті визнали значний внесок ААТ в успіх психотерапії [17].

***Основні проблеми у використанні ААІ*:**

• питання законодавчої сертифікації, що забезпечить безпечне для пацієнтів втручання;

• захист тварин від експлуатації. В цій області не вистачає досліджень про видові особливості тварин, способи оцінки їх благополуччя, норми участі в процесі терапії, механізми взаємодії людей і тварин, тощо.

Висновки.

1. ААТ — багатообіцяючий додатковий природний засіб для покращення функціональної автономії і якості життя людей з когнітивними та фізичними порушеннями.

2. Відсутні чіткі наукові дані, які допомогли б визначити найбільш ефективні методики роботи з максимальним терапевтичним ефектом.

3. Етичні питання використання ААІ як щодо пацієнтів людей, так і щодо тварин, також, потребують подальшої розробки з метою визначення стандартних методик, які найменш шкідливі як для пацієнтів, так і для тварин.

4. Необхідні подальші дослідження для кращого визначення програм терапевтичного використання тварин, забезпечення стандартизованих методик, обережного і ефективного використання потенціалу тварин і широке впровадження ААТ для використання фахівцями медичного профілю.

Список використаних джерел

1. The Role and Impact of Animals with Pediatric Patients / A. T. Goddard, M. J. Gilmer // Pediatr Nurs. — 2015. — V. 41. — P. 65–71.
2. Animal-assisted interventions in internal and rehabilitation medicine: a review of the recent literature / L. S. Muñoz, G. Ferriero, E. Brigatti, R Valero, F. Franchignoni // Panminerva Med. — 2011. — V. 53. — P. 129–136.
3. Animal-assisted therapies and activities as innovative approaches to mental health interventions / F. Cirulli // Ann Ist Super Sanita. — 2011. — V. 47. — P. 339–340.
4. Ontological security and connectivity provided by pets: a study in the selfmanagement of the everyday lives of people diagnosed with a long-term mental health condition / H. Brooks, K. Rushton, S. Walker, K. Lovell, A. Rogers // BMC Psychiatry. — 2016. — V. 16. —P. 409.
5. Natural healers: a review of animal assisted therapy and activities as complementary treatment for chronic conditions / R. Reed, L. Ferrer, N. Villegas // Rev Lat Am Enfermagem. — 2012. — V. 20. — P. 612–618.
6. Farm animal-assisted intervention: relationship between work and contact with farm animals and change in depression, anxiety, and self-efficacy among persons with clinical depression / I. Pedersen, T. Nordaunet, E.W. Martinsen, B. Berget, B. O. Braastad // Issues Ment Health Nurs. — 2011. — V. 32. — P. 493–500.
7. Animal-assisted intervention for autism spectrum disorder: a systematic literature review / M.E. O'Haire // J Autism Dev Disord. — 2013. — V. 43. — P. 1606–1622.
8. Animal-assisted interventions as innovative tools for mental health / F. Cirulli, M. Borgi, A. Berry, N. Francia, E. Alleva // Ann Ist Super Sanita. — 2011. — V. 47. — P. 341–348.
9. The psychiatric aspects of animal assisted therapy / N. Bánszky, E. Kardos, L. Rózsa, J. Gerevich // Psychiatr Hung. — 2012. — V. 27. — P. 180–190.
10. Stepping out of the shadows of Alzheimer's disease: a phenomenological hermeneutic study of older people with Alzheimer's disease caring for a therapy dog / A. Swall, B. Ebbeskogb, C. L. Hagelinb, I. Fagerbergd // Int J Qual Stud Health Well-being. — 2017. — V. 12.
11. Animal-assisted therapy with chronic psychiatric inpatients: equine-assisted psychotherapy and aggressive behavior / J. R. Nurenberg, S. J. Schleifer, T. M. Shaffer // Psychiatric Services. — 2015. — V. 66 — P. 80–86.
12. Animal-assisted therapy with farm animals for persons with psychiatric disorders / B. Berget, B. O. Braastad // Clin Pract Epidemiol Ment Health. — 2008. — V. 11. — P. 4–9.
13. Using Animal-assisted Therapy to Enrich Psychotherapy / J. L. Amerine, G. B. Hubbard // Adv Mind Body Med. — 2016. — V. 30. — P. 11–21.

14. Animal-assisted therapy with farm animals for persons with psychiatric disorders: effects on self-efficacy, coping ability and quality of life, a randomized controlled trial / B. Berget, O. Ekeberg, B. O. Braastad. — 2008. — V. 11. — P. 4–9.
15. Animal-assisted therapies and activities as innovative approaches to mental health interventions / F. Cirulli // Ann Ist Super Sanita. — 2011. — V. 47. — P. 341–348.
16. Effects of Classroom Animal-Assisted Activities on Social Functioning in Children with Autism Spectrum Disorder / M. E. O'Haire, S. J. McKenzie, S. McCune // J Altern Complement Med. — 2014. — V. 20. — P. 162–168.
17. Human-animal relationships: from daily life to animal-assisted therapies / M. Grandgeorge, M. Hausberger // Ann Ist Super Sanita. — 2011. — V. 20. — P. 397–408.

УДК 111:130.1:159.91+314:616-009:616-02

КОЗЛОВ МИХАИЛ
доктор философии, Эксперт Института интеграции и профессиональной адаптации, г. Нетания (Израиль)

АУТИЗМ КАК ОДНА ИЗ ВЕТВЕЙ ЭВОЛЮЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Козлов Михаил, доктор философии, Эксперт Института интеграции и профессиональной адаптации; г. Нетания (Израиль). **Аутизм как одна из ветвей эволюционного развития человечества.**

***Ключевые слова*:** расстройство аутистического спектра, эмпатия, рабочая (кратковременная) память, дефолтная нервная сеть.

Аннотация. На основании статистики о прогрессирующем росте числа детей с расстройством аутистического спектра и анализе процессов, сопутствующих этому расстройству, делается предположение, что такое генетическое растройство может свидетельствовать о формировании одной из ветвей эволюционного развития человечества.

Козлов Михаїл, доктор філософії, Експерт Інституту інтеграції та професійної адаптації; м. Нетанія (Ізраїль). **Аутизм як одна з гілок еволюційного розвитку людства.**

***Ключові слова*:** розлад аутистичного спектру, емпатія, робоча (короткочасна) пам'ять, дефолтна нервова мережа.

Анотація. На підставі статистики про прогресуючому зростанні числа дітей з розладом аутистичного спектра і аналізі процесів, супутніх цього розладу, робиться припущення, що таке генетичне розлад може свідчити про формування однієї з гілок еволюційного розвитку людства.

Kozlov Mikhail, PhD, Expert of the Institute for Integration and Professional Adaptation; Netanya (Israel). **Autism as one of the Branches of the Evolutionary Development of Mankind.**

***Keywords*:** autistic spectrum disorder, empathy, working (short-term) memory, default network.

Abstract. Based on statistics on the progressive increase in the number of children with an autistic spectrum disorder and analy-

sis of the processes accompanying this disorder, it is assumed that such a genetic disorder may indicate the formation of one of the branches of the evolutionary development of humanity.

На проходившей 20.09.2018 года в г. Хайфа Международной научно-практической конференции: “Проблемы и направления развития современного общества” на руководимой проф. Григорием Брехманом секции “Пре-, пери- и постнатальные медицинские проблемы, препятствующие развитию современного общества” проф. Анатолий Чуприков привел статистику роста числа детей-аутистов с 1995 года по 2017 год [1]. Так в 1995 году в мире было соотношение 1 на 5000 детей. В 2000 году это соотношение было 1 на 2000. В 2010 году 1 на 110, а уже в 2017 году это соотношение составило 1 на 50. Подобное соотношение 1 к 50 было отмечено в 2011–2012 годах у школьников США [2]. По данным, приведенным в [3], с 1960-х годов резко выросло число детей, у которых был диагностирован аутизм. И по прогнозу, приведенному в докладе [1], в 2020 году каждый 30-й ребенок будет аутистом, а уже в следующем десятилетии аутистом будет каждый второй. Если построить график по этим данным, он будет близок к экспоненте.

В соответствии с теорией разума, аутизм (расстройство аутистического спектра, ASD — autistic spectrum disorder) — это нейробиологическое расстройство, которое значительно ухудшает социальное взаимодействие, вербальное и невербальное общение и поведение [4]. Люди с таким расстройством, наступающем в младенчестве или детстве, отличаются эгоцентризмом, отсутствием стремления к социальной коммуникации и взаимодействию, скудностью эмоций, склонны к погружению в личные переживания и зачастую не проявляют интереса к реальной жизни. ASD является пожизненным нейропсихиатрическим состоянием, и его симптомы распространяются на большинство нейрокогнитивных систем, в том числе на визуальные, языковые и сенсомоторные функции [5].

По оценкам ученых, проявление ASD происходит в результате изменений на генетическом уровне [6], причиной которых могут быть изменяющиеся условия окружающей среды [3, 7].

За последнее время условия жизни людей стали существенно меняться. Значительно усовершенствовались орудия труда, что сказалось на изменениях организации мышления и человеческих навыков. Изменился уклад жизни, экологическая обстановка.

Как отмечалось в главе “Эволюция человеко-инструментального взаимодействия” книги “Заманчивые профили будущего” [8], массовое использование таких универсальных гаджетов, как смартфоны, изменило психофизику современного человека. Люди перестают запоминать или записывать необходимую им информацию. Для этого им служат видеокамеры и память смартфонов. Встроенные в смартфоны навигаторы позволяют легко ориентироваться в пространстве и прокладывать маршруты до места назначения, не храня в своей памяти требовавшихся ранее топографических ориентиров.

Подрастающее поколение начинает воспринимать мир через смартфоны. Все это оказывает существенное влияние на возможности человека к запоминанию информации и соответственно, в первую очередь, отражается на тех отделах мозга, которые связаны с памятью. На лекции “Биологические основы речи” профессор Института Вейцмана Эдуард Коркотян высказал предположение, что в связи с развитием визуальных коммуникационных каналов роль слухового канала общения будет снижаться и это может сказаться на развитии двух зон мозга, которые отвечают за восприятие и формирование речи и письменности, и даже их деградации [9]. Это объясняется тем, что слуховой канал, получивший свое эволюционное развитие за счет большей надежности в человеческом общении, с развитием цифровых технологий начинает уступать свое преимущество зрительному каналу, в силу того, что информационно зрительный канал трехмерен или, как минимум, двухмерен на экране монитора, в отличие от одномерности звукового канала. При необходимости обработки все более увеличивающегося потока информации, зрительный канал дает неоспоримое преимущество за счет его значительно большей пропускной способности.

Если рассмотреть онтогенез общения, то на протяжения развития организма происходит изменение каналов коммуникации. Как считают специалисты в области пренатальной психологии, занимающиеся изучением поведения, восприятия и обучаемости ребенка, до его рождения еще в утробе матери происходит взаимное информационное общение с младенцем [10]. В первую очередь, это происходит при поступлении к ребенку через плаценту гормонов матери и, таким образом, он соответственно реагирует на ее эмоциональное состояние. После рождения ребенка, вначале в основном происходит его зрительное и тактильное общение на уровне мимики, жестов и прикосновений. И в этот период ребенок наиболее чувствителен к зрительному восприятию окружающей среды. В результате невербального общения, ребенок психологически развивается еще до освоения речи [11]. Позже ребенок все большее внимание уделяет вербальному общению и постепенно овладевает речью. Этот период, как правило, занимает от 2-х до 3-х лет и, возможно, эта задержка во времени связана с особенностью передачи консолидированной информации из временной в долговременную память [12]. Таким образом, ребенок по мере взросления проходит несколько этапов, в которых доминируют такие информационные каналы общения как гормональный, тактильный, зрительный и слуховой. Как мы видим, благодаря нейропластичности связей в мозге человека, возможна такая функциональная перестройка каналов общения. И пластичность мозга позволяет человеку осуществлять различные схемы интерфейса для общения с окружающим миром. В связи с развитием средств коммуникации выявляется несовершенство интерфейса человека при его общении с окружающим миром и с используемым интеллектуальным инструментом. Речевой канал общения имеет малую информационную пропускную способность и может со временем потерять свою значимость. Сказанное выше может иметь отношение к генетическому за-

креплению ASD. И здесь необходимо отметить, что проведенные исследования детей-аутистов с помощью магнитоэнцефалографии показали у них замедленную реакцию мозга при обработке звуковых сигналов [13].

Как сказано выше, речь является навыком, и этот навык формируется в течение длительного времени. Учитывая, что дети с самого малого возраста все больше и больше общаются с такими гаджетами, как смартфоны, у них резко снижается потребность в речевом общении. Они значительно больше получают информации через визуальный контакт. В какой-то степени снижением заинтересованности в речевом общении можно объяснить то, что в процессе развития ребенка иногда наблюдается в первые годы регресс в его развитии, который приводит к аутизму [14; 15].

Как отметил проф. Г. Брехман в докладе "Цивилизация и помехи созидательному развитию общества" [16], под воздействием измения общественных отношений меняется процедура общения матери с ребенком. Исходя из этого заключения, можно говорить об изменении формирующихся эмоциональных навыков у ребенка. Его эмоциональная матрица видоизменяется и закрепляются такие эмоциональные навыки, которые отдаляют его от стандартного поведения. Да и условия жизни в современном обществе способствуют этому.

Некоторые авторы [8] рассматривают процесс формировании Homo sapiens, в котором важную роль сыграло активное общение между соплеменниками, забота друг о друге и, как следствие, формирование положительных социальных навыков в обществе. Предполагается, что в закреплении этих навыков могла сыграть роль иррациональность мышления человека [8]. И иррациональная вера в добро, и мечты о чуде должны были стимулировать развитие интеллекта. Особенно такая иррациональность мышления проявляется во сне, во время дефолтного состояния мозга [17], когда он всецело погружен в субъектно-ориентированный абстрактный анализ ситуации и в прогнозирование. Общение в социуме стимулировало развитие в лимбической системе такого центра эмоций, как сострадание, который на анатомическом уровне начал развиваться рядом с более древним эмоциональным центром страдания [18]. И такая эмоция, как сострадание, получила важное значение в матрице основных эмоций человека [8].

Современные условия жизни позволяют во многом обходиться без коллективной поддержки и зависимости в быту от других людей. Для примера, вспомним, как отличаются отношения между соседями в коммунальной квартире и соседями в обычных домах. Снижение уровня зависимости друг от друга в тренде могло повлиять генетически на ослабление сравнительно более молодой эмоции сострадания. Это и отмечается для ASD в задержке развития системы эмоции сострадания, приводящей к снижению уровня эмпатии, ограничивающей способность идентифицировать психическое состояние других людей и соответственно эмоционально реагировать [19]. При этом, способность к систематизации процессов сохраняется, и даже наблюдается повышенная активность в этом направлении [19; 20]. Как показывают

исследования, у мальчиков ASD встречается значительно чаще, чем у девочек [3; 21], и при отсутствии у детей умственной отсталости это соотношение составляет 5,5 к 1. При том, что для умственно отсталых детей это соотношение составляет 2 к 1 [3].

Можно возразить, что информационная глобализация объединяет людей. Однако трудно сравнивать виртуальное общение с реальным. Тем паче, что даже для такой глобализированной системы, как интернет, уже рассматривается переход к его децентрализации [22]. Более того, интернет способствует эмоциональному разделению людей, что вполне устраивает аутистов.

Новые условия требуют изменения функциональных адаптационных свойств от человека и, соответственно, генетических эволюционных изменений. Природа в совершенствовании своих созданий в основном пользуется методом проб и оценок (ошибок). И в цепочке развития могут быть и отрицательные результаты. Но при наличии и положительных результатов, исходя из выбранных природой критериев (а таким критерием может быть принцип наименьшего действия), процесс эволюции идет дальше.

К настоящему времени среди лиц с ASD часто встречается умственная отсталость и даже умственная нетрудоспособность, что требует пожизненного ухода за ними и ложится бременем на плечи родных и близких, а также требует определенных затрат от общества. Однако встречаются и индивидуумы с высоким интеллектом [4], и как было отмечено [1], каждый десятый ребенок с аутизмом обладает повышенными интеллектуальными способностями. Возможно этот процент и выше, но специфика общения с аутистами может создать проблемы с выявлением этого. Если появление ASD — не тупиковая ветвь развития, то число адаптируемых к условиям внешней среды должно расти. Тут следует отметить замечание, что у социума, постоянно находящегося в тревожном состоянии, порождающем агрессивность или всеподавляющий страх у его членов, будет наблюдаться деградация и снижение интеллектуальных способностей, что можно рассматривать как процесс когнитивной деволюции [8].

В источниках литературы [15] говорится о приемах общения с детьми, которые позволяют скорректировать процесс развития аутизма у детей. Эта длительная процедура по формированию определенных навыков у детей-аутистов, способствующая их интеграции в обществе, конечно, полезна. В какой-то степени она напоминает процедуру переучивания левшей. Возможно, такая корректирующая процедура может положительно повлиять на генетическое закрепление навыков общения в социуме для ASD и на весь эволюционный процесс.

Следует отметить, что наследуемость ASD составляет порядка 80 % [5]. И если рассматривать отклонение в развитии индивидуума от принятой нормы как болезнь, то, с учетом приведенной в [1] статистики роста числа детей-аутистов, через некоторое время норму придется пересматривать, и в разряд больных могут попасть лица, считающиеся сейчас здоровыми. Во

всяком случае, уже появляются тенденции рассматривать аутизм как один из стилей жизни [23]. И в этом помогают современные технологии коммуникации. Так, некоторые аутисты участвуют в онлайн-сообществах и работают дистанционно, избегая неудобного для них общения напрямую, сопряженного с эмоциональными отношениями [24].

По приведенным в литературе данным видно, что число аутистов растет по экспоненте [1]. С учетом этого, явление аутизма можно рассматривать как сингулярный процесс. Его форма близка к сигмоидальной функции, достигнув вершины которой, процесс обычно приводит к качественным изменениям. И ASD можно рассматривать как проявление генетической эволюции человека, в результате которой может появиться новый вид человека типа Homo Individual.

В литературе приводятся следующие виды сингулярности [8]: технологическая, экономическая, политическая, культурная, демографическая, философская и научная, экологическая, информационная, финансовая, социальная и интеллектуальная. Все эти виды в значительной степени коррелированы между собой. И если предположить большую вероятность того, что точки сингулярности для них будут разнесены как во времени, так и в пространстве, то можно говорить о некоем пространственно-временном пятне сингулярности. С учетом рассматриваемой проблемы, сингулярность, связанную с эволюцией человека, можно рассматривать как закономерную. К этому можно добавить слова философа Александра Болдачёва: “Если в одной временной области совпадает множество сингулярных решений, это означает, что должно появиться нечто существенно новое, принципиально новая реальность, новый эволюционный этап” [25]. И будем надеяться, что эволюционный процесс развития человечества приведет к более его совершенной форме.

ASD рассматривается как расстройство развития распределенных нейронных систем, о чем свидетельствуют изменения микромасштабной, мезомасштабной и макромасштабной нейронной архитектуры. При этом отмечается преобладающее нарушение межсетевой и межсистемной связи, а не внутри отдельных сетей [5].

Было отмечено, что мозг у детей-аутистов в среднем весит больше обычного и занимает больший объём [26]. Однако, увеличение объема мозга не может быть значительным, так как существуют физические ограничения по увеличению массы мозга, связанные, в частности, с обеспечением его энергетических потребностей.

Проведенные инструментальные исследования показали значительные отличия в деятельности нервных сетей мозга у обычных людей (по представлениям настоящего времени) и с ASD.

Интересную особенность, связанную с отличием карты активация областей мозга у обычных людей и у аутистов, показали исследования, проведенные с помощью фМРТ [27]. На взятом из источников научной литературы [27] рисунке показана активация разных областей мозга при выполнении

двигательных задач, 1 — для контрольной группы здоровых людей, 2 — для людей с аутизмом.

Как видим, имеется резкое отличие на карте активации мозга, что говорит о его пластичности. В связи с этим, возникают сомнения по эффективности достаточно дорогих работ по картированию функций мозга применительно к формированию искусственного интеллекта [28; 29]. Одна из основных целей таких работ по созданию совершенного искусственного интеллекта путем копирования функционирования мозга человека может оказаться весьма трудной к достижению.

У обычных людей и людей с ASD значительно различается распределение в мозгу дефолтных нервных сетей [5; 30]. Такие отличия могут служить объективной инструментальной оценкой выявления ASD. И это, в частности, позволяет с высокой достоверностью отслеживать тенденции роста числа аутистов.

Поступающая к человеку внешняя информация и информация о его внутреннем состоянии, с учетом имеющейся матрицы эмоций, проходит процедуру ее восприятия сознанием человека (апперцепция) и заносится в кратковременную (рабочую) память (КП). Привязка поступающих сигналов к эмоциональной оценке формирует субъектно-ориентированные модели знаний (СМЗ) и дает субъективное осознание информации. Это позволяет субъекту прогнозировать развитие ситуации на основе анализа прошлого и текущих данных, вырабатывать цели и решения и осуществлять на основе этого адекватное поведение. Субъектно-ориентированные модели изменяются по мере накопления своего опыта и восприятия опыта других субъектов. При этом просходит выработка субъектом адаптированной к нему матрицы эмоций, исходя из его индивидуальных эмоциональных навыков, определяемых его физическими возможностями, опытом, социальной и природной средой, выбранных целей, обеспечивая ему элементы индивидуального самосознания [8; 12].

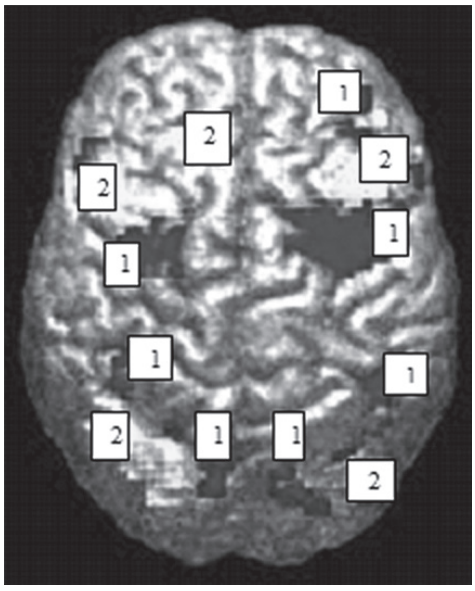

Рис. 1. **Активация разных областей мозга при выполнении двигательных задач у контрольной группы здоровых людей и у людей с аутизмом**

Кратковременная (рабочая) память участвует не только в оперативной обработке поступающей входной информации, но и в дальнейшей консолидации знаний [12; 31]. Такая процедура затруднена при активном реагировании человека на внешние сигналы из-за ограниченной пропускной способности КП. Джордж Миллер определил предел информационной пропускной способности кратковременной памяти (КП) человека числом 7 ± 2 чанков (“магическое число 7 ± 2”) [32], где чанк (chunk) некий смысловой образ (паттерн). Последующими когнитивными экспе-

риментами предел пропускной способности КП был понижен до четырех чанков [33], и в работе [34] он показан в диапазоне от трех до четырех чанков, если не учитывать повторяющиеся составляющие. Таким образом, при наличии нескольких внешних раздражителей КП занята только оперативным реагированием.

Природа нашла превосходное решение по повышению эффективности интеллектуального аппарата человека. Во время сна или в период длительного отдыха, при отсутствии требующих внимания непрерывно поступающих раздражителей мозг переходит в дефолтное состояние [35], в котором происходит интенсивная обработка и упорядочение ранее поступившей информации. Формирование новых более сложных субъектных моделей знаний производится в течение нескольких сот низкочастотных циклов дефолтной нервной сети по внутренним цепям обратных связей, охватывающих различные отделы мозга. Каждый раз при поступлении СМЗ в КП производится их новая эмоциональная оценка, осуществляя как бы новое их осознание. В процессе такой генерации СМЗ увеличиваются веса более достоверных для субъекта моделей знаний и происходит подавление других СМЗ [36].

В [30] рассматриваются в мозгу три взаимодействующие между собой системы, которые обеспечивают как оперативное реагирование, так и консолидацию информации. Это предназначенная для оперативного решения задач дорсальная сеть внимания (DAN — dorsal attention network), дефолтная нервная сеть (DN — default network), о которой говорилось выше, и управляющая ими лобно-теменная нейронная сеть (FPCN — frontoparietal control network). Между DAN и DN существует антикорреляционная связь и FPCN, анатомически размещенная между ними, осуществляет важную коммутирующую роль в динамической активации и подавлении этих сетей на основе определяемых FPCN целей [30; 37]. При этом DN разделяют на три подсети [30].

Как видим, энергетические ограничения сказались на функционировании мозга в части его быстродействия, информационной пропускной способности и ограничений по возможности в любое время проводить консолидацию информации.

Однако изменения условий обитания человека при сохранении интегральных энергетических затрат могут сказаться на функционировании отдельных составляющих мозга. В источниках литературы говорится об эволюционном изменении размера мозга и его отдельных частей в связи с эволюцией поведения человека [8]. Эволюция поведения человека всецело зависит от орудий труда, которыми он пользуется, и информационной средой, в которой он находится. В прошлом человеку была жизненно важна быстрота реакции на небольшое число одновременно протекающих событий, и его удовлетворяла пропускная способность КП. В современных условиях увеличился поток поступающей информации, на которую необходимо оперативно реагировать, при этом скорость реакции на каждый чанк не столь важна и может быть понижена. За человеком уже не гонится дикий зверь, но

возникают, например, проблемы на дорогах, приводящие к авариям, когда водитель одновременно говорит по телефону, смотрит на дорогу и на навигатор. С учетом этого, в условиях возрастающего взаимодействия человека с интеллектуальными инструментами желательно расширить пропускную способность КП с 4-х чанков до большего количества. Это может произойти в обмен на снижение скорости реагирования на внешние раздражители, поскольку изменились условия существования человека.

И, возможно, те отклонения в функционировании рабочей (кратковременной) памяти и повышенная способность к сенсорному восприятию и усиленному вниманию, которые отмечены в ряде исследований [38–40], связаны с изменением нервных сетей, обслуживающих КП, и направлены в сторону расширения ее пропускной способности. Эту гипотезу можно легко проверить с помощью тахистоскопа, используемого для определения объёма внимания, или другими инструментальными средствами.

Современного человека может не устраивать то, что для выработки оптимального решения на основе консолидации полученных текущих знаний приходиться прибегать к принципу “утро вечера мудренее” и ждать сна для того, чтобы перевести мозг в дефолтное состояние. В этом случае появляется в течение дня потребность в отключении на некоторое время от внешних раздражителей. Для этого иногда используются искусственные приемы отключения, прибегая к медитации путем концентрации внимания на резко ограниченное число раздражителей [41]. Вполне возможно, что наблюдаемая при ASD стереотипность и повторяемость поведения, типа раскачивания туловища [42], характеризует инстинктивное стремление личности на какое-то время отключиться от стандартной деятельности. И служит потребности в побуждении управляющей системы FPCN на периодическое погружение мозга в дефолтное состояние для консолидации получаемой текущей информации.

Человеком движет некоторый спектр потребностей, который заставляет ставить перед собой цели и добиваться их реализации, а также формирует такую более тонкую настройку как мотивы поведения. Спектр потребностей и их динамическая вариация характеризуют способности к адаптации человека в окружающем его мире. Меняется окружающая внешняя среда, и меняется и расширяется спектр потребностей, а с такой эволюцией потребностей и генетически закрепляются адаптационные свойства человека.

Выше была высказана гипотеза об эволюцинном превращении Homo Sapiens в Homo Individual. Однако, эта ветвь развития может быть не одной. Ряд авторов [8], как выход из проблемы ограниченной возможности мозга по обработке большого массива информации, рассматривают встраивание в мозг нейроинтерфейса, — в область, близко расположенную к таламусу, который является узлом связи коры головного мозга со всеми органами чувств. Таким образом, через встроенный в мозг субъектно-ориентированный интеллектуальный инструмент-помощник, названный “alter ego” [8], предполагается наладить двухстороннюю связь неокортекса с внешним миром. Воз-

можно, в дальнейшем генная инженерия позволит такой “alter ego” сделать естественной частью мозга.

И вполне возможно, что дальнейшее развитие человека как вида будет симбиозом рассмотренной выше эволюции мозга и встроенного в мозг субъектно-ориентированного “alter ego”.

Человеческий разум обладает свойством самосознания, воспринимая себя как некое “Я” со своей самооценкой, как личность [8]. Это самосознание возможно только на фоне общества со своим коллективным разумом. Такое соотношение индивидуального и коллективного разума динамично развивается. Оно, по всей видимости, может быть плодотворным только при соблюдении выработанного еще в древние времена принципа, определенного, в частности, в Талмуде, как “каждый человек — целый мир”. И такая децентрализация разумов позволяет сохранять как индивидуальность, так и гибкость в эволюционной адаптации.

Список использованной литературы

1. *Чуприков А. П.* О возможности предотвращения рождения детей-аутистов / А. П. Чуприков // Вестник академии. Израильская независимая академия развития науки. — Хайфа, Израиль, 2018. — Т. 10. — № 2. — С. 187–189.
2. CDC and HRSA issue report on changes in prevalence of parent-reported Autism Spectrum Disorder in school-aged children. Media Advisory. Centers for Disease Control and Prevention. March 20, 2013.
3. *Newschaffer C. J., Croen L. A., Daniels J., Giarelli E., Grether J. K., Levy S. E., Mandell D. S., Miller L. A., Pinto-Martin J., Reaven J., Reynolds A. M., Rice C. E., Schendel D., Windham G. C.* The epidemiology of autism spectrum disorders. Annu Rev Public Health. 28 (2007). P. 235–258. doi:10.1146/annurev.publhealth.28.021406.144007. PMID 17367287.
4. *Yael Kimhi.* Theory of Mind Abilities and Deficits in Autism Spectrum Disorders. Top Lang Disorders Vol. 34, № 4, 2014. Pp. 329–343.
5. *N. de Lacya, D. Dohertyb, B. H. Kingd, S. Rachakondae, V. D. Calhoun.* Disruption to control network function correlates with altered dynamic connectivity in the wider autism spectrum. NeuroImage: Clinical 15. 2017. P. 513–524.
6. *Abrahams B. S, Geschwind D. H.* Advances in autism genetics: on the threshold of a new neurobiology. Nat Rev Genet. 2008. 9 (5): P. 341–55. DOI:10.1038/nrg2346.
7. *Kinney D. K., Munir K. M., Crowley D. J., Miller A. M.* (2008). “Prenatal stress and risk for autism”. Neurosci Biobehav Rev 32 (8): 1519–32. DOI:10.1016/j.neubiorev.2008.06.004.
8. *Козлов М.* Заманчивые профили будущего.LAP Lambert Academic Publishing. 2018.
9. *Коркотян Э.* Биологические основы речи: тезисы лекции. Дом ученых и специалистов Реховота. Институт Вейцмана. 07.06.2017.
10. *Maret S.* Introduction to prenatal psychology. NY: Church Gate Books. 2009.
11. *Лисина М. И.* Проблемы онтогенеза общения. Изд-во: М.: Педагогика. 1986.
12. *Kozlov M.* Computer-brain model memory and decision-making. The Bulleten of Academy. Israeli Independent Academy of Development of Science. Haifa, Israel, 2017. Vol. 9. — № 1. — P. 27–45.

13. *Roberts T. P., Schmidt G. L., Egeth M.* et al. Electrophysiological signatures: magnetoencephalographic studies of the neural correlates of language impairment in autism spectrum disorders. Int J Psychophysiol 68 (2). 2008. P. 149–160. DOI:10.1016/j.ijpsycho.2008.01.012.
14. *Stefanatos G. A.* Regression in autistic spectrum disorders. Neuropsychol Rev 18 (4). 2008. P. 305–319. DOI:10.1007/s11065-008-9073-y.
15. *Чуприков А. П., Черная Т. В.* О необходимости комплексной сенсорной интеграции у детей с патологией развития // Вестник академии. Израильская независимая академия развития науки. — Хайфа, Израиль, 2018. — Т. 10. — № 2. — С. 190–193.
16. *Брехман Г.* Цивилизация и помехи созидательному развитию общества. Международная научно-практическая конференция: "Проблемы и направления развития современного общества". — Хайфа, Израиль. 20,09. 2018.
17. *Raichle M. E, Snyder A. Z.* A default mode of brain function: A brief history of an evolving idea / NeuroImage 37 (2007). P. 1083–1090.
18. *Damasio A.* Self Comes to Mind: Constructing the Conscious Brain // Pantheon. 2010.
19. *Baron-Cohen S.* Autism: The empathizing-systemizing (E-S) theory. Annals of the New York Academy of Sciences, 1156, 2009. P. 68–80.
20. *Baron-Cohen S.* The hyper-systemizing, assortative mating theory of autism. Prog Neuropsychopharmacol Biol Psychiatry 30 (5). 2006. P. 865–872.
21. *Schaafsma S. M., Pfaf D. W.* Etiologies underlying sex differences in Autism Spectrum Disorders. Frontiers in Neuroendocrinology. 35 (3). 2014. P. 255–71. doi:10.1016/j.yfrne.2014.03.006.
22. *Zoë Corbyn.* Decentralisation: the next big step for the world wide web. The Guardian. 30 Sep 2018.
23. *Rajendran G., Mitchell P.* Cognitive theories of autism. Dev Rev. 27 (2). 2007. P. 224–260. DOI:10.1016/j.dr.2007.02.001
24. *Biever C.* Web removes social barriers for those with autism. New Sci. 30.062007.
25. *Болдачев А. В.* Финита ля история. Политико-культурно-экономическая сингулярность как абсолютный кризис цивилизации. Оптимистический взгляд в будущее // Сингулярность. Образы "постчеловечества". — М.: Алгоритм, 2016. — С. 7–37.
26. *DiCicco-Bloom E., Lord C., Zwaigenbaum L.,* et al. The developmental neurobiology of autism spectrum disorder. J Neurosci 26 (26). 2006. P. 6897–6906. DOI:10.1523/JNEUROSCI.1712-06.2006.
27. *Powell K.* Opening a window to the autistic brain. PloS Biol. 2 (8). 2004. E267.
28. The Human Brain Project. A Report to the European Commission. The HBP-PS Consortium, Lausanne, April 2012.
29. *Glasser M. F.,* et. Al. The Human Connectome Project's neuroimaging approach. Nature Neuroscience. 2016. Vol. 19. P.1175–1187.
30. *Jessica R.* Andrews-Hanna, Jonathan Smallwood, R. Nathan Spreng. The default network and self-generated thought: component processes, dynamic control, and clinical relevance. Ann N Y Acad Sci. 2014 May; 1316(1): P.29–52. Doi:10.1111/nyas.12360.
31. *Spreng R. N., Mar R. A.* I remember you: A role for memory in social cognition and the functional neuroanatomy of their interaction. Brain Research, 1428, 2012. P. 43–50.

32. *Miller G. A.* The Magical Number Seven, Plus or Minus Two // The Psychological Review, 1956, vol. 63. — P. 81–97.
33. *Cowan N.* The magical number 4 in short-term memory: a reconsideration of mental storage capacity. Behav Brain Sci. 2001 Feb; 24 (1). P. 87–114.
34. *Glassman R. B.* Topology and graph theory applied to cortical anatomy may help explain working memory capacity for three or four simultaneous items. Brain Res Bull. 2003 Apr 15;60 (1–2). P. 25–42.
35. *Raichle M. E, Snyder A. Z.* A default mode of brain function: A brief history of an evolving idea / NeuroImage 37. 2007. P. 1083–1090.
36. *Danylov V., S. Kletskin S., Kozlov M.* Negative manifestation the defolt mode of brain function. The Bulleten of Academy. Israeli Independent Academy of Development of Science. Haifa, Israel, 2016. Vol. 8, № 1. — P. 3–12.
37. *Wei Gao, Weili Lin.* Frontal Parietal Control Network Regulates the Anti-Correlated Default and Dorsal Attention Networks. Hum Brain Mapp. 2012. January ; 33(1). P. 192–202. Doi:10.1002/hbm.21204.
38. *Kenworthy L., Yerys B. E., Anthony L. G., Wallace G. L.* Understanding executive control in autism spectrum disorders in the lab and in the real world. Neuropsychol Rev 18 (4). 2008. P. 320–338. DOI:10.1007/s11065-008- 9077-7.
39. *Plaisted Grant K., Davis G.* Perception and apperception in autism: rejecting the inverse assumption. Philos Trans R Soc Lond B Biol Sci. 364 (1522). 2009. P.1393–1398. DOI:10.1098/rstb.2009.0001.
40. *Levinson D. B., Smallwood J., Davidson R. J.* The persistence of thought: Evidence for a role of working memory in the maintenance of task-unrelated thinking. Psychol Sci. 2012; 23. P. 375–380.
41. *Бородина Г. В.* Основы психологии и педагогики / Г. В. Бородина. — Минск: Вышэйшая школа, 2016.
42. *Lam K. S., Aman M. G.* The Repetitive Behavior Scale-Revised: independent validation in individuals with autism spectrum disorders. J Autism Dev Disord. 37 (5). 2007. P. 855–866. doi:10.1007/s10803-006-0213-z

УДК 599.744:615.8

П. А. ПОЛЯЩЕНКО
кинолог КП "Центр обращения с животными", куратор проектов канистерапии в г. Харьков, г. Харьков, Украина

ПРОЕКТ "КАНИС-ТЕРАПИЯ. ХАРЬКОВ": ОПЫТ РАБОТЫ

П. А. Полященко, кинолог КП "Центр обращения с животными", куратор проектов канистерапии в г. Харьков, г. Харьков, Украина. **Проект "Канис-терапия. Харьков": опыт работы.**

***Ключевые слова*:** животные, канис-терапия.

Аннотация. В статье приведены разъяснения, когда психолога или коррекционного педагога следует привлекать к процессу лечебно-оздоровительных занятий с животными, а если нет, дано определение понятия канистерапии на примере практики проектов "Канистерапия. Харьков", "Уроки Доброты" и "Ответственное поколение", которые работают в Харькове.

П. А. Полященко, кінолог КП "Центр поводження з тваринами", куратор проектів з каністерапії в м. Харків, м. Харків, Україна. **Проект "Каніс-терапія. Харків": досвід роботи.**

***Ключові слова*:** тварини, каніс-терапія.

Анотація. В статті наведено роз'яснення, коли психолога або корекційного педагога слід залучати до процесу лікувально-оздоровчих занять із тваринами, а коли ні, надано визначення поняття каністерапії, на прикладі практики проектів "Каністерапія. Харків", "Уроки Доброти" і "Відповідальне покоління", які працюють в м. Харкові.

Polaschenko P. A., canis therapy specialist of the CP "Center for the treatment of animals", curator of canister surgery projects in Kharkiv, Kharkov, Ukraine. **"Canis Therapy. Kharkiv": our work experience.**

***Keywords*:** animals, canis therapy.

Abstract. The article provides an explanation when a psychologist or correctional teacher should be involved in the process of healing and rehabilitation classes with animals, and if not, the definition of the concept of canisterapy is given, on the example of the

practice of the projects “Canisterapy. Kharkiv”, “Lessons of Goodwill” and “Responsible Generation”, working in Kharkiv.

Вопрос участия в занятиях с животными психологов и анималотерапевтов актуален тем, что много мифов и предубеждений пытаются связать с процессами, подпадающими под методы такой работы, в частности, канистерапии, и что если есть в названии процесса приставка “терапия”, то это сразу ассоциируется с медицинскими вмешательствами, с пилюлям и врачами. Рассмотрим, так ли это на самом деле, на примере канистерапии. Если взять за пример центры по канистерапии Америки, Австралии и т. д. и посмотреть, как у них называются процессы, связанные с общением собаки и человека, где применяются методы и подходы по канистерапии, хоть то “обнимашки”, хоть то командная робота “психолог – кинолог – собака” — мы получаем:

- AAT — Animal (dog) Assisted Therapy — терапия при помощи животных (собаки);
- AAA — Animal (dog) Assisted Activity — активность при помощи животных (собаки) — обозначает физкультуру, спортивные занятия;
- AAE — Animal (dog) Assisted Education обучение при помощи животных (собаки) — это обучающие программы для людей с тем или иным диагнозом и условно здоровых;
- HAI — Human – Animal Interaction (взаимодействие человека с животным) — включает в себя кружки, несистематические занятия, мероприятия с участием собак.

Если этот опыт разъяснения и обозначения процесса взаимодействия с собакой, процесса канистерапии перенести на опыт проекта Канистерапия. Харьков, то получается, что “Уроки доброты” в школах и пришкольных лагерях, которые проходят разово в виде лекций, куда мы берем собак и где мы обучаем детей основам общения с природой, в частности, с собаками, где мы даем детям положительный опыт общения с собаками, учим основам дрессировки и ухода за животным есть не что иное, как HAI — Human – Animal Interaction, где знаний и умений кинолога хватает для проведения занятий, потому здесь присутствие педагога крайне желательно только для поддержания дисциплины и в качестве общей координации действий “кинолога – собаки – детей”, куда пройти, кому куда где сесть, где кинологу положить вещи, поставить миску с водой и т. д., а участие психолога тут не обязательно. Сюда же можно отнести большинство наших социальных мероприятий, например, хаско-встречи, куда приезжали дети из интернатов и детских домов, это мастер-классы для детей в рамках выставок собак, это поездки на питомники и приюты для собак, даже если во время экскурсии есть возможность только посмотреть, не касаясь и не поглаживая собак, а также выгул собак в городском приюте каждые выходные, где люди могут прийти и погулять с собаками, пообниматься с ними, почесать, покормить, тем самым как отдать свою любовь, так и принять ее от благодарной за общение собаки.

Следующая ветвь работы проекта “Канистерапия. Харьков” — это проект “Ответственное поколение”, где на базе общеобразовательной школы проходят систематические занятия каждую неделю, которые рассчитаны на весь учебный год, где в построении занятия участвуют педагоги, педагог-организатор, школьный психолог и кинолог с собакой. В данном проекте, кроме обучения детей основам ухода и воспитания собак, лекций про виды дрессировки и кормления, обучения детей пониманию, что собаки — это личности и у них есть свои эмоции, затрагиваются социальные вопросы, — как отдельно взятых детей, которым трудно влиться в коллектив по ряду причин, так и проблемы, связанные со становлением личности подростков, переходным возрастом и принятиям себя как индивидуальности, — сильной и независимой индивидуальности. Этот вид работы можно отнести к AAE — Animal (dog) Assisted Education обучение при помощи животных (собаки), — это обучающие программы для людей с тем или иным диагнозом и условно здоровых, и сюда уже следует привлекать специалистов в области педагогики и психологии человека, что мы и делаем, сотрудничая со школьным составом педагогов и психологом. От них мы получаем корректировки в подходе к тому или иному ученику, с ними мы прорабатываем подачу информации, чтоб учебный процесс оставался учебным и интересным не одну лекцию и не за счет того, что “собачек в школу привезли”, а потому что у детей есть внутреннее, не навязанное желание учится.

И, наконец, “классическая” работа проекта “Канистерапия. Харьков”, где в процессе задействованы специалисты не только в поведении собак, но и психологи или коррекционные педагоги, логопеды или реабилитологи, и которую можно классифицировать, как AAT — Animal (dog) Assisted Therapy — терапия при помощи животных (собаки). В данном варианте, специалист (педагог, психолог, реабилитолог) говорит, что ему нужно от собаки, какой терапевтический эффект, а задача кинолога состоит в том, чтобы или подстроить собаку в терапевтический процесс, или обучить нужному навыку, если это возможно, а если нет, то или меняется задание для собаки или меняется собака, подбирается та, у которой имеются необходимые навыки.

Вот и получается, что на данном этапе у нас используется не совсем корректное название “канистерапия”, которое слишком общее, слишком обширное, а потому этому обозначению порой сложно выдерживать критику.

Когда и просто позитивный опыт общения с собакой, мастер-классы для детей или взрослых с инвалидностью на фоне лежащей собаки в ногах называется “канистерапией” и специфический процесс, где есть четкое понимания психолога или логопеда, куда ему нужно вести пациента и где ему может помочь собака, тоже называется “канистерапия”. Это не плохо и не хорошо, что у нас за одним понятием стоит множество разноплановых процессов просветительской, педагогической или терапевтической направленности — это наши реалии. Главное, чтобы специалист, работающий в области канистерапии, понимал, что он делает, что он может делать сам, а что только в

команде с другими специалистами (медиками, психологами). Дойдем ли мы до новых обозначений — думаю да, ну а на данном этапе можно рекомендовать разделять процессы с применением методов канистерапии по названию проектов, за которыми стоит четкая смысловая нагрузка.

УДК 813.8:615.8

Н. П. ФЕСЕНЮК
докторант кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП",
Науковий керівник: д-р мед. наук, доцент, професор кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП" Коляденко Н. В., м. Київ, Україна

ФАКТОРИ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО ВПЛИВУ ТВАРИН ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В ЛІКУВАННІ ТА ПРОФІЛАКТИЦІ ПТСР

Н. П. Фесенюк, докторант кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП", м. Київ, Україна. **Фактори психоемоційного впливу тварин та їх використання в лікуванні та профілактиці ПТСР.**

***Ключові слова*:** посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), лікування, профілактика, психоемоційні стани, анімалотерапія.

Анотація. Доведено ефективність різноманітних методик анімалотерапії в комплексному лікувально-реабілітаційному процесі ветеранів бойових дій із діагностованим посттравматичним стресовим розладом.

Н. П. Фесенюк, докторант кафедры психологии ЧАО "ВУЗ "МАУП", г. Киев, Украина. **Факторы психоэмоционального воздействия животных и их использование в лечении и профилактике ПТСР.**

***Ключевые слова*:** посттравматическое стрессовое расстройство (ПТСР), лечение, профилактика, психоэмоциональные состояния, анималотерапия.

Аннотация. Доказана эффективность различных методик анималотерапии в комплексном лечебно-реабилитационном процессе ветеранов боевых действий с диагностированным посттравматическим стрессовым расстройством.

Fesenyuk N. P, Ph.D. student of psychology department of PJSC "Higher educational institution "MAUP", Kyiv, Ukraine. **Factors of the psychoemotional impact of animals and their use in the treatment and prevention of PTSD.**

***Keywords*:** posttraumatic stress disorder (PTSD), treatment, prophylaxis, psychoemotional states, anilalotherapy.

Abstract. The effectiveness of various techniques of animatherapy in the complex medical-rehabilitation process of veterans of combat operations with diagnosed post-traumatic stress disorder has been proved.

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) є одним із найрозповсюдженіших психічних захворювань у військовослужбовців, які брали участь у бойових діях.

Симптоми ПТСР можна вписати в чотири аспекти:

- Повторюване переживання стресової ситуації, що проявляється в кошмарних сновидіннях, неконтрольованих спогадах;
- Притуплення чутливості (обмежене переживання емоцій);
- Уникання думок про травму;
- Надмірна збудженість (надсильна реакція на переляк).

Схема розвитку ПТСР представлена на рисунку.

Домашні тварини, які в силу обставин опинилися на передовій поруч із учасниками АТО, стали своєрідним антистресором для наших бійців, багато з яких фотографуються разом із своїми улюбленцями. Ці світлини надихнули на цікаву ідею, їх було покладено в основу фотопроекту “Лагідний каратель”, започаткованого Київською міською спілкою ветеранів АТО разом із притулком для тварин “Сіріус”.

Взаємодія з дельфінами чинить на психоемоційні стани людей сприятливий вплив, — доведено, що в хворих на ПТСР поліпшується сон, підвищуєть-

Рис. 1. **Схема розвитку ПТСР**

ся життєстійкість організму, знижується рівень тривожності, дезактуалізуються переживання й страхи.

Позитивні емоції виникають і при взаємодії з тваринами контактних зоопарків типу “Бабусиного подвір’я”, — копитними (овечка, віслюк, кози), птахами (кури, гуси, індики).

Серед напрямків реабілітації ветеранів АТО в “Творчій криївці” активно використовується іпотерапія. Взаємодія з конем допомагає подолати невротичні прояви, роздратованість, симптоми депресії. Наші дослідження доводять ефективність іпотерапії в комплексній реабілітації ветеранів АТО в умовах “Творчої криївки”.

УДК 159.95:159-98:57.02

О. М. ОЛЕКСЕНКО
магістрант кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП"
Науковий керівник: канд. психол. наук, доцент кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП" Вакуліч Т. М., м. Київ, Україна

ЗДАТНІСТЬ ДО ІНСАЙТУ В ТВАРИН

О. М. Олексенко, магістрант кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП", м. Київ, Україна. **Здатність до інсайту в тварин.**

***Ключові слова*:** зоопсихологія, тварини, експеримент, інсайт.

Анотація. Інсайт — складне розумове явище, суть якого складається в раптовому, інтуїтивному знаходженні рішення поставленої проблеми. Здатність деяких тварин вирішувати поставлені в експерименті завдання, зокрема, без попередніх проб і помилок обходити перешкоди, можна розглядати як випадок інсайту. Можливість вирішення таких завдань значною мірою залежить від того, чи бачить тварина кінець перешкоди. Побудова гіпотез та інсайт вступають в дію в тих випадках, коли нове завдання лише ненабагато перевищує можливості тварини. Вважають, що явище інсайту свідчить про наявність примітивного мислення у тварин та їх здатності до узагальнення.

А. Н. Олексенко, магистрант кафедры психологии ЧАО "ВУЗ "МАУП", г. Киев, Украина. **Способность к инсайту у животных.**

***Ключевые слова*:** зоопсихология, животные, эксперимент, инсайт.

Аннотация. Инсайт — сложное умственное явление, суть которого состоит во внезапном, интуитивном нахождении решения поставленной проблемы. Способность некоторых животных решать поставленные в эксперименте задачи, в частности, без предварительных проб и ошибок обходить препятствия, можно рассматривать как случай инсайта. Возможность решения таких задач во многом зависит от того, видит ли животное конец препятствия. Построение гипотез и инсайт вступают в действие в тех случаях, когда новая задача лишь ненамного превышает возможности животного. Считают, что явление инсайта свидетельствует о наличии примитивного мышления у животных и их способности к обобщению.

Oleksenko A. N., Undergraduate of the Department of Psychology of Private JSC "University "MAUP", Kuiv, Ukraine. **The Ability to Insight in Animals.**

***Keywords*:** zoopsychology, animals, experiment, insight.

Abstract. Insight is a complex mental phenomenon, the essence of which consists in the sudden, intuitive finding of a solution to the problem posed. The ability of some animals to solve the problems posed in the experiment, in particular, to avoid obstacles without preliminary trial and error, can be considered a case of insight. The ability to solve such problems depends largely on whether the animal sees the end of the obstacle. The construction of hypotheses and insight come into effect in cases where a new task only slightly exceeds the capabilities of the animal. It is believed that the phenomenon of insight indicates the presence of primitive thinking in animals and their ability to generalize.

Інсайт (від англ. *Insight* — проникливість, проникнення в суть, розуміння, осяяння, раптова здогадка, прозріння) або осяяння — багатозначний термін з області зоопсихології, психології, психоаналізу та психіатрії, що описує складне розумове явище, суть якого складається в раптовому, інтуїтивному знаходженні рішення поставленої проблеми. Поняття інсайт є невід'ємною частиною гештальтпсихології. Вперше цей термін був застосований в 1925 році саме гештальтпсихологом — Вольфгангом Келером.

У дослідах В. Келера з людиноподібними мавпами, коли їм пропонувалися завдання, які могли бути вирішені лише опосередковано, було показано, що мавпи після кількох безрезультатних спроб припиняли активні дії і приймалися просто розглядати предмети навколо себе, після чого могли достатньо швидко прийти до правильного рішення. Дослідження проводилося в 2-й пол. 1910-х років на антропоїдній станції, створеній Прусською академією наук на острові Тенеріфе. В. Келер змоделював кілька типів завдань, досить різноманітних, але побудованих за одним принципом: тварина могла досягти мети, тільки якщо "виявляла об'єктивні відносини між елементами ситуації, істотної для успішного вирішення".

В результаті своїх дослідів В. Келер дійшов висновку, що шимпанзе здатні до вирішення тільки таких завдань, де всі потрібні предмети знаходилися в полі зору одночасно. Таким чином, тварина мала можливість вирішити задачу не шляхом проб і помилок, а за рахунок уловлювання структури завдання — "інсайту" ("проникнення" або "осяяння"), тобто за рахунок розуміння зв'язків між стимулами і подіями. У цьому полягала принципова відмінність дослідів В. Келера від "проблемних ящиків" Торндайка, де тварина свідомо не могло "зрозуміти", як впливає замок, відкриває дверцята клітки, хоча б тому, що він знаходився зовні і був прихований від його очей.

Перша реакція І. П. Павлова на роботи В. Келера про здатність шимпанзе до "інсайту" як прояву розумного рішення була різко негативною. Щоб

спростувати висновки В. Келера і довести, що в поведінці навіть вищих мавп немає нічого, що виходить за рамки умовно рефлекторних механізмів, І. П. Павлов приступив до власних експериментів. З цією метою в лабораторії вченого з'явилися шимпанзе Роза і Рафаель (1933). Мавпам в лабораторії І. П. Павлова для отримання приманки потрібно було загасити вогонь спиртівки, добуваючи воду різними способами. Аналізуючи поведінку мавп, І. П. Павлов зазначав, що "... коли мавпа пробує і те, і інше, це і є мислення в дії, яке ви бачите на власні очі". Однак з ідеологічних міркувань наукового матеріалізму ці пізні висловлювання І. П. Павлова не бралися до уваги в наукових колах країни того часу.

Здатність деяких тварин без попередніх спроб і помилок обходити перешкоди також можна розглядати як випадок інсайту. Можливість вирішення таких завдань значною мірою залежить від того, чи бачить тварина кінець перешкоди. Якщо він зникає з поля зору хоча б на короткий час, то вирішення завдання сильно ускладнюється або навіть стає неможливим.

Пропонуючи мавпам все більш складні завдання в лабіринті або на розрізнення, дослідники прийшли до висновку, що вони врешті-решт швидко "вивчаються навчатися". При вирішенні кожної нової задачі вони діють вже не навмання, як раніше, а з "приготуваннями", що наштовхує на думку про побудову ними гіпотези або навіть про інсайт. Дуже важливо, що побудова гіпотез та інсайт вступають в дію в тих випадках, коли нове завдання лише не набагато перевищує можливості тварини. Якщо ж це перевищення велике, то тварина знову повертається до "примітивного" вирішення проблеми за методом спроб і помилок, або просто діє навмання.

Не секрет, що собаки володіють мінімальною розумовою діяльністю. Саме це надає їм можливість учитися за типом інсайту. Як приклад, у 1938 р. вчений Серріс проводив досліди з собаками, пропонуючи їм вирішити самостійно завдання. Одна з собак продемонструвала реакцію інсайту. Під час експерименту, до стелі була високо підвішена кістка, до якої собака не змогла би дострибнути, а також в стороні стояв ящик. Складно повірити, але собака підсунула ящик під кістку, стрибнула на нього і дістала бажану здобич. Це, звичайно ж, дуже яскравий приклад інсайту, насправді, він може виражатися в рішення більш простих завдань, і практично кожна собака в протягом свого життя демонструє хоча б один раз подібну поведінка.

Вважають, що явище інсайту свідчить про наявність примітивного мислення у тварин та їх здатності до узагальнення.

Висновок. Зоопсихологічні досліди багатьох відомих учених надають приклади, що можуть бути свідченням наявності у вищих тварин здатності до інсайту. На жаль, таких ґрунтовних систематичних робіт в джерелах наукової літератури можна знайти небагато, що робить актуальним проведення перспективних досліджень у даному напрямку.

УДК 159.942+304+591.5

Г. О. ЖЕМЧУЖНА
магістрант кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП"
Науковий керівник: д-р мед.наук, доцент, професор кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП" Коляденко Н. В., м. Київ, Україна

ТВАРИНИ НА БЛАГО ЛЮДЯМ

Людина — єдина тварина, що заподіює іншим біль,
не маючи при цьому жодної іншої мети.
Артур Шопенгауер

Г. О. Жемчужна, магістрант кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП", м. Київ, Україна. **Тварини на благо людям.**

***Ключові слова*:** тварини, зоотерапія, анімалотерапія, реабілітація.

Анотація. Анімалотерапія — це вид лікування, що дарує масу приємних відчуттів і не дає майже ніяких побічних ефектів. На жаль, сучасні люди втратили безпосередній зв'язок із навколишнім природним середовищем, тоді як тварини сприяють відновленню здоров'я. Психотерапевтична функція зоотерапії полягає в тому, що взаємодія людей із тваринами може істотно сприяти гармонізації їх міжособистісних відносин. Однією з найважливіших є реабілітаційна функція зоотерапії. Зоотерапія, спілкування з тваринами є доступним кожному способом нормалізації психоемоційних станів, джерело позитивних відчуттів.

Г. А. Жемчужная, магистрант кафедры психологии ЧАО "ВУЗ "МАУП", г. Киев, Украина. **Животные на благо людям.**

***Ключевые слова*:** животные, зоотерапия, анималотерапия, реабилитация.

Аннотация. Анималотерапия — это вид лечения, который дарит массу приятных ощущений и не дает почти никаких побочных эффектов. К сожалению, современные люди потеряли непосредственную связь с окружающей средой, тогда как животные способствуют восстановлению здоровья. Психотерапевтическая функция зоотерапии заключается в том, что взаимодействие людей с животными может существенно способствовать гармонизации их межличностных отношений.

Одной из важнейших является реабилитационная функция зоотерапии. Зоотерапия, общение с животными — это доступный каждому способ нормализации психоэмоциональных состояний, источник положительных ощущений.

Zhemchuzhna G. A., undergraduate of the Department of Psychology of PrJSC "University "MAUP", Kyiv, Ukraine. **Animals for the Benefit of People.**

***Keywords*:** animals, zoo therapy, animal therapy, rehabilitation.

***Abstract*.** Animal therapy is a type of treatment that gives a lot of pleasant sensations and gives almost no side effects. Unfortunately, modern people have lost their direct connection with the environment, while animals contribute to the restoration of health. The psychotherapeutic function of zootherapy is that the interaction of people with animals can significantly contribute to the harmonization of their interpersonal relationships. One of the most important is the rehabilitation function of zootherapy. Zoo therapy, communication with animals is an accessible way for everyone to normalize psycho-emotional states, a source of positive feelings.

Тяжкий робочий день, в міському транспорті всі, як кільки в томаті, все дратує, хочеться все кинуть і бігти, але не сьогодні. А сьогодні я плентаюсь додому, волочу ноги, ледве, ледве, і ось я вже дістала ключі, відкриваю двері, а з тієї сторони інше життя. Мене зустрічає Мурка, яка дуже ліниво підтягнулася, підійшла і почала підлещуватися до мене, і пес, який крутиться біля мене, скиглить, стрибає, немов не бачив мене дуже довго... — і де поділася моя втома? Вона кудись зникла, мені хочеться с ними гратися, гуляти, я почала заспокоюватися, думки стали до ладу. Що це? Це сеанс зоотерапії!

В останні роки дуже багато лікарів почали інтенсивне лікування деяких хвороб людей методом зоотерапії. Зоотерапія є напрям психотерапії. Це лікування за допомогою тварин. Таке лікування називают також анімалотерапією, або анімотерапією, від латинського слова "animal" — "тварина", і пет-терапією, від англійського "pet" — "домашній улюбленець". Це медико-психологічний комплекс, який здійснюється за допомогою тварин.

Всім нам добре відомі здатності викликати позитивні емоції в людей таких тварин, як кішка, собака, морські свинки, коні, дельфіни. Всі тварини дуже сильні біоенергетики, дуже чутливі до нашої негативної енергії, яка є у людини в голові, душі, тілі, і на подив вміють її перетворювати на позитивну, саме тому, коли нам погано, щось болить вони до нас приходять, лягають на хворі місця, муркочуть, смішать. І, як підказує нам історія, це не тільки нам відомо, і не тільки ми цим користуємося. Ще у Древньому Египті собаки були священними символами великої цілительки — богині Гули, а також інших богів, відповідальних за лікування і цілительство. В Стародавній Гре-

ції собаки грали головну роль в культі бога лікування Асклепія (Ескулапа), сина Аполлона. Іноді Асклепій відвідував пацієнтів в людській подобі, але частіше у вигляді змії або собаки, яка зализувала рани хворих. Ще з часів Гіппократа було відомо, що тварини благотворно впливають на душевний стан людини, і лікувальний ефект досягається саме за рахунок позитивних емоцій. У храмах Аполлона жили спеціальні храмові собаки. Зазвичай маленькі або середнього розміру, вони завжди знаходилися поряд з людьми, бродили або лежали поруч із ними, зализували їх рани.

В 1790 р. в англійському графстві Йоркшир було створено Товариство друзів, які започаткували лікарню для душевнохворих. Якийсь Вільям Тьюк, торговець чаєм, розробив основну концепцію Товариства. Серед методів лікування хворих, які грунтувалися на співчутті, любові, розумінні, довірі, важливу роль відігравали й тварини. Лікарі відзначали, що пацієнти, які доглядають за вихованцями, стали менш агресивними, навчилися володіти собою, в них знизилася частота нападів хвороби. Собаки були одними з головних "ліків", що застосовувалися в лікарні, а хворі знайшли справжніх друзів, відданих і безкорисливих.

У 1969 р. дитячий психіатр із США Борис Левінсон вперше вжив термін "pet-therapy" для позначення методу лікування психічних розладів за допомогою домашніх тварин. Ідея цього методу виникла в нього, коли він помітив, що його пацієнти — діти, які відчувають серйозні труднощі в спілкуванні з іншими людьми, — легко встановлюють дружні контакти з його собакою. Вони включали собаку в свої фантазійні гри, повністю ігноруючи при цьому самого доктора. Незабаром доктор Б. Левінсон навчився включатитися в ці ігри, отримуючи таким чином можливість встановити контакт із дитиною і почати лікування. Тварина допомагала подолати вороже ставлення дитини до лікаря і встановити комунікаційні зв'язки між ним і пацієнтом. Самостійним методом лікування зоотерапія стала лише в середині XX ст. В наші дні позитивний вплив тварин на організм людини визнано Всесвітньою організацією охорони здоров'я.

"Цілющу дію зоотерапія здійснює на людей з хронічними невротичними і психічними захворюваннями. За допомогою зоотерапії можна навіть компенсувати затримку розумового розвитку в дітей", — вважає доктор медичних наук, професор Олександр Болдирєв.

Окремі види зоотерапии іменуються по назвах тварин, що беруть участь в лікувальному процесі. Виділяють іпотерапію — лікування за допомогою коней, дельфінотерапію, фелінотерапію, де в ролі помічників лікарів виступають кішки. Загалом, всі тварини можуть позитивно впливати на здоров'я і душевний стан людини. Собаки зцілюють завдяки своїй дружелюбності, щирості, відданості людині. Крім того, контакти з ними більш доступні, ніж, наприклад, з кіньми або дельфінами.

Анімалотерапія — це, мабуть, найприємніший з усіх відомих видів лікування, що дарує масу приємних відчуттів і не дає майже ніяких побічних ефектів. У чому ж полягає цілющий ефект? На жаль, сучасні люди, які воло-

діють “букетом” різноманітних захворювань, втратили безпосередній зв’язок із навколишнім природним середовищем, тоді як тварини, які є своєрідними “провідниками між всесвітом і енергетикою людини”, сприяють відновленню здоров’я.

Кращі “лікарі” серед тварин — це, безумовно, дельфіни. Безперечно, вони є самими загадковими і складно організованими морськими мешканцями. Ефект від спілкування з дельфінами самий виражений. При ньому розкриваються навіть діти з синдромом Дауна та ДЦП. У людей активізуються інтуїція і творчість, ну, а заряд позитивної енергетики перевищить будь-які очікування. Коні — це сильні, але дуже чутливі тварини. За ефективністю і силі терапевтичної дії вони не поступаються навіть дельфінам. Доведена ефективність іпотерапії в комплексному лікуванні та реабілітації дітей з дитячим церебральним паралічем, її включено до відповідних схем. Коротка прогулянка верхи — гарантований засіб від депресії. У дітей заняття кінним спортом сприяє формуванню таких позитивних якостей, як сміливість і мужність. Собака — істота соціальна, активна, доброзичлива і вірна. А тому собаки дуже добре допомагають дітям із затримкою психічного розвитку та моторики, розладами спектру аутизму, з синдромом Дауна, з ДЦП. У таких дітей в процесі спілкування з чотириногими друзями поліпшується пам’ять, розвиваються емоційна і розумова сфери. Англійські лікарі-терапевти, які працюють з неповносправними дітьми, з’ясували, що кішки здатні найкращим чином впливати на людей із психічними захворюваннями, проблемами серця та ушкодженнями мозку. В присутності кішок, люди з психічними відхиленнями стають більш розслабленими, спокійними, комунікабельними, здатними до навчання. Спілкування з кішками добре допомагає в лікуванні депресії, шизофренії, при неврозах, маніях і залежності від наркотиків. Пернаті друзі одухотворяють і заспокоюють людину, заряджають бадьорістю та оптимізмом. Поспостерігайте за птахами — і ви побачите, що вони ніби ніколи не сумують і постійно чимось зайняті. Спостереження за птахами розслабляє, рятує від емоційних зривів. А мелодійний спів птахів благотворно впливає на психіку і допомагає підготуватися до сну.

Психофізіологічне значення зоотерапії виявляється в тому, що взаємодія з тваринами нормалізує роботу внутрішніх органів, нервової системи, знімає стрес. Доведено, що 10–15 хвилин погладжування собаки нормалізують серцеву діяльність і покращують настрій.

Психотерапевтична функція зоотерапії полягає в тому, що взаємодія людей із тваринами може істотно сприяти гармонізації їх міжособистісних відносин. Так, латвійським психологом Є. В. Антоновою за допомогою методики “Малюнок сім’ї” вивчався вплив домашніх тварин на сприйняття дитиною психологічного клімату в сім’ї. Судячи з малюнків, тварини асоціювалися у дітей зі сприятливою сімейною ситуацією, любов’ю, відсутністю конфліктів і ворожості.

Однією з найважливіших є реабілітаційна функція зоотерапії. Контакти з тваринами дозволяють особистості формувати нові способи взаємодії з дій-

сністю. Прагнення до взаємодії зі світом природи особливо проявляється у людей, з яких-небудь причин позбавлених цієї можливості.

Функція компетентності — усвідомлення власних сил, можливостей, умінь. Взаємодіючи з твариною, людина розуміє, що може сама контактувати з природою, створювати нові шляхи спілкування, каже собі "Я можу!" Потреба, що виражається формулою "я можу", є однією з найважливіших потреб людини.

Таким чином, зоотерапія, спілкування з тваринами є доступним кожному способом нормалізації психоемоційних станів, позитивних відчуттів.

УДК 159.95+598.293:591.5: 57.02

О. Ю. ГАНАГА
магістр, фахівець кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП"
Науковий керівник: канд. психол. наук, доцент кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП" Туриніна О. Л., м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕЛЕКТУ У ВОРОН

О. Ю. Ганага, магістр, фахівець кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП". **Особливості інтелекту у ворон.**

***Ключові слова*:** мислення,інтелектуальні здібності, розташування та асиметрія пташиного мозку, зоопсихологія, пам'ять.

Анотація. Стаття присвячена аналізу питання інтелекту у птахів виду воронових. Проаналізовано дані наукової літератури та власних спостережень стосовно того, що птахи, особливо ворони, проявляють свій інтелект у скрутних ситуаціях. У даній роботі розглянуто деякі особливості мислення тварин і їхні здібності на прикладі сімейства воронових. Нашою метою є збір і аналіз інформації з наявних джерел наукової літератури та необхідного матеріалу власних спостережень, присвячених вивченню деяких елементів мислення даного виду тварин.

О. Ю. Ганага, магистр, специалист кафедры психологии ЧАО "ВУЗ "МАУП". **Особенности интеллекта у ворон.**

***Ключевые слова*:** мышление, интеллектуальные способности, расположение и асимметрия птичьего мозга, зоопсихология, память.

Аннотация. Статья посвящена анализу вопроса интеллекта у птиц вида врановых. Проанализированы данные научной литературы и собственных наблюдений о том, что птицы, особенно вороны, проявляют свойства интеллекта в трудных ситуациях. В данной работе рассмотрены некоторые особенности мышления животных, их способности, на примере птиц семейства врановых. Нашей целью является сбор и анализ информации из имеющихся источников научной литературы и необходимого материала собственных наблюдений, посвященных изучению некоторых элементов мышления данного вида животных.

Ganaga O. Yu., magister, specialist, Department of Psychology, PJSC "Higher Educational Institution "MAUP". **Features of intelligence in the crows.**

***Keywords*:** thinking, intellectual abilities, location and asymmetry of the avian brain, zoopsychology, memory.

Abstract. The article is devoted to the analysis of the issue of intelligence in birds of the Corvidae species. Analyzed data from scientific literature and our own observations that birds, especially crows, exhibit intelligence properties in difficult situations. In this paper, we consider some features of the thinking of animals, their abilities, on the example of birds of the corvidae family. Our goal is to collect and analyze information from the available sources of scientific literature and the necessary material of our own observations, devoted to the study of some elements of the thinking of this species of animals.

Актуальність теми. Ворони давно увійшли в інтелектуальну еліту світу тварин. Мозок у цих пернатих у п'ять разів більший голубиного і дозволяє воронам додумуватися до найхитромудріших способів добування їжі.Ворони знайомі людству давно. І їхній інтелект вражав наших предків — недарма ж ці птахи присутні в безлічі міфів і легенд. Зазвичай ворони символізували мудрість, хитрість, пам'ять, вони були творцями світу та йогоруйнівниками. Учені провели експеримент, в ході якого з'ясували, що ворони здатні запам'ятовувати вид, форму і розмір об'єкта, щоб потім відтворювати такий же. Птахи також проявили здатність до самопокращеня.

Постановка проблеми. Для початку нам потрібно зрозуміти, що таке інтелект. Адже багато дій тварин, які можна прийняти за неабиякі розумові здібності, насправді є проявом інстинктів або дресирування, тоді як інтелект — це якість психіки, що складається із здатності пристосовуватися до нових ситуацій, здатності до навчання й запам'ятовування на основі досвіду, розуміння та застосування абстрактних концепцій і використання своїх знань для управління навколишнім середовищем. Під інтелектом у тварин розуміється сукупність психічних функцій, які не можуть бути пояснені інстинктами або навчанням.

Об'єктом дослідження є розумові здібності тварин.

Предметом дослідження є прояви інтелектуальної діяльності ворон.

***Мета*:** дослідити наявність інтелекту у ворон.

***Методи дослідження*:** спостереження, аналітичний, статистичний.

Ворони — одні з найрозумніших тварин на планеті. Вони випереджають багатьох ссавців і пернатих у тестах на кмітливість. Сірі ворони демонструють видатні інтелектуальні здібності в найрізноманітніших ситуаціях. Усі знають знамениту байку Езопа про ворону та глечик: птах не діставав дзьобом до води і, щоб напитися, став кидати в глечик камінчики, поки вода не піднялася до потрібного рівня. Але й до цього дня ми продовжуємо дізнаватися

про нові здібності цих пернатих. Їхній ранг неухильно підвищується, — зрівнявшись із приматами, птахи сімейства воронових досягли рівня кмітливості маленьких дітей(віком 6 років). Утім, було б не зовсім правильно говорити, що вони чогось досягли, — вочевидь, ворони завжди відрізнялися високим інтелектом, просто у вчених лише нещодавно з'явилася нагода вивчення пташиного мозку у всіх подробицях з погляду нейропсихології та біології [2].

В науковому світі інтерес до пташиного розуму виник, коли біологи та антропологи замислилися про походження людського інтелекту. З нізвідки так відразу інтелект з'явитися не міг (якщо, звичайно, не допускати релігійних і паранаукових пояснень), у нього повинен бути якийсь фундамент в еволюційному минулому. У першу чергу, такий фундамент стали шукати, звичайно, в приматів. Але набагато цікавіше було спробувати знайти когнітивні здібності у птахів, які еволюційно не так близькі людині, як мавпи. Довгий час однією із головних ознак високого інтелекту, що відрізняє людину від усіх інших тварин, вважалися маніпуляції зі знаряддями праці. Але, як виявилося, птахи теж можуть використовувати знаряддя праці, а також створювати та змінювати їх [3]. Це вміння спостерігали не тільки у воронових, а й у чапель і галапагоських дятлових в'юрків. Однак фаворитами зоопсихологів стали новокаледонські ворони. Проведений експеримент показав, що ворона з легкістю запам'ятовує кількість крапок на зображенні й відстукує потрібну кількість ударів на дисплеї. Тобто, птахи зрозуміли абстрактне число у вигляді крапок і перевели його в кількість ударів. Навіть у голуба правильних відповідей було більше 50 %, що виключає випадковість. Ворони ж показали ще більш вражаючий результат. Так само, ворони спокійно визначають кількість крапок на зображенні та майже в ста відсотках випадків відкривають коробку з такою ж кількістю крапок, але розташованих інакше, що виключає запам'ятовування візуального образу. Також ворони здатні ще й до візуальних аналогій, що в 2014 році підтвердили українські вчені[10]. Ще один приклад кмітливості воронових — це їхня здатність пам'ятати своїх друзів і ворогів протягом декількох років. Причому соціальна пам'ять у них не обмежується особинами того ж виду: міські ворони, наприклад, пам'ятають голоси інших птахів і людей. Приклади кмітливості воронових можна множити і множити, але звідки така кмітливість у них береться? Питання це, як легко зрозуміти, належить до нейропсихологічних, і щоб відповісти на нього, слід подивитися на особливості будови пташиного мозку. Тут варто окремо відзначити один момент. Великий мозок птахам, що літають, не потрібен, так як уся їхня еволюція спрямована на максимальне полегшення тіла. Чим менше важить мозок, тим легше птахам літати. В людини маса мозку становить 2 % від загальної маси тіла, у шимпанзе 1–1,5 %, у воронових ~ 1 %. Щодо розмірів мозку різних птахів, то варто звернути увагу, що у ньому немає звивин, так як у птахів за логічне мислення відповідає інший відділ мозку.

Слід зазначити, що до недавнього часу психіку птахів традиційно недооцінювали, і не тільки через невеликий розмір їхнього мозку, а й через специфіку його будови. Мозок птахів позбавлений шестишарової нової кори (яка

є у ссавців), і еволюція його йшла за рахунок перетворення ядер стриатума, або смугастого тіла. Тому вчені сприймали його як примітивну структуру, не призначену для здійснення вищих когнітивних функцій, які виконує нова кора головного мозку ссавців. Згодом, однак, точка зору на пташиний мозок стала змінюватися: він виявився складнішим, ніж думали. Для того щоб розібратися в досить складній його будові, необхідно знати деякі деталі. Мозок птахів включає кілька полів із певними функціями. Кожне поле складається зі структурних компонентів — глій, нейронів і нейрогліальних комплексів. Нейрон, як відомо, інформацію передає, глія йому допомагає, а нейрогліальний комплекс інформацію аналізує, як це роблять клітинні колонки кори ссавців [7]. (Колонка — це група нейронів, розташована в неокортексі головного мозку перпендикулярно його поверхні, яка об'єднує нервові клітини різних шарів кори). В цілому, прогрес мозку хребетних, за формулюванням відомого російського біолога Л. В. Крушинского, супроводжується зростанням двох пов'язаних між собою якостей, — структурної дискретності, функціональної та структурної надмірності. Було встановлено, що, незважаючи на відмінності в просторовій організації нейронних мереж стриатума птахів і нової кори ссавців, їх становлення та розвиток в еволюції визначаються одними й тими самими морфологічними закономірностями [8].

Прогрес центральної нервової системи вищих хребетних тварин супроводжували ключові зміни. По-перше, збільшувалася загальна кількість нейронів, клітинних популяцій і перехідних форм між ними; по-друге, зростали всі види тканинного й клітинного поліморфозу в межах кожного типу нейронних мереж; по-третє, формувалися модулі, — складні структурно-функціональні одиниці обробки інформації. Дослідження, проведені на кафедрі біології Чуваського державного педагогічного університету ім. І. Я. Яковлєва, дозволили доповнити ці критерії. Виявилося, що з прогресом розвитку мозку птахів пов'язані також ступінь його асиметрії та закономірності взаємного розташування (ступінь агрегації) його клітинних і надклітинних структурних компонентів.

Чи є у воронових якісь особливості, що відрізняють їхній мозок від мозку інших птахів? Для цього ворону потрібно з кимось порівняти, наприклад, із голубом. Голуби дійсно не відрізняються великою кмітливістю, і численні роботи професора З. О. Зоріної та її колег з біологічного факультету МГУ дозволили в деталях з'ясувати, в чому саме голуби поступаються воронам.

Сірі ворони здатні оцінювати величину множин і зберігати таку математичну інформацію не лише в конкретних образах, а й в узагальненій, абстрактній формі, яку птахи можуть пов'язати, наприклад, з арабськими цифрами; вони можуть бачити аналогії у формі об'єктів, не звертаючи уваги на колір цих об'єктів. Тобто, птахи ніби уявляють окрему ознаку, без прив'язки до конкретного предмету. Голуби такій процедурі навчаються набагато повільніше. Крім того, установка на навчання в голубів практично не формується, тоді як у воронових вона з'являється досить швидко й на основі оптимальної стратегії. Біологи навіть називають ворон "пернатими приматами", оскільки

ці птахи здатні запам'ятовувати велику кількість місць, де вони можуть харчуватися, і планувати свою соціальну поведінку [6].

Вочевидь, відмінність у когнітивних здібностях пояснюється відмінностями в будові мозку птахів цих двох видів [4]. Дійсно, у вороних мозок влаштований дещо інакше, ніж у інших птахів. У ворони в мозку в два рази більше нейронів, ніж у голуба, і в два рази вища їх питома щільність. При цьому, нейрони і глія в мозку у ворони дрібніші, а нейрогліальні комплекси більші, ніж у голуба.

Кілька років тому, під егідою каналу Animal Planet, складався рейтинг найбільш інтелектуальних тварин світу. У цьому проекті брали участь з десяток університетів, антропологічні й зоологічні суспільства, лабораторії еволюційних психологів і етологів. На першому місці очікувано виявилися примати, на другому — більш-менш заслужено — дельфіни, а ось на третьому, після довгих і палких диспутів, опинилися птахи.

За спостереженнями Конрада Лоренца — знаменитого етолога, який досліджував зір у ворон, — сотня метрів для них — це близька дистанція, що добре проглядається. Цікавість цих птахів велика: ворони чудово розрізняють і запам'ятовують людей, розрізняють навіть їхні голоси, вони досить злопам'ятні, але при цьому добре вміють зчитувати настрій і наміри людини. Не дивно, що ворони — одні з тварин, які найбільш легко приручаються, причому часто першими роблять крок назустріч людині: ослаблені, хворі або дуже молоді птахи нерідко приходять в людські оселі за допомогою.

Деякі згадані у визначеннях розумові операції можна виявити і у тварин. Для того щоб вибрати критерії точного визначення тих актів поведінки тварин, які дійсно можна вважати зачатками мислення, ми звернемо особливу увагу на формулювання нейропсихолога А. Р. Лурія. Визначення поняття мислення, яке він дав стосовно людини, дозволяє розмежувати цей процес із іншими типами психічної діяльності та визначає критерії для виявлення зачатків мислення у тварин: "Акт мислення виникає тільки тоді, коли у суб'єкта існує відповідний мотив, що робить задачу актуальною, а рішення її необхідним, і коли суб'єкт опиняється в ситуації, щодо виходу з якої у нього немає готового рішення,- звичного, тобто набутого в процесі навчання або вродженого" (Лурія, 1966) [7].

До теперішнього часу сформульовані наступні уявлення про мислення тварин. Елементи мислення виявляються у тварин у різних формах. Це може проявлятись у виконанні різних операцій (наприклад, узагальнення, абстрагування, порівняння, логічний висновок, екстрене прийняття рішення за рахунок оперування емпіричними законами та ін.).Розумові акти у тварин пов'язані з обробкою різного роду сенсорної інформації (звукової, нюхової, різних видів зорової — просторової, кількісної, геометричної), у різних функціональних сферах — здобуття їжі, оборонної, соціальної, батьківської та ін. Мислення тварин — це системна властивість мозку, а не просто здатність до вирішення того чи іншого завдання, причому чим вищий філогенетичний рівень тварини і відповідної структурно-функціональної

організації її мозку, тим більшим діапазоном інтелектуальних можливостей вона володіє.

Мислення тварин — це складний процес, що включає як здатність до екстреного вирішення тих чи інших елементарних логічних завдань, так і здатність до узагальнення. У високоорганізованих тварин (у приматів, дельфінів, а також воронових птахів) мислення не обмежується здатністю до вирішення окремих завдань, але є системною функцією мозку, яка проявляється при вирішенні різноманітних тестів у експерименті, а також і в найрізноманітніших ситуаціях у природному середовищі існування[5].

У тварин різних видів у тій чи іншій мірі виявлена та вивчена здатність до операцій узагальнення й абстрагування. Ця здатність використовується в аналізі та обробці ознак різного характеру й модальностей. Учені називають кмітливість тварин по-різному: мисленням, інтелектом, розумом чи розумовою діяльністю. Як правило, додається ще слово "елементарний", тому що, як би "розумно" не поводили себе тварини, їм доступні лише деякі елементи мислення людини.

Найбільш загальне визначення мислення представляє його як опосередковане й узагальнене відображення дійсності, що дає знання про найбільш істотні властивості, зв'язки й відносини об'єктивного світу. Передбачається, що в основі мислення лежить довільне оперування образами. А. Р. Лурія вказував, що акт мислення виникає в ситуації, для виходу з якої немає "готового" рішення. Наведемо також формулювання Л. В. Крушинского, який визначав деякі аспекти цього складного процесу в більш вузькому розумінні. На його думку, мислення, або розумова діяльність тварин — це здатність "вловлювати найпростіші емпіричні закони, що пов'язують предмети і явища навколишнього середовища, і можливість оперувати цими законами при побудові програми поведінки в нових ситуаціях". Треба зауважити, що в природному середовищі вирішувати нові завдання тваринам доводиться не дуже часто, тому що завдяки інстинктам і здатності до навчання вони добре пристосовані до звичайних умов існування. Але зрідка все-таки такі нестандартні ситуації виникають. І тоді тварина, якщо вона дійсно має зачатки мислення, винаходить щось нове, щоб вийти з ситуації [9].

Коли говорять про кмітливість тварин, зазвичай у першу чергу мають на увазі собак і мавп. Але ми почнемо з інших прикладів. Існує багато історій про розум і кмітливість ворон і їхніх родичів — птахів сімейства воронових. Про те, що вони можуть кидати камені в посудину з невеликою кількістю води, щоб наблизити її рівень до країв і напитися, згадували ще Пліній і Аристотель. Англійський натураліст Ф. Бекон побачив і описав те ж саме: таким прийомом користувалися ворони. Абсолютно таку ж історію розповідає наш сучасник, який виріс у глухому селі на Україні і ні Аристотеля, ні Ф. Бекона не читав. Зате в дитинстві він із подивом спостерігав, як вирощене ним ручне галченя кидало камінці в банку, на дні якої знаходилося трохи води. Коли її рівень досить піднімався, галченя пило. Так що, мабуть, потрапляючи в таку ситуацію, різні птахи вирішують задачу подібним чином

[1]. Ряд прикладів розумної поведінки воронових у нових ситуаціях наводить американський дослідник Б. Хейнріх, який довгі роки спостерігав за цими птахами у віддалених районах штату Мен. Б. Хейнріх запропонував завдання на кмітливість птахам, які жили в неволі у великих вольєрах. Двом голодним воронам пропонували шматки м'яса, підвішені на гілці на довгих шнурах так, що просто дістати їх дзьобом було неможливо. Обидва дорослі птахи із завданням впоралися відразу, не роблячи ніяких попередніх спроб, але кожен по-своєму. Один, сидячи на гілці на одному місці, підтягував мотузку дзьобом і перехоплював її, притримуючи ногою кожну нову петлю. Інший же, витягаючи мотузку, притискав її ногою, а сам відходив на гілку на деяку відстань, і тоді витягав наступну порцію. Однак найпереконливіші докази того, що у тварин є зачатки мислення, отримані завдяки дослідженням розумової діяльності наших найближчих родичів — шимпанзе. Їхня здатність вирішувати несподівані проблеми продемонстрована в роботах Л. А. Фірсова [11].

Результати власних досліджень інтелектуальної діяльності воронових птахів, виявлені методом спостереження за поведінкою сірих ворон в умовах м. Києва:

- Для того, щоб розколоти горіх, ворона долітає до найближчого дерева і зупиняється на високій гілці, потім вона кидає горіх на землю, щоб розколоти. Повторює цю дію декілька разів, поки не досягне позитивного результату.
- Великий шматок сухого хліба ворона розмочує в калюжі, щоб потім із легкістю його подрібнити і з'їсти.
- У ворон існує високий рівень соціалізації. Щоранку приблизно в один і той же час з мого балкона чути каркання. Це ворони прокинулись і встигли вже підкріпитися, вони починають голосно каркати, можливо, обговорюючи свої плани на день. Ця подія триває приблизно півгодини, після чого ранкова перекличка припиняється, птахи розлітаються у своїх справах.

***Висновки*:**

- у більшості випадків ворона проявляє свій інтелект у здобуванні їжі;
- ворони здатні орієнтуватися в часі;
- ворони здатні винаходити щось нове, щоб вийти з ситуації;
- ворони вміють використовувати предмети;
- ворони мають трохи інший мозок за структурою в порівнянні з іншими птахами;
- за інтелектом ворони не поступаються шимпанзе;
- воронам доступні лише деякі елементи мислення людини;
- ворони здатні виявляти емоції, — залежно від ситуації, вони можуть виражати радість, гнів, тривогу;
- ворони можуть навчитися вимовляти, копіювати мову людини;
- ворони здатні запам'ятовувати обличчя людей.

Список використаних джерел

1. *Аристотель.* История животных / Аристотель. — М.: Эксмо–Пресс, 2003. — 548 с.
2. *Данилова Н. Н.* Психофизиология / Н. Н. Данилова. — М.: Аспект Пресс, 1998.
3. *Дарвина Д. Р.* Ум животных / Д. Р. Дарвина. — М., Феникс, 1998.
4. *Мак-Фарленд Д.* Поведение животных. Психобиология, этология и эволюция / Д. Мак-Фарленд. — М.: Эксмо–Пресс, 2000. — 125 с.
5. *Зорина З. А., Полетаева И. И.* Зоопсихология. Элементарное мышление животных: учеб. пособие / З. А. Зорина, И. И. Полетаева. — М.: Аспект Пресс, 2001. — 320 с.
6. *Карташев Н. Н., Ильичев В. Д., Шилов И. А.* Общая орнитология. — М.: Высшая школа, 1982. — 464 с.
7. *Константинов В. М., Наумов С. П., Шаталова С. П.* Зоология позвоночных / В. М. Константинов, С. П. НАумов, С. П. Шаталова. — М., 2000.
8. *Ладыгина-Котс Н. Н.* Дитя шимпанзе и дитя человека в их инстинктах, эмоциях, играх, привычках и выразительных движениях / Н. Н. Ладігина-Котс. — М.: Издание Государственного Дарвиновского Музея, 1935.
9. *Лурия А. Р.* Основы нейропсихологии / А. Р. Лурия. — М.: Изд-во МГУ, 1973.
10. *Смирнова А. А., Лазарева О. Ф., Зорина З. А.* Исследование способности серых ворон к элементам символизации / А. А. Смирнова, О. Ф. Лазарева, З. А. Зорина // Журнал высшей нервной деятельности, 2002.
11. *Фабри К. Э.* Основи зоопсихологии / К. Э. Фабри. — М.: Аст, 2003. — 464 с.

УДК 174:179.8+154+615.8

В. Х. КОВАЛЕНКО
К. М. ДОРОШИНА
студенти напряму підготовки "медична психологія" ПрАТ "ВНЗ "МАУП"
Науковий керівник: д-р мед.наук, доцент, професор кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП" Коляденко Н. В.

ОГЛЯД ДОСЯГНЕНЬ ЗООТЕРАПЕВТИЧНИХ ІНІЦІАТИВ У ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ

В. Х. Коваленко, К. М. Дорошина, студенти напряму підготовки "медична психологія" ПрАТ "ВНЗ "МАУП". **Огляд досягнень зоотерапевтичних ініціатив у пострадянських країнах.**

***Ключові слова*:** зоотерапія, міський зоопарк.

Анотація. Досвід країн пострадянського простору в плані запровадження та розвитку зоотерапії, природоохоронних заходів і гуманного ставлення до тварин, трансформації самої концептуальної сутності зоопарків, не можна залишати поза увагою. Тенденції щодо зміни концепції міських зоопарків можна вважати не загальноєвропейськими, а навіть загальносвітовими. В усьому світі, і зокрема на пострадянському просторі, активно розвиваються просвітницькі та зоотерапевтичні напрямки роботи в умовах зоопарків. Цей досвід варто враховувати при розробці відповідних методик у міських зоопарках.

В. Ф. Коваленко, К. М. Дорошина, студенты направления подготовки "медицинская психология" ЧАО "ВУЗ "МАУП". **Обзор достижений зоотерапевтических инициатив в постсоветских странах.**

***Ключевые слова*:** зоотерапия, городской зоопарк.

Аннотация. Опыт стран постсоветского пространства в плане внедрения и развития зоотерапии, природоохранных мероприятий и гуманного отношения к животным, трансформации самой концептуальной сущности зоопарков, нельзя оставлять без внимания. Тенденции изменения концепции городских зоопарков можно считать не только общеевропейскими, но также и общемировыми. Во всем мире, и, в частности, на постсоветском пространстве, активно развиваются просветительские и зоотерапевтические направления работы в усло-

виях зоопарков. Этот опыт следует учитывать при разработке соответствующих методик в городских зоопарках.

Kovalenko V. F., Doroshina K. M., students of the training direction "Medical Psychology" of PrJSC "University "MAUP".
Overview of the achievements of zootherapeutic initiatives in post-Soviet countries.
***Keywords*:** zootherapy, city zoo.
***Abstract*.** The experience of the countries of the post-Soviet space in terms of the introduction and development of zootherapy, environmental measures and humane treatment of animals, transformation of the very conceptual essence of zoos, should not be ignored. Trends in the concept of urban zoos can be considered not only pan-European, but also global. Around the world, and, in particular, in the post-Soviet space, educational and zootherapeutic directions of work in conditions of zoos are actively developing. This experience should be taken into account when developing appropriate methods in the city zoos.

Як би там не було на політичній арені, але спільна історія спричиняє і спільні проблеми, і схожі шляхи їх вирішення. Тому досвід країн пострадянського простору в плані запровадження та розвитку зоотерапії, природоохоронних заходів і гуманного ставлення до тварин, трансформації самої концептуальної сутності зоопарків, не можна залишати поза увагою.

Отже, в Московському зоопарку є особлива виїзна група тварин — це помічники лекторів і екскурсоводів, які виступають перед будь-якою аудиторією — невеликою групою або велелюдним зібранням. Кілька років тому в Московському зоопарку стали використовувати тварин виїзної групи для спеціальних занять — сеансів зоотерапії. Починали цю роботу в Московському зоопарку спільно зі співробітниками Всеросійського дитячого реабілітаційного центру і досягли непоганих результатів. Що ж являє собою такий сеанс? Це та ж бесіда про тварин, але підкріплена безпосереднім контактом. Пацієнти (найчастіше це бувають діти, але іноді і дорослі люди) слухають розповідь про тварин, розглядають їх. Але, крім того, вони можуть поспілкуватися з ними зовсім близько: доторкаються, гладять, пестять. Лікарі реабілітаційного центру підтверджують: такі заняття прискорюють процес одужання пацієнтів з різними захворюваннями. Зрозуміло, для цього підходять не всі тварини, а тільки спеціально підготовлені, ті, які не можуть заподіяти людині шкоди. Серед них черепахи, їжаки, неотруйні змії, ящірки, морські свинки, білі щурі, а також загальні улюбленці — домашня качка і навіть звичайний кіт. Цікавим є також близьке знайомство з безхребетними тваринами: мадагаскарськими тарганами, гігантськими равликами ахатинами і навіть величезними павуками-птахоловами. А ось на лисицю, броненосця і непосидючу мавпу краще подивитися здалеку. В останні роки такі бесіди-се-

анси стали проводити в школах-інтернатах, соціально-педагогічних центрах, активно працювати з людьми із порушенням слуху і зору. Є й інші форми роботи — спеціальні заняття, на яких можна послухати голоси тварин і звуки природи, помацати різні експонати, "на дотик" отримати уявлення про розміри і вагу різних тварин, про малюнок на шкурах жирафа, зебри, леопарда та інших звірів, яких навряд чи вдасться погладити. У Московському зоопарку програми розраховані на людей з ментальними особливостями, розладами аутистичного спектру, загальними захворюваннями, а також на дорослих і дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, зору і слуху. На спеціальні екскурсії приходять учні корекційних шкіл, вихованці спеціалізованих інтернатів, соціальних будинків і центрів допомоги Москви та інших міст. Відвідувачів із порушеннями опорно-рухового апарату, слуху і з відхиленнями в психічному розвитку спочатку проводять по території зоопарку, знайомлять з його мешканцями, а потім запрошують на заняття в зал освітнього центру. Тривалість програми — година-півтори. Особливу увагу співробітники приділяють роботі з людьми із вадами зору. Для них розробили програми "Зоопарк на дотик" і "День в зоопарку". Це спеціальні екскурсійні маршрути по території зоопарку, під час яких працівники роблять акцент на великих і яскравих об'єктах. Відвідувачам дозволяють торкатися тварин, підготовлених до спілкування з людьми. В залі освітнього центру учасники під керівництвом співробітників знайомляться з неживими об'єктами, спеціальними посібниками, різноманітним природним матеріалом (запахами ванілі, кориці, цитрусових, кави та інших тропічних рослин) і слухають голоси тварин. Після чого до відвідувачів приводять вихованців — черепаху, жабу, качку, кролика, поні, козу, вівцю. Два рази на тиждень заняття в спеціальній сімейній групі "Барви цього світу" відвідують діти з особливостями розвитку з Центру лікувальної педагогіки.

В Ленінградському зоопарку близько 20 видів "виїзних" тварин — лемури, песці, мавпи, дикобрази, птахи та рептилії. Особлива увага приділяється роботі з дітьми з обмеженими можливостями зоотерапії, завдяки сприятливому впливу тварин на розвиток таких дітей. Вчені стверджують, що тварини допомагають хворим дітям подолати багато психологічних труднощів.

Дитячий контактний зоопарк — це, зазвичай, ділянка всередині самих зоопарків, де представлені, як правило, домашні тварини, яких можна помацати, погладити, погодувати, тому що, природно, до диких тварин доступу для публіки немає. А більшість дітей, та й дорослі теж, із задоволенням хотіли б погладити тварину, тому що жителі сучасних великих міст усе більше віддаляються від природи, не мають навіть домашніх тварин — собак, кішок, а отже, й хоча б елементарного досвіду догляду за ними, взаємодії та спілкування з тваринами. Корови, овечки, кози, домашня птиця — в місті побачити цих тварин можна далеко не скрізь і не завжди, і діти не мають про них уявлення. В зоопарках зазвичай ці тварини представлені, з ними можна поспілкуватися, подивитися, помацати і погодувати, що завжди подобається відвідувачам.

Проблема площі в Ленінградському зоопарку — одна з найгостріших. Саме через її нестачі тут немає слонів і бегемотів. Найсумніше враження поки що справляють клітки для тварин із сімейства котячих, а також для вовків, лисиць, ведмедів — деякі з цих кліток будувалися ще в 1930-ті роки. Але сьогодні зоопарк досить активно розвивається і в сенсі концепції утримання тварин, і нового будівництва на території зоопарку, і капітальних, і поточних ремонтів.

Проект "Добридень" в Ленінградському зоопарку почав діяти в травні 2003 року. Суть проекту — дати можливість дітям, які перебувають на лікуванні в лікарнях, в санаторіях, дітям з обмеженими можливостями поспілкуватися з тваринами. Подивитися на тварин ближче, послухати, помацати, погладити. Ця концепція була розроблена спільно з Педагогічним університетом імені Герцена, з кафедрою корекції. Але ж для тварин це також стрес. З одного боку, існує зоотерапія, це досить давно і добре відомо, іпотерапія — коли використовуються коні для терапії, кішки, собаки. Але вони для цього спеціально відбираються, виховуються. Взагалі, найбільшу радість у дітей, найбільші емоції викликають найбільш прості тварини, такі як кролик, курочка з півником, їжачок. Вони викликають бурю емоцій, причому не тільки в дітей, але і в дорослих. Загалом, їжачка готувати для цієї роботи особливо не доводиться, їжачок взагалі тварина досить флегматичне. Що стосується кролика, то це вже складніше. Потрібно вибирати більш спокійного, більш врівноваженого кролика. Такі тварини, як лисиця, мавпа, дикобраз, мають пройти відбір. Вибирають тварин, які показують себе, спокійними в незнайомій для себе обстановці. З такими тваринами можна працювати. Якщо ж трапляється якась тварина, яке починає себе поводити агресивно, виявляє стрес, лякається, починає погано їсти, то її не можна використовувати з контактною метою. В якості асистентів працюють лише ті тварини, які можуть цим займатися. Як буває відбір сумісності між людьми, так є відбір сумісності тварин із людьми. Саме тут він застосовується досить суворо, тому що тварина не повинно нанести ніякої шкоди людині, особливо дитині, яка її тримає в руках. І навпаки, спілкування з людьми н повинне зашкодити тварині. В зоопарку працюють саме з тим, щоб не порушити ні психіку людей, ні психіку тварини.

Є програми, розроблені за участю педагогічного університету, але тісного співробітництва з медичними і з педагогічними колективами поки ще немає. Дана програма розвивається поки що переважно за ініціативи зоопарку.

В Сахалінському зоопарку можна спілкуватися з тваринами, безпосередньо контактуючи з ними. "Сільське подвір'я" — це місце відпочинку, психологічної реабілітації та оздоровлення мешканців, де споглядання тварин у природному ландшафті та спілкування з ними — кращий спосіб долати стреси і перевантаження. Спостерігаючи за тваринами, у дітей формується емоційне ставлення до світу природи. Вони вчаться радіти, засмучуватися, дивуватися природним об'єктам. Світ природи стає невід'ємною частиною світу кожної дитини. Для відвідувачів з обмеженими фізичними можливостями, в тому числі сліпих і слабкозорих, відвідування контактного зоопарку,

де можна тактильно відчути тварин, стає справжнім святом, викликає вибух позитивних емоцій, дає хороші результати реабілітації. Приїзд в контактний зоопарк дітей із ДЦП — завжди нові знання і нові відчуття. Труднощі емоційного розвитку дітей з руховими обмеженнями — це той фактор, який ускладнює їх пізнавальний розвиток, взаємини з однолітками. Після спілкування з тваринами контактного зоопарку, в дітей спостерігаються позитивні зміни: інтерес і усвідомлення того, що відбувається, зниження спастики м'язів, зниження рівня гіперактивності, позитивні зміни в дрібній моториці у всіх дітей без винятку. Відвідування контактного зоопарку дітьми дошкільного віку збагачує їх сенсорний досвід, що має найважливіше значення для розумового розвитку в цілому. Так, під час відвідування контактного зоопарку використовуються наступні прийоми і методики: розглядання тварин; спостереження за поведінкою тварини; питання про тварин.

В цілому, особливості застосування зоотерапії полягають у тому, що присутність поруч із людиною живої істоти, маленької і беззахисної, пробуджує почуття відповідальності. Тварини сприяють гармонізації міжособистісних відносин: допомагають згуртувати родину, налагодити контакт з дітьми і між батьками, знімають напругу в багатьох ситуаціях. Навіть просте споглядання тварин утихомирює, дає масу естетичних емоцій.

У відповідь на типові питання супротивників контактного зоопарку можна зазначити наступне:

• Тварини втомлюються від спілкування з людьми. Що ви на це скажете?

В зоопарку працюють підготовлені, навчені фахівці, які використовують для контакту з відвідувачами тварин дозовано, тобто, по черзі. Таким чином, кожна тварина може бути задіяною в зоотерапії всього 1–2 рази за весь день. Це дає можливість тварині відпочити і не викликає у неї стресових реакцій.

• Я не дозволяю своїм дітям гладити тварин, на них багато невідомих для нас вірусів. Ви можете гарантувати, що після спілкування з вашими вихованцями мої діти не підчеплять якусь заразу?

Всі тварини зоопарку перебувають під пильним наглядом і контролем зоологів, ветеринарних лікарів. Вони чисті, доглянуті, здорові. На головному вході в зоопарк розміщений знак, що забороняє вхід в зоопарк будь-яких тварин ззовні. Таким чином, ми підтримуємо карантинний режим зоопарку і запобігаємо ветеринарним захворюванням, в тому числі вірусним.

• Зоопарк — це в'язниця для тварин. Вам не шкода ваших тварин?

Сучасний зоопарк — це не в'язниця для тварин і не розвага для дітей, це природоохоронна, просвітницька та виховна установа з серйозними цілями і завданнями. Основне завдання зоологічного парку — зберегти різноманітність тваринного світу Землі, підтримати і відтворити рідкісні, зникаючі види. Крім природоохоронної, зоопарк виконує ряд інших функцій: демонстраційну, освітню, виховну, рекреаційну. В даний час, коли проблеми охорони природи в світі особливо актуальні, виникає необхідність високої організації та сучасного розвитку зоопарків як установ культури, місця масового відпочинку, як шкіл природознавства, виховання почуття любові до приро-

ди, пробудження і поглиблення гуманного підходу до тварин — невіддільної частини навколишнього світу.

В Казанському зооботанічному саду також активно розвивається напрямок зоотерапії як "лікування тваринами". Ще з часів Гіппократа відомо, що тварини благотворно впливають на емоційний стан людини, і терапевтичний ефект при контакті з тваринами досягається саме за рахунок позитивних емоцій. Вперше домашні тварини в лікувальних установах з'явилися в Англії — це сталося в Йорку, в місцевому закладі для душевнохворих в 1792 р. Концепція зоотерапії була сформульована в 1960-х роках дитячим психіатром із США Борисом Левінсоном, який звернув увагу, що його маленькі пацієнти позитивно реагували на його собаку. Австралійські вчені довели, що психологічний стан, самопочуття і об'єктивні фізіологічні показники в людей, які нещодавно завели домашню тварину — собаку або кішку — значно поліпшуються.

В основу зоотерапевтичної програми Казанського зооботанічного саду покладено досвід зоотерапевтичних груп при Московському і Миколаївському зоопарках. Заняття із зоотерапії проводяться для школярів 4 і 6 класів. Для занять з дітьми використовуються ручні тварини виїзної групи Казанського зооботсаду. Всі заняття будуються за єдиним планом. Кожне заняття починається з подання тварини — його способу життя, способу харчування, особливостей поведінки і т. д., — що дозволяє розширити кругозір дітей. Тривалість цього блоку 3–5 хвилин, більш цього часу увагу дітей утримати складно. Потім йде безпосереднє спілкування з твариною (10–15 хвилин). Цей етап заняття спрямований на отримання дітьми позитивних емоцій, розширення словникового запасу (як відомо, мова розумово відсталих бідна прикметниками) і розвиток емпатії. Описуючи емоційний і фізичний стан тварини, діти переносять на нього свої почуття і відчуття. Далі отримана інформація закріплюється в ігровій формі — гра зазвичай займає 5–7 хвилин. Після тематичних ігор діти знову спілкуються з твариною. Загальна тривалість заняття 50–60 хвилин. На початку наступного заняття з дітьми повторюється матеріал попереднього.

Нижче ми наводимо приклад одного із занять.

Морська свинка.

Мета заняття — знайомство з твариною, навчання правилам поводження з твариною при контакті, формування позитивних емоцій за допомогою контакту з твариною. Використовувані матеріали: географічна карта світу, картки із зображенням різного виду корму, малюнки, контури тварин, кольорові олівці. Тварини: 2–3 морські свинки різних порід.

Хід заняття:

1. Подання тварини. Подивіться на цю тварину. Як ви думаєте — хто це? Правильно, морська свинка.

Батьківщина морських свинок — Південна Америка. Колись дуже давно індіанці тримали морських свинок в якості домашніх тварин. Вдень звірята бігали по поселенню, а ввечері поверталися додому.

Питання: Яких іще домашніх тварин ви знаєте? У кого з вас є домашні тварини?

Коли європейці відкрили Америку, їм дуже сподобалися ці милі звірята, і вони привезли їх до Європи. Подорож була довгою і важкою, оскільки в ті часи не було швидкохідних кораблів і літаків. Морські свинки ставали улюбленцями моряків. Коли моряки приїжджали додому, вони дарували морських свинок своїм дітям.

Питання: Чому цей звір називається морською свинкою?

Відповідь: Тому що привезений з-за моря. Свинка — тому що писк нагадує рохкання поросят.

У себе на батьківщині морські свинки живуть у лісах. Харчуються травою, насінням рослин, фруктами. В домашніх умовах вони невибагливі, їдять овочі (морква, капуста, варена картопля), зерно, траву або сіно.

В даний час виведено багато порід морських свинок. Вони відрізняються довжиною вовни і забарвленням. При утриманні в домашніх умовах, морські свинки невибагливі в харчуванні, легко приручаються і стають домашніми улюбленцями. Тривалість життя морських свинок становить 10 років.

2. Тактильне знайомство з твариною. Тепер давайте ближче познайомимося з цим звіром. Дітям пропонують погладити морську свинку, показують, як правильно це зробити, щоб тваринці було приємно.

3. Опис тварини з опорою на отриманий тактильний досвід. Скажіть, яка вона на дотик. Подивіться на цятки на шерстці. Які вони (колір, розмір)? Подивіться на лапки. Скільки у неї пальчиків? А чи є у морської свинки хвостик? Правильно, хвостика немає.

4. Спостереження за поведінкою тварини, визначення її емоційного стану. Діти спостерігають за поведінкою тварини, за тим, як вона реагує на те, що відбувається.

5. Гра "Нагодуй тварину". Показують дітям картки із зображенням різного корму, діти кажуть, що звірятко їсть, а що йому в їжу не годиться.

6. "Що наплутав художник?". Показують малюнки із зображенням морської свинки, в яких допущені помилки (свинка з довгим хвостом, свинка плаває, свинка їсть м'ясо).

7. Пропонують дітям розфарбувати контури морських свинок.

Для дітей із розумовою відсталістю характерна незрілість емоційно-вольової сфери, яка виражається в поверховості і часто неадекватності емоцій, низькій мотивації, слабкості вольових зусиль.

Під час проведення занять необхідно підтримувати позитивні емоції у дітей, намагатися запобігати глузуванню над тими, хто з якої-небудь причини побоюється контакту з твариною.

Найбільш сприятливий клімат складається в невеликих групах по 7–10 дітей одного віку і з однаковим рівнем розумового розвитку.

За спостереженнями педагогів, які працюють в школі, діти, які пишуть слова тільки за трафаретом, після спілкування з тваринами починають писати самі.

В Хабаровському зоопарку впроваджена Програма зоотерапії для дітей з обмеженими можливостями і важких підлітків. Маленьких каченят, кроленят, їжачиху з малюками і навіть нірку привозять в інтернати, школи, в бібліотеки.

Перші кроки в застосуванні зоотерапії в далекосхідній столиці почалися біля 15 років тому, коли "докторів-звірят" почали привозити в соціальний центр до проблемних підлітків із девіантною поведінкою, потім до програми приєдналися і підлітки з центру тимчасового утримання неповнолітніх злочинців. Три відсотки підлітків зізнаються в тому, що зганяють свою злість на тваринах. Після проведення занять, такі підлітки змінюється в кращу сторону. Це можна перевірити — існують певні тестові завдання, які проводяться в ігровій формі. Дитина після спілкування з твариною стає більш спокійною та доброзичливою.

Нещодавно почали працювати також і з дітьми-інвалідами. Робота почалася з інтернату для слабкочуючих та слабкозорих дітей. Для того щоб помітити перші зміни, кажуть фахівці, досить 4–5 занять. Зустрічі проходять як в соціальних центрах, так і в самому зоопарку, де з підлітками проводяться вікторини та бесіди.

Останнім часом до проекту із зоотерапії приєдналися також хабаровські бібліотеки і навіть будинок ветеранів. Дуже активно працюють у цьому напрямку фахівці з соціальної роботи, педагоги, керівники громадських організацій інвалідів, бібліотекарі.

Висновок. Таким чином, тенденції щодо зміни концепції міських зоопарків можна вважати не загальноєвропейськими, а навіть загальносвітовими. В усьому світі, і зокрема на пострадянському просторі, активно розвиваються просвітницькі та зоотерапевтичні напрямки роботи в умовах зоопарків. Цей досвід варто враховувати при розробці відповідних методик у міських зоопарках.

УДК 159.98+613.8+379.8+591.5

К. М. ДОРОШИНА
В. Х. КОВАЛЕНКО
студенти напряму підготовки "медична психологія" ПрАТ "ВНЗ "МАУП"

Н. П. ФЕСЕНЮК
докторант кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП"
Науковий керівник: д-р мед.наук, доцент, професор кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП" Коляденко Н. В., м. Київ, Україна

ПСИХОСОЦІАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗООПАРКІВ

К. М. Дорошина, В. Х. Коваленко, студенти напряму підготовки "медична психологія" ПрАТ "ВНЗ "МАУП", ***Н. П. Фесенюк***, докторант кафедри психології ПрАТ "ВНЗ "МАУП", м. Київ, Україна. **Психосоціальна діяльність зоопарків.**

***Ключові слова*:** зоопарк, психосоціальна діяльність, просвітництво, оздоровлення, психокорекція.

Анотація. Зоопарки в сучасному світі перестають бути "звіринцями" для демонстрації екзотичних тварин на потіху глядачам, стаючи, насамперед, осередками збереження рідкісних, зникаючих видів тварин, їх утримання в умовах, наближених до природних, у той час як на волі ці природні умови, ареали проживання даних тварин обмежені або навіть цілком знищені внаслідок дії антропогенного чинника, споживацького безвідповідального ставлення людини до навколишнього середовища. Водночас, людина, знищуючи природу, сама потрапляє в свою ж пастку антропогенно шкідливих змін існування — зрушення клімату, забруднення води й повітря, проживання в стресогенних умовах сучасного мегаполісу. Відірваність від генетично детермінованого середовища буття спричиняє хронічні психоемоційні порушення, різноманітні хворобливі стани.

Тому в усьому світі спостерігається тенденція до розширення функцій зоопарків, інтерактивного демонстрування експозиції та використання їхнього ресурсу з оздоровчо-психокорекційною метою.

К. М. Дорошина, В. Ф. Коваленко, студенты направления подготовки "медицинская психология" ЧАО "ВУЗ "МАУП",

Н. П. Фесенюк, докторант кафедры психологии ЧАО "ВУЗ "МАУП", г. Киев, Украина. **Психосоциальная деятельность зоопарков.**

***Ключевые слова*:** зоопарк, психосоциальная деятельность, просвещение, оздоровление, психокоррекция.

Аннотация. Зоопарки в современном мире перестают быть "зверинцами" для демонстрации экзотических животных на потеху зрителям, становясь, прежде всего, очагами сохранения редких, исчезающих видов животных, их содержания в условиях, приближенных к естественным, в то время как на свободе эти природные условия, ареалы обитания данных животных ограничены или даже полностью уничтожены в результате действия антропогенного фактора, потребительского безответственного отношения человека к окружающей среде. В то же время, человек, уничтожая природу, сам попадает в свою же ловушку антропогенно неблагоприятных изменений существования — сдвиг климата, загрязнение воды и воздуха, проживание в стрессогенных условиях современного мегаполиса. Оторванность от генетически детерминированной среды бытия вызывает хронические психоэмоциональные нарушения, различные болезненные состояния. Поэтому во всем мире наблюдается тенденция к расширению функций зоопарков, интерактивной демонстрации экспозиции и использования их ресурса с оздоровительно-психокоррекционной целью.

Doroshina K. M., Kovalenko V. F., students of the training direction "Medical Psychology" of PrJSC "University "MAUP", ***Fesenyuk N. P.***, PhD student of the Department of Psychology of PrJSC "University "MAUP", Kyiv, Ukraine. **Psychosocial Activities of Zoos.**

***Keywords*:** zoo, psychosocial activities, education, rehabilitation, psychocorrection.

Abstract. Zoos in the modern world cease to be "menageries" for the demonstration of exotic animals for the fun of the audience, becoming, above all, centers of preservation of rare, endangered species of animals, their keeping in conditions close to natural, while in freedom these natural conditions, areas the habitats of these animals are limited or even completely destroyed as a result of the anthropogenic factor, consumer irresponsible attitude of man to the environment. At the same time, by destroying nature, man himself falls into his own trap of anthropogenically unfavorable changes in existence — climate shift, water and air pollution, and living in the stressogenic conditions of a modern metropolis. The isolation from the genetically determined environment of

being causes chronic psycho-emotional disorders, various painful conditions. Therefore, there is a tendency all over the world to expand the functions of zoos, an interactive demonstration of the exposition and the use of their resource with a recreational-psycho-correctional goal.

Зоопарки в сучасному світі перестають бути "звіринцями" для демонстрації екзотичних тварин на потіху глядачам, стаючи, насамперед, осередками збереження рідкісних, зникаючих видів тварин, їх утримання в умовах, наближених до природних, у той час як на волі ці природні умови, ареали проживання даних тварин обмежені або навіть цілком знищені внаслідок дії антропогенного чинника, споживацького безвідповідального ставлення людини до навколишнього середовища. Водночас, людина, знищуючи природу, сама потрапляє в свою ж пастку антропогенно шкідливих змін існування — зрушення клімату, забруднення води й повітря, проживання в стресогенних умовах сучасного мегаполісу. Відірваність від генетично детермінованого середовища буття спричиняє хронічні стресогенні умови, психоемоційні порушення, різноманітні хворобливі стани. Тому в усьому світі спостерігається тенденція до розширення функцій зоопарків, інтерактивне демонстрування експозиції та використання їхнього ресурсу з оздоровчо-психокорекційною метою.

Німеччина є засновником і світовим лідером зоопарків у їх сучасному розумінні. Зоопарк у Гамбурзі, створений славнозвісним Хагенбеком і названий його іменем, розташований на ділянці в 25 гектарів і має мережу доріжок протягом 7 км, прогулюючись якими, можна побачити 210 видів тварин. Біля головного входу в зоопарк розташований тропічний акваріум з 290 видами тварин, в тому числі плазунів. Багатьох тварин у зоопарку дозволено годувати відвідувачам, для чого біля входу можна придбати спеціальні корми. Деякі тварини, наприклад слони, є дресированими.

В іншому німецькому зоопарку, розташованому в м. Карлсруе, гордістю є розташований біля самого входу великий вольєр з фламінго, а також відкритий в 2000 р. комплекс для білих ведмедів, що копіює середовище природи Арктики і тундри, навіть справжні айсберги. Через спеціальне вікно можна спостерігати за тваринами навіть тоді, коли вони знаходяться під водою.

В австрійському місті Шенбрунн знаходиться найстаріший зоопарк у світі. Тут є акваріум,, який дозволяє глядачам здійснити прогулянку по дну ріки Амазонки, а в поларіумі демонструють арктичних тварин. Також є тераріум. В цьому зоопарку проводять регулярні екскурсії, в тому числі нічні та спеціальні дитячі. Також зоопарк можна взяти в оренду на нетривалий термін.

Бельгійський зоопарк Пайрі Дайза вміщує 600 видів тварин і птахів, всього 5000 особин. Парк розділений на тематичні зони, які називають "світами", а весь парк — це "сад світів".

При вході до парку є міні-ферма, яка викликає особливу цікавість у дітей. Тут є голубник, а також живуть невеликі домашні тварини, до яких діти можуть сміливо підходити, гладити й годувати спеціальним кормом.

Своєрідно розуміють просвітницько-виховну функцію зоопарку в Данії, де жираф, підлеглий евтаназії, був убитий пострілом з пістолету й згодований левам того ж самого зоопарку на очах у багатьох відвідувачів, причому дану акцію було розрекламовано як пізнавальну та спеціально запрошено до участі в ній дітей із батьками. Льви, яким було згодовано м'ясо вбитого жирафа, через місяць також були вбиті, причому з них було 2 старі льви і 2 дитинчати. Подібне ставлення до тварин, функцій зоопарку по збереженню видів і, найголовніше, до психоемоційного впливу на відвідувачів, особливо дітей, є нприпустимим порушенням морально-етичних норм і свого часу набуло розголосу, викликавши обурення та осуд світової спільноти.

В амстердамському зоопарку ARTIS знаходиться понад 6000 особин тварин, які відносяться до 700 видів. Тут є також планетарій, дитяча ферма, великий акваріум, теплиця, геологічний і зоологічний музеї, експозиція яких розповідає про флору та фауну Нідерландів. До 1910 р. на території зоопарку також знаходився й етнографічний музей, а з 2014 р. до зоопарку також відноситься єдиний у світі музей мікроорганізмів Micropia.

В парку дикої природи Рануна, розташованому в Фінляндії, живе 60 видів представників північної фауни. Оглядовий маршрут влаштовано таким чином, що всі тварини і птахи зустрічаються послідовно, в умовах, наближених до природних. Зимою, в туристичний сезон, в зоопарку працюють атракціони: снігоходи, собачі та оленячі упряжки, лапландський чум, гірка, лижна траса довжиною 7 кілометрів. Влітку працюють авто трек та кінно-спортивний комплекс.

Китай вражає не тільки кількістю населення, а й відповідними масштабами пекінського зоопарку, в якому налічується 7000 тварин 600 різних видів із усього світу. Територія зоопарку має вигляд класичних китайських садів, де поєднуються штучні й природні зелені насадження, є густі гаї, ділянки лугів, невеликий струмок, ставки з лотосами та невеликі пагорби, всіяні павільйонами та вольєрами. В 1999 р. було відкрито пекінський океанаріум, у якому демонструють багатьох морських мешканців і проводять шоу з дельфінами та морськими львами.

Одним із найцікавіших у світі є Біблійний зоопарк в Єрусалимі, ідея створення якого полягала в демонстрації тварин Ноєвого ковчегу, освітній місії виховання дбайливого ставлення до природи, заснованій на принципах енвайроменталізму. Втім, великою проблемою виявилося емоційне ставлення відвідувачів, які жбурляють тваринам не лише їжу, а й різні предмети, через що тварини хворіють і навіть гинуть. Тому вольєри охороняються співробітниками. Втім, працівники зоопарку стверджують, що в останні роки культура відвідувачів значно зросла. В цьому зоопарку велику увагу приділяють педагогічній та просвітницькій діяльності, влаштовують спеціальні екскурсійні програми для дітей. Молодіжний рух зоопарку сприяє міжрасовим контак-

там, зниженню міжнаціональної напруги. Працівники зоопарку проводять передвижці семінари в школах, лікарнях тощо, привозячи маленьких тварин для демонстрації та даючи прослухати звуки, що видають великі варини, за допомогою спеціальної аудиосистеми.

З 1997 р. в зоопарку представлений "екологічний лабіринт" — коротка доріжка, на якій встановлені вказівники з назвами екологічних викликів, з якими стикаються країна і людство. Навесні 2010 р. було розгорнуто водну експозицію "Wet Side Story", де підкреслюється значення збереження водяних ресурсів і запасів питної води, значення екологічної свідомості та проблеми, пов'язані з водою, на Ближньому Сході та в усьому світі.

Зоопарк проводить "зелену" політику, відповідно до якої має власну систему очищення стічної води та користується рециркульованою водою для іригації власних садів. Їжа та відходи тварин змішуються з рослинним матеріалом в компостних купах, компост використовується для підживлення рослин у зоопарку та продається в спеціальному магазині як сувенір. Є пункти прийому пластикових пляшок і батарейок, а для скорочення виділень парникових газів і транспортних потоків зоопарк формує графік руху службових автомобілів.

Парк птахів у Куала-Лумпурі є найбільшим у світі відкритим авіарієм, де зібрано понад 2000 птахів. Головною відмінністю цього парку є концепція "вільного польоту", тобто, більшість птахів знаходяться поза клітками та вольєрами, а парк по всій території накритий сіткою, закріпленою на стовпах. Щоденно, кілька разів на день, відвідувачі мають можливість взяти участь у годуванні птахів. На території парку є навчальний центр, де можна дізнатися про життя, звички, анатомію птахів, а також інкубатор, де можна побачити, як виводять птахів і як вони вилуплюються з яєць.

В Гродненському зоопарку Білорусі є давні традиції, коли ще в 1952 р. його колекція тварин налічувала 63 види (283 особини), а відвідування становило 125000 осіб. В зоопарку існував пересувний Театр дресированих тварин, відвідувачам читалися лекції, працював гурток юних натуралістів, проводилися катання на поні. В 2009 р. Гродненький зоопарк на звітній конференції в Києві був прийнятий у дійсні члени Євроазійської регіональної асоціації зоопарків та акваріумів. Восени 2010 р. в зоопарку було відновлено гурток юннатів. Учні 4–8 класів здобувають теоретичні знання і практичні навички з біології, беруть участь в різноманітних акціях. Зоопарк організовує тематичні пізнавальні екскурсії про поведінку, різноманітність і охорону тварин, спрямоваі на різні групи відвідувачів. Для дітей працює контактний майданчик "Бабусине подвір'я". також здійснюються відвідування тераріуму під час годування рептилій, виїзні лекції з демонстрацією приручених тварин. Гродненський зоопарк впровадив популярну в світі систему опікунства над тваринами. Будь-який бажаючий (приватна особа або фірма) можуть узяти під опіку будь-яку тварину, за договором сплачуючи годування цієї тварини.

В столиці Білорусі, м. Мінську, зоопарк налічує 2000 особин тварин. В зоопарку працює просвітницький відділ, який відповідає за організацію свят,

екскурсій, лекцій, спілкування зі ЗМІ. Фахівці зоопарку відслідковують зміни в зоологогічній колекції, ведеться розробка матеріалів для друкованої продукції зоопарку. Працює гурток “Коні й поні”, де діти опановують навички верхової їзди й навчаються доглядати за тваринами. На жаль, у цьому зоопарку працює також і дельфінарій, тоді як утримання дельфінів без сполучення басейну з морем є неприпустимим.

В зоопарку Катеринбургу знаходиться понад 1000 тварин, які відносяться до більше ніж 350 видів. Зоопарк проводить свята, виставки, конкурси. Учні можуть на уроках у зоопарку здобути додаткові знання з екології та зоології.

Висновки. Таким чином, сьогодні зоопарки перетворюються на науково-просвітницькі установи, засновані на гуманному ставленні до тварин, забезпеченні для них умов утримання, наближених до природних. Одним із завдань зоопарку в сучасному місті стає пропаганда дбайливого ставлення до природи, а також оздоровча місія щодо профілактики стресогенних розладів мешканців сучасних мегаполісів.

ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
“ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИ ЗАКЛАД
“МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ”
при партнерстві:
Спеціальної загальноосвітньої школи “Надія” м. Києва
Науково-практичного медичного центру дитячої кардіохірургії
МОЗ України
Кафедри медичної реабілітації, фізіотерапії і спортивної медицини
НМАПО імені П. Л. Шупіка МОЗ України
Державної реабілітаційної установи “Всеукраїнський центр комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю”
Асоціації арабських лікарів України
Медичного центру сімейної медицини “Кіндермед”
Університету імені святої цариці Тамари Грузинської патріархії (Грузія)

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ

Шановні колеги!

Запрошуємо вас взяти участь у І-й Міжнародній науково-практичній конференції **“ОСОБЛИВІ СІМ’Ї З ОСОБЛИВИМИ ДІТЬМИ”**, присвяченій Міжнародному дню осіб з інвалідністю, яка відбудеться **11 грудня 2018 р.** в актовій залі Ліцею МАУП, вул. Фрометівська, 2)

План роботи конференції:

9.00– 9.30 — реєстрація
9.30–11.30 — пленарне засідання
11.30–12.00 — кава-брейк
12.00–13.00 — майстер-класи
13.00–14.00 — обід
14.00–16.00 — секційні засідання
16.00–16.30 — прийняття Резолюції конференції та видача сертифікатів
16.30–17.30 — кава-брейк та музична пауза (дует авторської пісні Олександр і Лілія Коняєви)

Оргкомітет конференції:

• Чаплай Ірина Віталіївна — кандидат наук з державного управління, доцент, Виконавчий директор Президії громадської наукової організації “Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління, завідувач кафедри професійної освіти та управління начальним закладом МАУП (контакти: irina_pravo@ukr.net)

• Коляденко Ніна Володимирівна — д-р. мед. наук, доцент, професор кафедри психології ПрАТ “ВНЗ “МАУП” (контакти: +38 (067) 756-72-57, nina-k@ukr.net)

• Павленко Олена Петрівна — директор Міжнародного ліцею МАУП, кандидат педагогічних наук, доцент (контакти: olena_pavlenko@ukr.net)

• Здоровенко Наталія Вікторівна — психолог СЗОШ “Надія” (контакти: +38 (067) 255-0-444, zdor_nat@ukr.net)

Для участі в конференції необхідно заповнити анкету учасника (додаток А) та надіслати її на емейл nina-k@ukr.net

Реєстраційний внесок для участі в конференції та отриманні сертифіката становить 150 грн і сплачується під час реєстрації (для співробітників ПрАТ “ВНЗ “МАУП” участь безкоштовна)

Матеріали конференції будуть оприлюднені:

• в фаховому щоквартальному науковому часописі "АКАДЕМІЧНА СТУДІЯ" СНТ "GAUDEAMUS" ПрАТ "ВНЗ "МАУП" (№ 4, 2018)

До публікації в науковому часописі "АКАДЕМІЧНА СТУДІЯ" приймаються наукові матеріали, що є оригінальними самостійними працями і представляють собою результати власних теоретичних та(або) експериментальних досліджень авторів, представлені у вигляді тез (вартість публікації 80 грн) або статей (вартість публікації 250 грн) (для співробітників і студентів ПрАТ "ВНЗ "МАУП" публікація безкштовна).

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТЕЗ:

В лівому верхньому куті — прізвище та ініціали автора (жирним курсивом прописними літерами), науковий статус і місце роботи (навчання) (курсивом звичайними літерами). Далі посередині — назва роботи (жирним шрифтом прописними літерами). Після цього — текст розміром 3–5 сторінок, без переліку джерел. Структура тексту: актуальність дослідження, мета дослідження, методологія і методи дослідження, матеріали та методики дослідження, коротко основні результати дослідження, висновки. Текст друкується шрифтом Times New Roman, розмір 14, через 1 інтервал.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ:

В лівому верхньому куті — прізвище та ініціали автора (жирним курсивом прописними літерами), науковий статус і місце роботи (навчання) (курсивом звичайними літерами). Далі посередині — назва роботи (жирним шрифтом прописними літерами). Після цього — текст розміром 12–25 сторінок, з переліком використаних джерел з транслітерацією і посиланнями на них у тексті в квадратних дужках. Структура тексту: ключові слова та анотація на українській, російській та англійській мовах, актуальність дослідження, постановка проблеми, об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження, методологія і методи дослідження, матеріали та методики дослідження, результати власних досліджень та їх аналіз, висновки, список використаних джерел українською мовою, список використаних джерел транслітерацією. Текст друкується шрифтом TimesNewRoman, розмір 14, через 1,5 інтервали.

Матеріали до публікацій надсилати на електронну адресу: *Коваленко Валерій Халілович* **tuman2014@ukr.net**

• в електронному наукометричному виданні "Психологічне здоров'я"

Електронний журнал "Психологічне здоров'я" є фаховим наукометричним виданням, тому до публікації приймаються статті, оформлені за стандартними вимогами міжнародних наукометричних баз SCOPUS та WOS, які отримали схвальний відгук рецензента.

Статті для рецензії надсилати на електронну адресу: *Коляденко Ніна Володимирівна* **nina-k@ukr.net**

Вартість публікації 25 грн/стор, сплачується при реєстрації. В разі негативної рецензії стаття повертається автору для виправлення недоліків.

NB! При невідповідності наданої публікації вимогам, вона не приймається до друку, сплачені кошти автору не повертаються!

АНКЕТА УЧАСНИКА КОНФЕРЕНЦІЇ

ПІБ_____
Домашня адреса_____контактний тел._____емейл_____
Спеціальність _____
Вчений ступінь___
Вчене звання___
Місце роботи_____
Посада_____
Форма участі(необхідне позначити словом "ТАК":
Слухач___
Усна доповідь___ назва___
Стендова доповідь___назва___
Проведення майстер-класу___
Публікація тез в часописі "Академічна студія"___
Публікація статті в часописі "Академічна студія"___
Публікація статтті в фаховому електронному наукометричному виданні "Психологічне здоров'я"___
Реєстраційний внесок___
Оплата публікації___

Наукове видання

АКАДЕМІЧНА СТУДІЯ

№ 3, 2018

Щоквартальний науковий часопис
студентського наукового товариства
"GAUDEAMUS".

Матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції
"Психологічно-оздоровчі можливості сучасного зоологічного парку"

Підп. до друку 27.11.18. Формат 70×100$^{1}/_{16}$. .
Ум. друк. арк. 13,54. Обл.-вид. арк. 10,0. Наклад 300 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

Видавець і виготовлювач
ДП "Видавничий дім "Персонал"
03039, Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. ХХ

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008 р.